

160863

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

ARAP EDEBİYATINDA MAKÂME

ve

BAZI MAKÂMÂT ÖRNEKLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Danışman

Doç.Dr. Mehmet YALAR

Ahmet Cevdet KARACA

BURSA 2005

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Ahmet Cevdet KARACA'ya ait "Arap Edebiyatında Makâme ve Bazı Makâmât Örnekleri" adlı çalışma, 04.02.2005 tarihinde jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagatı. Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan:

İmza

Doç.Dr. Mehmet YALAR (Danışman)

Üye:

İmza

Prof.Dr. Erol AYYILDIZ

Üye:

İmza

Yard.Doç.Dr. İsmail GÜLER

ÖZET

Hicri IV. yüzyıl, Arap dili ve edebiyatı açısından çok verimli olmuş, bu alanda pek çok ilk gerçekleşmiştir. Bu yüzyılda el-Hemezânî tarafından edebiyat alanında ortaya konan “Makâme” türü bunlardandır. Makâme, bir anlatıcı ve kahraman etrafında şekillenen, hikaye tarzında yazılan, söz sanatlarına genişçe yer verilen ve şiirle süslenen bir edebi türdür. Bu edebi türde genel olarak dilencilik konusu ele alınmakla birlikte yazarın ilgili olduğu ve önem verdiği her türlü konu ele alınır. Edebiyat, felsefe, tasavvuf, ahlak, hadis, fıkıh, kelam, tıp, sosyal yaşam vb. konulara temas edilerek bu konular hakkındaki görüşler edebi bir üslupla ifade edilir. Makâme türünde didaktik amacın yanı sıra yazarın sanat becerisini ortaya koyma ve toplumsal sorunları dile getirme gibi amaçların güdüldüğü görülür. el-Hemezânî’den sonra pek çok Arap edebiyatçısı bu tarzda eser yazmışsa da onun ortaya koyduğu bu edebi türü en mükemmel biçimde kullanan el-Harîrî olmuştur. Nitekim daha sonra bu türde eserler yazanlar onu taklit etmişlerdir. Modern Arap edebiyatı döneminin belirgin makâme yazarı ise Nâsif el-Yazıcı’dır. Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olan makâme, hem doğu hem batı edebiyatını kapsayacak şekilde dünya edebiyatını da etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler :

1. Arapça
2. Arap Edebiyatı
3. Makâme
4. Makâmât
5. el-Harîrî
6. el-Hemezânî

ABSTRACT

IV. Century (A.H.) is very important for Arabic language and its literature, and many firsts took place in this field. "Maqāmah", first invented by al-Hamadānī, is one of them. Maqāmah is a kind of writing written about a narrator and a hero in the style of story and word arts are widely used in it as well as it is adorned by poems. The subject of this kind is mainly mendicancy, but any subject the author interested and care about may be dealt with. Author's opinion about literature, philosophy, mysticism, ethic, hadith (sayings of the prophet), fiqh (Islamic law), kalam (theology), medicine, social life etc. could be stated in a literary style. Besides the didactic goals, author may want to show his skill as well as he wants to give an account of some social problems. Although many litterateurs wrote in this kind, Maqāmah, al-Harīfī was the one who most skillfully used this kind of writing. Hence he was followed and imitated by authors who lived later than him. The most significant maqāmah author in the Modern Arabic Literature, though, is Nāsif el-Yazici. Maqāmah, which has a significant place in Arabic Literature, has influenced the world literature, including eastern and western.

Key Words:

1. Arabic
2. Arabic Literature
3. Maqāmah
4. Maqāmāt
5. al-Harīfī
6. al-Hamadānī

ÖNSÖZ

Makâme kelimesi, İslam öncesi Câhiliye devrinden itibaren hicri IV. yüzyıla kadar Arap dilinde mevcut olup çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Daha sonra bu kelime Abbasiler döneminde o zamana kadar kullanıldığı anlamların dışında farklı olarak bir edebi tür için ıstılah olmuştur. Bu edebi tür, 19. asrın sonuna kadar, Arap Dili ve Edebiyatında ortaya çıktığı günkü gayesi ve kullanılan üslubu ile bir çığır açmış, Arap edebiyatçıları tarafından büyük bir rağbete mahzar olmuş, konu ve üslup itibariyle cazip bulunmuştur.

Bu çalışma ile Arap edebiyatında önemli bir yeri olan “Makâme” türünün tanınması amaçlanmış, ortaya çıkmasına ortam sağlayan süreç ve gelişimi incelenerek, yüzyıllar boyunca pek çok müellif tarafından taklit edilmeye çalışılan veya eserlerini yazmada üslup olarak kullanılan bu türün ana hatları belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışma, bir girişten ve iki bölümden ibarettir.

Birinci bölümde makâmenin tanımı, ortaya çıkışı, ana unsurları, tarihî seyri, üslup ve amacı incelenmiş, Arap dünyasındaki yerine ve Dünya edebiyatına etkisine değinilmiştir.

İkinci bölümde ise bu türde yazılmış olan bazı makâmât örneklerine yer verilmiştir. Örnekler seçilirken makâme türünde yazılan ilk eser olması hasebiyle el-Hemezânî'nin Makâmât'ına, bu türde en mükemmel eser olarak kabul gördüğü anlaşılan el-Harîrî'nin Makâmât'ına ve modern Arap edebiyatı döneminin belirgin makâmât çalışması olan Nâsif el-Yazıcı'nın Mecma'u'l-Bahreyn adlı eserine yer verilmiştir.

Bu çalışmam süresince daima destek ve alakalarını gördüğüm tez danışmanım sayın Doç. Dr. Mehmet YALAR Bey'e şükranlarımı arz ederim.

Bursa 2005

Ahmet Cevdet KARACA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ	1
MAKÂME TÜRÜNÜN ORTAYA ÇIKTIĞI DÖNEMDE ARAP EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP EDEBİYATINDA MAKÂME

I. MAKÂMENİN TANIMI	6
A. Sözlük Anlamı.....	6
B. İstilahî Tanımı.....	7
II. ORTAYA ÇIKIŞI	10
A. Dilencilik ve Yoksulluk Edebiyatı.....	10
B. Sanat Ağırlıklı Edebiyat.....	11
III. ANA UNSURLARI.....	11
A. Adı.....	12
B. Anlatıcı (Ravi).....	12
C. Kahraman (Dilenci).....	13
D. Meclis.....	13
IV. TARİHİ SEYRİ	14
V. MAKÂMEDE ÜSLUP VE AMAÇ	19
A. Üslubu.....	19
1. Biçim Yönünden	19
a. Hikaye Tarzında Olması	19
b. Sözel Sanatlarla Bezenmiş Olması.....	20

c. Şiire Yer Verilmesi.....	20
2. İçerik Yönünden.....	20
a. Konularda Çeşitlilik.....	20
b. Nükte, Mizah.....	21
B. Amacı	21
1. Eğitici (Didaktik) Olmak.....	22
2. Yazarın Sanat Becerisini Ortaya Koymak	22
3. Toplumsal Sorunları Dile Getirmek.....	23
V. ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ VE DÜNYA EDEBİYATINA ETKİSİ	23
A. Arap Edebiyatındaki Yeri	23
1. Makâme – Hikaye İlişkisi	23
a. Hikaye (Kıssa).....	24
b. İki Tür Arasındaki Kavramsal İlişki.....	24
c. İki Tür Arasındaki Biçim ve İçerik İlişkisi.....	25
2. Makâme – Tiyatro İlişkisi	26
B. Dünya Edebiyatına Etkisi	26
1. Doğu Edebiyatına Etkisi	26
2. Batı Edebiyatına Etkisi.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

BAZI MAKÂMÂT ÖRNEKLERİ

I. BEDÛZZAMÂN EL-HEMEZÂNÎ VE MAKÂMÂT'I	31
A. Hayatı ve Eserleri	31
B. Makâmeyi İlk Ortaya Koyan el-Hemezânî midir?	35
C. Makâmât'ı.....	37
1. Makâmelerinin Sayısı	38
2. Makâmât'taki Şahsiyetler.....	38
3. Metodu	40
4. İçerdiği Konular	42
a. Dilencilik.....	42
b. Dini Öğütler	44
c. Methiye.....	44
d. Edebi Tenkit.....	45
e. Sosyal Hayat.....	46

5. Baskıları ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar	51
6. Bazı Makâme Örnekleri	51
a. el-Makâmetu'l-Kûfiyye	52
b. el-Makâmetu'l-Esediyye	53
c. el-Makâmetu'd-Dînâriyye	59
II. EL-HARÎRÎ VE MAKÂMÂT'I.....	62
A. Hayatı ve Eserleri	62
B. Makâmât'ı	64
1. Makâmât'taki Şahsiyetler.....	67
2. Metodu ve Amacı.....	68
3. İçerdiği Konular	69
a. Dilencilik	69
b. Vaaz ve Züht	70
c. Edebiyat.....	71
d. Sosyal Hayat ve Ahla	72
4. Baskıları ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar	77
5. Bazı Makâme Örnekleri	78
a. el-Makâmetu's-San'âniyye.....	78
b. el-Makâmetu'l-Bağdâdiyye.....	82
c. el-Makâmetu'l-Harâmiyye	85
C. el-Harîrî - el-Hemezânî Mukayesesi	90
III. NÂSİF EL-YAZICI VE MECMA'U'L-BAHREYN'İ.....	93
A. Hayatı ve Eserleri	93
B. Mecma'u'l-Bahreyn'i	93
1. Makâmelerdeki Şahsiyetler	93
2. Konusu	94
3. Amacı ve Üslubu.....	94
SONUÇ.....	96
BİBLİYOGRAFYA.....	97

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.mad.	: Adı Geçen Madde
a.g.tz.	: Adı Geçen Tez
A.Ü.D.T.C.F.	: Atatürk Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.E.Ü.İ.F.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İ.Ü.İ.F.	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
karş.	: Karşılaştırınız.
M.	: Miladî
s.	: Sayfa
şrh.	: Şerh eden
thk.	: Tahkîk
tsz.	: Basım tarihi yok
v.	: Vefat tarihi
vb.	: Ve benzeri
y.y.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

MAKÂME TÜRÜNÜN ORTAYA ÇIKTIĞI DÖNEMDE ARAP EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ

Şiir ve nesir sahasındaki ilk örnekleri cahiliye devrine kadar uzanan Arap edebiyatı, ilk İslam, Emeviler ve Abbasiler devrinde yine aynı konularda büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Bu iki tür, İslam devrinde gelişmeleri için müsait şartları bulmuştur. Fetihler, şiir ile hitabet, kıssa ve vaaz adı altında türlere ayrılan nesre gelişmesi için elverişli ortamı hazırlamıştır.

İlk dört halife dönemi, dini vecdin hemen hemen tüm müntesiplerinde hakim olduğu bir atmosferde geçtikten sonra zamanla bu hassasiyet azalmış, İslam fetihlerinin sağladığı zenginlik, insanlara, dünyadan daha faydalanma sevdası aşlamıştır. Emeviler döneminde zengin tabakalarda yer yer cahiliye devri geleneklerine dönüş başlamış, şiir bir taraftan bu geleneklere açılmaya yönelmiştir.¹

Şiir böyle bir vadide ilerlerken nesir de inkişafı için gerekli şartları bulmuş, bilhassa hutbe, Irak eyaletinde Basra Kûfe gibi farklı unsurlardan müteşekkil şehirlerde devletin emirlerini halka duyuran siyasi ve edebi bir tür olmuştur. Hutbenin yanı sıra “Risale” ve “Tevki’ât” adlarında ortaya çıkan ve içinde devrinin sanatkarane nesrinin yer aldığı türler de gelişmelerine zemin oluşturacak ortamı yakalamışlardır. Özellikle bu iki tür (Risale ve Tevki’ât), Abbasiler devrinde ortaya çıkan nesrin belli başlı çeşitleridir. Esasen hutbe ile birlikte bu türler, Kur’an üslubundan büyük çapta etkilenmiş ve Emeviler devrinde şekillerini kazanmaya başlamışken, Abbasiler devrinde ıstılahî anlamının aksettirdiği muhtevasıyla ilk kez karşılaşılan “Makâme” nevine temel oluşturacak konuma gelmişlerdir.²

---

¹ Brockelmann, Carl, “Arabistan (Edebiyat)” maddesi, İ.A., İstanbul 1978, C.I, s.527.

² Çetin, Nihad M., “Arap (Edebiyat)” maddesi, D.İ.A., İstanbul 1991, C.III, s.294-295.

Emeviler devrinin sonlarında yaşamış olan *Abdulhamid b. Yahya el-Kâtib* (v. 133/750), sanatkarane nesrin ilk mümessili olarak, resmi mektup diyebileceğimiz “Risale”yi ilk İslam devrindeki veciz şeklinden hareketle geliştirmiştir. Onun geliştirdiği bu tür, başta **Kelile ve Dimne** olmak üzere Pehlevi dilinden yaptığı tercümelemler ile Arapça nesre derin enginlik kazandıran *İbnu'l-Mukaffa* (v. 142/759) tarafından daha ileri götürülmüştür. *İbnu'l-Mukaffa*, “sehl-i mümteni” diye nitelendirilen üslubu ile edebi ve ilmi üslubu mezcetmiş, özellikle edebiyat sahasında yazmış olduğu “**K.el-Edebi'l-Kebîr**” ve “**K.el-Edebi's-Sağîr**” gibi eserlerinde secili bir nesir kullanmış, İran ve Hind edebiyatlarından aktardığı malzemelerle Arap dil ve fikir hayatına büyük katkılarda bulunmuştur.¹

Abbasiler devrinde daha önceki devirlere göre edebiyatta büyük bir canlanma ve gelişme kaydedilmiştir. Bu gelişmenin en önemli faktörlerinden biri de İslam Devleti'nin fetihlerle genişlemesi ve bunun sonucunda farklı kültürlerle temasıdır. Bu temaslar neticesinde, Arapça yazmakla birlikte kendi milli özelliklerini de koruyan edebiyatçı ve şairlerin katkılarıyla değişik formlar ve üsluplar içeren yeni, zengin bir İslam edebiyatı oluşmuştur.²

Emeviler devrinde *Abdulhamid b. Yahya el-Kâtib* (v. 133/750)'in başlattığı ve Abbasiler dönemi başlangıcında *İbnu'l-Mukaffa* (v. 142/759)'nın geliştirdiği edebi nesir, zamanla *el-Câhiz* (v. 255/869), *İbn Kuteybe* ve *el-Müberred* (v. 270/884)'in gayretleriyle daha da ilerleme imkanı yakalamıştır. Esasında bu son müellifler, devirlerinde hakim olan edebiyat telakkisinin belli başlı mümessilleridir. Kültürlü addedilebilmek için gerekli dini, edebi ve İslami bilgilerin mecmuası diyebileceğimiz edebiyat, bu yüzyılda Arapça nesrin geliştiği en mühim alan olmuştur.³

Hicri III. Asrın başlarına gelindiğinde tarih, hadis, fıkıh ve kelam sahasında telif edilmiş olan eserler büyük bir yekun tutmuştur. Edebiyatçılar, bu malzemeyi halka daha

---

¹ Brockelmann, a.g.mad., C.I, s.530.

² Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbasiler” maddesi, D.İ.A., İstanbul 1988, C.I, s.41.

³ Çetin, a.g.mad., C.III, s.295.

farklı bir şekilde sunmak durumunda kalmış, bu da onların edebiyat. telakkilerine göre farklılık arz etmiştir.

Bunlardan *el-Câhiz* (v. 255/869), fitri istidadı ve dur-durak bilmeyen çalışmaları sayesinde edindiği engin kültürü ile Arap nesrine hem mükemmel şeklini vermiş, hem de bu dile ölmez eserler kazandırmıştır. O, yaşadığı devirde hayli gelişmiş bulunan edebiyat, kelim, tarih ve filoloji gibi birbirinden farklı ilim dallarıyla ilgilenmiştir. *el-Câhiz*, bütün bu konularda derinlemesine tetkikler yapmış bir ilim adamı olmaktan ziyade birikmiş bilgileri okuyucularına, onları sıkmadan aktarmak duyarlılığını taşımıştır.

Burada özellikle onun **K.el-Beyân ve't-Tebyîn**'i edebi bilgilerin yanı sıra fıkıh, hadis, kelim ve tasavvuf sahasında ihtiva ettiği zengin malzeme ile de dikkati çekmiştir. Eser, içinde yer alan konuların tertibinde göze çarpan dağınıklığa rağmen bir edebi bilgiler ansiklopedisi hüviyeti arz eder. *el-Câhiz* bu konu dağınıklığını yine bir ansiklopedik eser olan **K.el-Hayavân**'da ortadan kaldırmıştır. Burada bedevi çöl Arabının tanıdığı hayvanlar, alfabetik bir tertip içerisinde esere hareket noktası olmuştur. Bu yönü ile **K.el-Hayavân**, bir hayvanlar ansiklopedisi gibi gözükse de onlarla ilgili olarak içerdiği şiirler, bilgiler ve ata sözleri aracılığıyla H. III. yüzyıl başlarındaki bütün kültürü aksettirdiği görülür. Ana hatlarıyla belirtmek gerekirse kitapta zooloji ve botanik gibi tabii bilimlere dair geniş bilgilerin yer aldığı vesileler oluşturularak kelami meselelere el atılmış, bu arada muhtelif milletlerin umumi ve beşeri coğrafyaları hakkında bilgileri de verilmiştir. Bütün bu farklı bilgiler, ilmi bir üslup içinde değil de birbirilerine nadir hikayeler ve kıssalarla bağlanmış edebi bir havada sunulmuştur.⁴

Nesir sahasının *el-Câhiz*'den sonra diğer bir etkili ismi *İbn Kuteybe* (v. 270/884)'nin eserleri, onun dil, edebiyat, şiir, hadis, fıkıh, tarih ve dini mezhepler gibi döneminin bütün bilgi dallarıyla uğraştığı anlaşılmaktadır. Onun en önemli eseri olan **Uyûnu'l-Ahbâr**'ı devrinde yaygın olan farklı bir edebiyat telakkisini yansıtmaktadır. O, bu eserinde saltanat ve idare, harp, şahsiyet, karakterler, ilim ve

---

⁴ Daha geniş bilgi için Bkz. Şeşen, Ramazan, "Câhiz" maddesi, D.İ.A., İstanbul 1993, C.VII., s.20-23.

edebiyat, züht, halifelerin nazarında zahitler, mev'izalar, kardeşlik, ihtiyaçlar, yemekler ve hanımlar konusunda bilgiler verirken bunları, insanı üstün muaşeret seviyesine çıkaracak ve ona olgunluğu sağlayacak bilgiler kabul etmiştir. Söz konusu eserde zaman zaman karşılaşılan bitkilerle ilgili bilgiler, devrindeki edebiyat anlayışının çerçevesinin genişliğini göstermektedir. Hiç kuşkusuz İbn Kuteybe'nin çok önemli bir diğer eseri de **Edebü'l-Kâtib**'idir. Eserin isminin de yansıttığı gibi yazar verdiği bilgilerle kalem erbabının yazacakları yazılarda gözetecekleri temel ilkelere dikkat çekmekte, konuyu işlerken ayet, hadis ve eski şiiirden büyük ölçüde belgeler sunmaktadır. Bütün gayesi, devrinde ehemmiyetli bir meslek sayılan katiplik konusunda edinilmesi gereken dil ve edebiyat bilgilerini vermektir. Onun bu eseri, edebiyat sahasının **el-Câhiz**'in **K.el-Beyan**'ı **el-Müberred** 'in **el-Kâmil**'i ve **el-Kâlî**'nin **en-Nevâdir**'i ile birlikte edebiyatın dört büyük eserinden biri sayılmaktadır.⁵

Dil alanındaki çalışmaları ile hem devrine hem de daha sonraki devirlere damgasını vuran bir diğer dil otoritesi de **el-Müberred** (v. 258/898)'dir. Hocalarının ölümünden sonra Basra dil mektebinin en salâhiyetli alimi kabul edilen **el-Müberred** , çoğu dil ve edebiyata dair kırkın üzerinde eser kaleme almıştır. Günümüze kadar intikal etmiş en önemli eseri, hiç şüphesiz edebi ansiklopedik eserler arasında yer alan ve tarzının en mükemmel numunelerinden sayılan **el-Kâmil fi'l-Luga**'sıdır. O da bu eserinde selefi **el-Câhiz** (v. 255/869) ve **İbn Kuteybe** (v. 270/884) gibi hadisler, mev'izalar, hutbeler, darbimeseller, çoğu eski şairlere ait şiiirler ve tarihi rivayetleri toplamış ve kaydettiği malzemeleri lügat, gramer ve tarihi bilgiler bakımından son derece önemli açıklamalarla değerlendirerek zamanının dil ve edebiyat çalışmalarının terkiibini yapmıştır.⁶

Birikmiş olan bu zengin malzemeyi eserlerinde işleyen başka edebiyatçılar da vardı. Bunlar daha çok sosyal meseleleri ele almış, bunları ilgililere ulaştırırken tenkit süzgecinden geçirmeyi ihmal etmemiş, bu arada dil eğitim ve öğretimini de beraberinde yürütmüşlerdir. Bu grubun belli başlı mümessilleri arasında **Ebu Bekir el-Harezmi**

⁵ Yazıcı, Hüseyin, "İbn Kuteybe" maddesi, D.İ.A., İstanbul 1999, C.XX, s.145-147.

⁶ Huart, C.L., **Arap ve Arap Dilinde İslam Edebiyatı**, çev. Cemal Sezgin, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1944, s. 147-148; Çetin, Nihad M., "Müberred" maddesi, İ.A., C.VIII, s.779-781.

(v. 383/993) ile *Bedüzzamân el-Hemezânî* (v. 398/1008) ilk anda hatıra gelenlerdir. Hicri 4. asra gelindiğinde aydın çevrelerde ilimden edebiyata, siyasetten kültüre kadar gelişmiş bir medeniyetin tüm unsurlarını içeren bir bilgi birikimi oluşmuş, bunun tabii sonucu olarak çok yönlü alim ve sanatkarlar yetişmiştir.

Böyle bir ortamda orijinal konular bulmaya özen gösteren ve söz konusu edebi ve ilmi birikimi eserleriyle daha sonraki nesillere aktaran bir edebiyatçı da *Ebu Bekir el-Harezmi*⁷ dir. Ünlü tarihçi *Taberi*'nin yeğeni olan *el-Harezmi*, risale türünde devrinin en yetkili mümessillerinden olup günümüze kadar gelmiş olan *Resâil*'i ile bu sahadaki üstünlüğünü göstermiştir. Bu büyük sanatkar hayatının son devrelerinde meşhur *el-Hemezânî* ile talihsiz bir rekabete sürüklenmiştir.⁷

Ebu'l-Fazl el-Hemezânî ise bu sahadaki yerini daha önce dikkat çekilen çerçeve içinde mucidi olduğu ve edebiyata kazandırdığı 'makâme' türü ile almıştır. Bu türü edebiyata sokan ilk kimsenin *el-Hemezânî* olduğu konusunda araştırmacılar ittifak halindedir.⁸

'Makâme'yi bilinen anlamıyla Arap edebiyatına ilk kazandıran *el-Hemezânî* kabul edilse de onu geliştirip taçlandıran *el-Harîrî* (v. 516/1122)'dir.⁹ Nitekim *el-Harîrî* eserinin dibacesinde *el-Hemezânî*'yi taklit ettiğini söyleyip ona övgüler yağdırırken XLIII. el-Makâmetu'l-Bikriyye'de kendi üstünlüğünü dile getirmiştir. Daha sonraki gelişmeler onu haklı çıkarmış, bu vadiye deneme yapanlar *el-Hemezânî*'den ziyade *el-Harîrî*'yi taklide çalışmışlardır.¹⁰

⁷ Demirayak, Kenan, "Hârizmî, Ebu Bekir" maddesi, D.İ.A., İstanbul 1997, C.XVI, s.220-221.

⁸ Bu konu ileride geniş bir biçimde ele alınacaktır. Bkz. burada s.36.

⁹ Huart, a.g.e., s.150.

¹⁰ Güllü, Sıtkı, "Arap Edebiyatında Makâme ve el-Harîrî'nin Osmanlı Medreselerinde Yüksek Arapça Öğretimi Çerçevesinde okutulan 'el-Makâmât'ı", İ.Ü.İ.F. Dergisi, Sayı 2, Yıl 2000, İstanbul 2000, s.188.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP EDEBİYATINDA MAKÂME

Bu bölümde, öncelikle “makâme” kelimesinin ıstılah anlamını kazanmadan önce geçirdiği süreçte sözlük anlamı, ıstılahi anlamdaki kullanımları, *el-Hemezânî*’den günümüze kadar yazılmış olan makâmelerdeki ana unsurlar, müelliflerin makame türünde eser ortaya koymalarındaki amaç ve metotları, bu edebi türün ortaya çıkışı ve tarihi süreci, makâme sanatının Arap dünyasındaki yeri ve dünya edebiyatına etkisi incelenmek suretiyle konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

I. MAKÂMENİN TANIMI

A. Sözlük Anlamı

Makâme (مقامة) kelimesi oturmanın (الجلوس) zıddı olan (قام يقوم قوما و قياما) kökünden gelen Arapça bir kelimedir.¹¹ Çoğulu (مقامات) olarak gelir.

Makâme lügatte “meclis ve insanlardan meydana gelen topluluk” anlamına gelir.¹² Aynı zamanda devlet başkanının huzurunda söylenen “hutbe” veya “vaaz” anlamına da gelmektedir.¹³

Cahiliye devri şiirine bakıldığında bu kelimenin iki anlamda kullanılmış olduğu görülmektedir. Bazen “kabile meclisi” anlamında (نادى) kelimesinin müteradifi olarak kullanılmıştır.¹⁴ Bu devrin şairlerinden *Zuheyr b. Ebi Sulma* bir şiirinde (مقامات) kelimesini bu anlamda şöyle kullanmıştır:¹⁵

و فِيهِمْ مَقَامَاتٌ حِسَانٌ وَجُوهُهَا
وَأُنْدِيَةٌ يَنْتَابُهَا الْقَوْلُ وَالْفَعْلُ

“Aralarında fazilet sahibi güzel yüzlü kimseler ve içinde hem sözün hem de fiilin gerçekleştiği meclisler vardı”

¹¹ İbn Manzur, Cemaledin Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisanu'l-Arab*, Bulak t.y., C.XV, s.398.

¹² İbn Manzur, a.g.e. , C.XV, s.399.

¹³ ez-Zemahşerî, Carullah Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer, *Esâsu'l-Belağa*, Kahire 1341/1922, C.II, s.285.

¹⁴ Brockelmann, Carl, “Makâme” maddesi, İ.A., C.VII, s.198.

¹⁵ Dayf, Şevki, *el-Makâme*, Darü'l-Ma'ârif, Kahire 1987, s.7.

Bazen de bu kelime “kabile meclisini oluşturan topluluk ” anlamında kullanılmıştır. Mesela *Lebîd* onu bu manada kullanmıştır:¹⁶

و مقامة غلب الرقاب كأنهم جنٌ لدى بابِ الحَصِيرِ قِيَامُ

“Boyunları uzun ve kalın meclis yarenleri hükümdarın kapısında bekleyen cinleri andırırlar”

Makâme kelimesi, Cahiliye devrinde “meclis ve meclisi oluşturan topluluk” anlamını muhafaza etmiştir.

İslami devre gelince makâme kelimesinde bir anlam genişlemesi olmuştur. Nitekim bu devirde bu kelime “halife veya bir başkasının huzurunda bir kimsenin vaaz etmek suretiyle söz söylediği meclis” anlamında “muhadara” ile eşanlamlı olarak kullanılmıştır.¹⁷ Daha sonra bu anlam daha da genişleyerek bizzat “söz söyleme” anlamında kullanılmaya başlanmış yani ayakta söz söyleme anlamının dışına çıkarak mecliste bir hatibin oturarak ya da ayakta söylediği söze delalet etmiştir.¹⁸

Makâmât kelimesi başlangıçta Emevi halifeleri ile ilk devir Abbasi halifelerinin, dindar kimselerin ağzından dini ahlaki hikaye ve vaazlar dinlemek için yaptıkları toplantılara delalet etmiştir.¹⁹ Bu vaazlarda dil en güzel bir biçimde kullanılmış ve vaazlar Kurân-ı Kerim’den ayetler, hadis-i şerifler, Arap şiiri ve “eyyam-ı arab”tan güzel örneklerle süslenmiştir.²⁰

B. İstilahî Tanımı

Makâmenin istilah olarak kullanımı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Kimileri “Makâme” kelimesinin makâmât kelimesinin müfredi olup, “hutbe ve vaaz” manasında istilah olarak kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Nitekim *İbn Kuteybe*,

¹⁶ İbn Manzur, a.g.e., C.XV, s.409.

¹⁷ Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu’s-Sa’âde ve Mısbâhu’s-Siyâde*, Nşr. Kâmil Bekrî Abdülvehhâb Ebu’n-Nûr, Kahire 1968, s.179.

¹⁸ Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Subhu’l-A’sâ fi sinâ’ati’l-İnşâ*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1987, C.I, s.171.

¹⁹ Brockelmann, “Makâme” maddesi, C.VII, s.198.

²⁰ en-Nessâc, Seyyid Hamid, “Rihletü’l-Makâmeti’l-‘Arabiyye”, *Mecelletu’l-Faysal*, Yıl 6, Sayı 64, Riyad 1982, s.56.

muhtelif halife ve hükümdarların huzurlarında yapılan vaazlardan bahsederken genel olarak “**Makâmâtü’z-Zühhâd ‘inde’l-Hulefâ ve’l-Mulûk**” başlığını kullanmıştır.²¹ Alt başlıklarda ise kelimeyi müfret olarak “makâm” şeklinde kullanmış ve şu başlıklar altındaki toplantılara yer vermiştir:

“Makâmu Salih b.Abdilcelil beyne yedeyi’l-Mehdiyyi”

“Makâmu Racülin mine’zzühhâd beyne yedeyi’l-Mensûr”

“Makâmu Amr b. Ubeyd beyne yedeyi’l-Mensûr”

“Makâmu A’rabiyyîn beyne yedey Süleyman”

“Makâmu A’rabiyyîn beyne yedey Hişam”

“Makâmu’l-Evzâ’î beyne yedeyi’l-Mensûr”

“Makâmu Halid b. Safvân beyne yedey Hişam”

“Makâmu’l-Haseni’l-Basrî ‘inde Ömer b. Hübeyra”²²

Daha sonra *İbn Abdi Rabbih* de *İbn Kuteybe*’nin eserinden istifade ederek bu tabiri aynı ıstılahi manada kullanmıştır. Eserinde “**Makâmâtü’l-’İbâd ‘inde’l-Hulefâ**” ana başlığı altındaki “Makâmu Salih b. Abdilcelil”, “Makâmu Racülin mine’l-’İbâd ‘inde’l –Mensûr”, “Makâmu İbni’s-Semmâk ‘inde’r-Reşîd” şeklinde isimlendirdiği alt başlıklarda hutbe ve vaazlardan bahsetmiştir.²³

Daha sonra *el-Mes’udî*, eserinde makâmât kelimesini (و خطب في بعض مقاماته) şeklinde “hutbe, vaaz ve hikaye” anlamında kullanmıştır.²⁴ Yine *el-Câhiz*’in *Kitab el-Buhalâ*’sında makâmeye şiir, atasözleri, ve harp hikayeleri tabirleri arasında Arap kültürünü oluşturan unsurlardan biri olarak rastlanmıştır.²⁵

²¹ İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, ‘Uyûnu’l-Ahbâr, Beyrut 1963, C.II, s.33.

²² İbn Kuteybe, a.g.e., C.II, s.333-343.

²³ İbn Abdi Rabbih, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, *Kitabu’l-’İkdi’l-Ferîd*, Kahire 1952, C.III, s.158-159.

²⁴ el-Mes’udî, Ali b. Hüseyin, *Kitabu Murûci’z-Zehab ve Me’âdini’l-Cevher*, Paris 1861/1877, C.V, s.421-422.

²⁵ Brockelmann, “Makâme” maddesi, C.VII, s.198.

Hicri III. yüzyılda, saltanat merkezlerine ait bir imtiyaz olarak kullanılan makâme ıstılahı artık cahiliye ve sonraki devirde kullanılan anlamının dışına çıkmış ve halk arasına yayılan, herkes tarafından kabiliyetlerine göre kullanılan, seçkin ve itinalı bir dil ile ifade edilmesi gereken bir “dilenci konuşması” anlamına gelmeye başlamıştır.²⁶ Eskiden olduğu gibi içinde ayet ve hadislerden yapılmış iktibaslar bulunmakla beraber nasihat içeren konuşmalar niteliğinden çıkarak edebi bir tür haline gelmiştir. Nitekim *el-Beyhakî* bu yüzyıl dilencilerinden birine ait olan bir konuşmayı *el-Câhiz*'den naklederek eserine almıştır.²⁷

VI. asra gelindiğinde makâmât kelimesi, bir takım edebi ve içtimai anlamlarda kullanıldıktan sonra gerek konu gerekse de üslup yönünden farklı bir şekil almış ve kendine has hususiyetleri bulunan, ayrı bir hüviyetle edebiyata mal edilen, Arap nesrine ait edebi bir şeklin ıstılahî karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu anlamda makâme kelimesine ıstılahi anlamını veren ilk şahsiyetin *Bedüzzamân el-Hemezânî* olduğu söylenmektedir. Çünkü o bu kelime ile bilinen makâmelerini vurgulamıştır. Onun makâmelerinin tümü ise halk arasında yapılan konuşmaları tasvir etmektedir. Böylece *el-Hemezânî*'ye göre makâme kelimesi (حديث) “söz, konuşma” kelimesiyle yaklaşık olarak aynı anlamda kullanılmıştır.²⁸

Tarih boyunca anlam genişlemeleriyle çeşitli ıstılahi anlamlar kazanan makâmenin yakın dönemde yapılan Arap edebiyatına dair çalışmalarda da bir takım ıstılahi tanımları yapılmıştır:

Ahmet ez-Zeyyat, makâmeyi “Vaaz veya hoş bir konuyu içeren ve gösterişli bir üslupla oluşturulan kısa hikayeler” olarak tanımlar.²⁹

el-Harîrî hakkında yapılan bir doktora çalışmasında da makâme şu şekilde tanımlanır: “Yazarının eğitim ve dil öğretimini hedeflediği ve ağırlıklı olarak döneminin

²⁶ Brockelmann, “Makâme” maddesi, C.VII, s.198; el-Fâhûrî, Hanna, *el-Mu'cez fi'l-Edebi'l-Arabî ve Tarihîh*, Beyrut 1991, s.185

²⁷ el-Beyhakî, İbrahim b. Muhammed, *el-Mehâsin ve'l-Masâvî*, Matba'atu's-Sa'ade, Mısır 1906, C.II, s.217-218.

²⁸ Dayf, a.g.e., s.8.

²⁹ ez-Zeyyat, Ahmet Hasan, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 26.Baskı, Dâru's-Sekâfe, Beyrut t.y., s.398.

sosyal kokuşmuşluğuna doğrudan ya da dolaylı olarak değindiği, ayet, hadis ve darbimesellerle desteklediği secîli nesir ve şirden oluşan bir edebi tür.”³⁰ ,

Aynı zamanda makâme “Hayali bir kahramanın başından geçen olayların hayali bir hikayeci tarafından dile getirildiği kısa hikayeler serisinden (makâmât) meydana gelen edebi tür.” olarak ta tanımlanmıştır.³¹

II. ORTAYA ÇIKIŞI

Makâme, Arap edebiyatında başlıca iki edebi akımın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, H. IV. yüzyılda yaygınlaşan dilencilik ve yoksulluk edebiyatı akımı, ikincisi ise, Abbasi döneminin özellikle üçüncü ve dördüncü kuşak edebiyatçılarının kompleks haline getirdikleri ve oldukça aşırıya kaçtıkları sanat ağırlıklı edebiyat akımıdır.³²

A. Dilencilik ve Yoksulluk Edebiyatı

Hicri IV. yüzyılda, İslam dünyasında, Abbasilerle birlikte her ne kadar ekonomik yönden bir ilerleme görülürse de, pek çok millet yokluk ve açlık çekmektedir. Bundan dolayı bu yüzyılda dilencilik oldukça yaygınlaşmış, özellikle Sâsâniler dilencilikleriyle meşhur olmuşlardır. Bunlar, hayvanlarıyla birlikte gruplar halinde ya da teker teker, ülke ülke dolaşp sihribazlık, hokkabazlık gibi marifetlerini göstererek halktan para kopartmışlardır. Öyle ki, daha sonraları tüm yalancı ve dolandırıcılara da Sâsânoğulları denmiş ve Farsça’da ‘sâsân’ kelimesi, dilencilik anlamını almıştır.³³

Bu sosyal hareket zamanla edebiyata yansımış ve ‘çeşitli yollarla ve söz ustalıkları ile insanlardan yardım talep eden *Ahnef el-Ukberî* ve *Ebu Dulef el-Yenbuî* gibi gezginci dilenci şairler taifesinin şiir ve kasideleri Arap edebiyatına girmiştir.³⁴

³⁰ Gülle, Sıtkı, *el-Harîrî, Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1995, s.4.

³¹ Ayyıldız, Erol, “Makâme” maddesi, D.İ.A., Ankara 2003, C.XXVII, s.417.

³² el-Fâhûrî, *el-Camî’ fi Tarihi’l-Edebi’l-‘Arabî*, Beyrut 1986, s.616.

³³ Kramera, J.H., “Sâsân” maddesi, İ.A., İstanbul 1996, C.III, s.106.

³⁴ Ayyıldız, a.g.mad., C.XXVII, s. 418.

B. Sanat Ağırlıklı Edebiyat

Sanat edebiyatına gelince, bu edebî akım, Abbasiler devri üçüncü kuşak edebiyatçıları zamanında zirveye ulaşmıştır. *İbnu'l-Amîd* (v. 360/970), *es-Sâhib b. 'Abbâd* (v. 385/995), *el-Harezmi* (v. 383/993) ve *Bedüzzaman el-Hemezânî* (v. 398/1008) gibi edebiyatçıların görüldüğü bu dönemde ortaya konan edebî ürünler, adeta edebi bir sanat yığını haline geldi. Bu yüzden nesir olarak yazılan edebi türlerde secî' ve cinâsa son derece bağlı kalındı. Derin anlamlı kelimelere ve ender kullanılan sözcüklere bolca yer verildi.³⁵

Bir yandan sıkıntılı bir hayat süren insanların kazanç temin etmek için başvurdukları yolları ve atıldıkları maceraları edebiyata sokma arzusu diğer yandan dönemin gerektirdiği edebi sanatları kullanma arzusu makâme türünün doğuşuna bir zemin hazırlamıştır.

el-Hemezânî, bu iki akıma bağlı kalarak, Ebû'l-Feth el-İskenderî adında hayali bir kahramanın insanlardan para koparmak için yaptığı hileleri veya atıldığı maceraları, secîli nesirle, zaman zaman da şiirle edebiyata sokmuş ve ortaya çıkardığı bu edebi ürüne de "Makâme" adını vermiştir.

el-Hemezânî'nin bu başarısında zengin bilgisi, geniş kültürü ve özel yeteneğinin yanı sıra, muhteva, biçim, üslup ve sanat yönünden mevcut edebi mirastan faydalandığı anlaşılmaktadır.³⁶

III. ANA UNSURLARI

Bir olay etrafında şekillenme, zaman ve mekandan soyutlanmış olma, konu seçiminde titizlik gösterilme, dilin inceliklerini, özellikle dildeki garip kelimeleri öğretmeyi hedefleme, nahiv bilmecelerinden, edebi inceliklerden ve Arap atasözlerinden örnekler vermek suretiyle okuyucuların hoşça vakit geçirmelerini amaçlama gibi özellikleri³⁷ bulunan bu edebi türde Bedüzzamân el-Hemezânî'den günümüze kadar yapılmış olan tüm çalışmalarda ortak bir takım ana unsurlar vardır:

³⁵ ez-Zeyyat, a.g.e., s.217-218.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ayyıldız, a.g.mad., C.XXVII, s.417-418.

³⁷ Abdunnûr, Cebbûr, *el-Mu'cemu'l-Edebî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn*, Beyrut. 1979, s.260-261.

A. Adı

Makâme adını genellikle anlatıcının gezdiği şehirlerden alır, müellif makâmenin ismini verirken anlatıcısını dolaştırdığı, hikayenin gerçekleştiği şehri göz önünde bulundurur: el-Makâmetu'd-Dımeşkıyye, el-Makâmetu't-Tebrîziyye, el-Makâmetu'l-Bağdâdiyye vb. gibi.

Bazen makâme, özellikleri anlatılan, tasvir edilen hayvanın adıyla isimlendirilir: Aslanın anlatıldığı el-Makâmetu'l-Esediyye gibi.

Bazen de kahramanın özelliklerinden bahsettiği bir yemeğin adının makâmeye verildiği görülür: el-Makâmetu'l-Madriyye gibi.

Bir takım makâmelere de işlenen konuya en uygun isim verilir: Dini öğütler içeren el-Makâmetu'l-Va'ziyye, İçki ile ilgilidir el-Makâmetu'l-Hamriyye ve şeytanla ilgili el-Makâmetu'l-İblîsiyye adlı makâmelere örnek olarak yer verilebilir.⁴⁰

B. Anlatıcı (Ravi)

Her bir makâmenin mecliste olan bitenleri nakleden bir anlatıcısı, ravisi vardır. Bu anlatıcı, gerçek bir şahıs değil, müellif tarafından uydurulmuş hayali bir kişiliktir. Bu kimse pek çok yeri dolaşır, seyahatlerde bulunur. Ancak nereye giderse gitsin mutlak surette kahraman ile yolları kesişir. Anlatıcı, kahramanın hareketlerini takip eder, yaptıklarını gözlemler, sözlerini dinler ve sonunda onu tanır, kim olduğunu ortaya çıkarır. Ona arkadaşlık eder, sohbet eder, birinci makâmede tanışır ve son makâmeye kadar ondan ayrılmaz. el-Hemezânî'de bu şahıs İsbâ b. Hişâm, el-Harîrî'nin makâmelerinde ise Hâris b. Hemmâm'dır.⁴¹

Genel olarak müellif, makâmâtlarda anlatıcı aracılığıyla kendisini kamufle eder. Yani anlatıcı müellifin kendisidir. Gezdiği, dolaştığı yerler hakkındaki gözlemlerini, karşılaştığı dönemdeki şahsiyetler hakkındaki fikirlerini anlatıcı aracılığıyla, onun ağzından aktarır.

⁴⁰ Alûş, Cevad Ahmed- Acil, Muhsin Gıyas, el-Edebü'l-Arabî, el-Matba'attü Daru's-Selâm, Bağdat 1974, s.89

⁴¹ Ali Ebu Mulhim, Fi'l-Edeb ve Fünûnihi, el-Matba'attü'l-Asriyyetü li't-Tibâ'ati ve'n-Nesr, Beyrut 1970, s.150.

C. Kahraman (Dilenci)

Makâmelerin her birinin ayrıca tek bir dilencisi yani kahramanı vardır. Bu da genellikle hayali bir şahıstır. Onun en önemli özellikleri çok hilebaz, fasih bir dille konuşan, ilmi, dini, ve edebi konularda güçlü bir yeteneğe sahip şair, hatip, takva sahibi gibi görünüp, maskaralığını örten, ciddi gibi görünüp lakaytlığını gizleyen bir kişiliğe sahip olmasıdır. Her konuda dirayet sahibidir, özellikle Arap diline ait ilimlerde geniş bir bilgiye sahiptir ve şiir, nesir ve hitabet gibi edebi sanatlarda uzmandır. Dil bilmecelelerini çözmeye, şüpheleri keşfetmeye keskin bir zekaya sahiptir. Engelleri aşarken ve zorlukların üstesinden gelirken şen ve neşelidir. Genellikle sefil, perişan bir görünümündedir ama gerçekte menfaatçidir, istediklerini elde etmek için böyle gözükmektedir.⁴²

Makâmede anlatıcı, dilenci ile her zaman aynı mecliste bulunur. Dilenci her zaman kimliğini gizler. Bundan dolayı anlatıcı (Ravi), meclise ondan önce veya sonra gelmiş olsa dahi genelde onu fark edemez. Makâmenin düğümü nadiren dilencinin durumunun anlatıcı tarafından fark edilmesi veya genellikle dilencinin durumunu anlatıcıya veya orada bulunanlara açıklaması ile çözülür. Dilenci durumunu kendini acındırıp mecliste bulunanlardan mal veya elbise almadan açıklamaz.

Çoğu zaman mecliste bulunan kimseler dilencinin kendilerini aldattığını, yalan söylediğini öğrenirler fakat yine de kendilerini coşturduğu, sıkıntılarını unutturduğu ve onlara faydalı şeyler sunduğu için ona karşı kötü his beslemezler.⁴³

D. Meclis

İstisnalar dışında makâmedeki olayların genel olarak yeni ve nadir şeylerin bahsedildiği “bir mecliste” gerçekleşmesi gerekir.

Bu meclis bazen bir mescid, bazen bir ev, bazen bir valinin ya da kadının makamı olabilmektedir. Genelde anlatıcı bu meclistedir ve kahraman daha sonra meclise katılır. Bazen de anlatıcı dolaşırken bu meclise uğrar ve orada bulunan kahraman ile karşılaşır.⁴⁴

⁴² Ferrûh, Ömer, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn*, Beyrut 1983, C.II, s.415.

⁴³ Ali Ebu Muhlim, a.g.e., s.150; Ferrûh, a.g.e., C.II, s.414;

⁴⁴ Ferrûh, a.g.e., C.II, s.413.

IV. TARİHİ SEYRİ

Arap edebiyatında, *el-Hemezânî*'den sonra Seyfû'd-Devle'nin saray şairi *Ebu Nasr el-Azîz b. Ömer es-Sa'dî* (v. 405/1015), *el-Hemezânî*'yi taklit ederek makâmeler yazmış ancak bu makâmelerden sadece biri günümüze kadar gelebilmiştir.⁴³

el-Hemezânî'den bir yüzyıl sonra *İbn Nâkıyâ* (v. 485/1092) bu türü ele almıştır. Konuları yer yer nüktelerle süsleyerek açıkladığı on makâmeden meydana gelen bu eserinde *İbn Nâkıyâ*, edebiyatta mizahın önemine işaret etmiş ve hemen her makâmenin sonunda bazı kelimeler hakkında bilgi vermiştir.⁴⁴

Makâmelerin çoğunun konusu *el-Hemezânî*'de olduğu gibi dilenciliktir. Her makâmesinde anlatıcı tek kimse değildir, değişmektedir ancak kahraman tektir ve adı da "el-Yeşkurî"dir. **Makâmât**'ın bir diğer özelliği ise makâmelerin müellif tarafından isim konulmaksızın birinci makâme, ikinci makâme... şeklinde sırasına göre adlandırılmış olmasıdır. Eserde secî ve diğer edebi sanatlara fazlaca yer verilmekle birlikte üslup bakımından *el-Hemezânî*'ninkine yetişememiş, onunla *el-Harîrî* arasında bir geçiş sürecini oluşturmuştur.⁴⁵

el-Harîrî (v. 516/1122) ise *el-Hemezânî*'yi taklitte son derece başarılı olmuş ve bu türe klasik şeklini vererek *el-Hemezânî*'yi de geride bırakmıştır. Bu yüzden *el-Harîrî*'nin makâmeleri, *el-Hemezânî*'ninkilerden daha ünlü olmuş ve sonraki araştırmacı ve inceleyiciler tarafından çok ele alınmış, işlenmiştir.

el-Harîrî'den sonra onu taklit ederek makâme yazmayı ilk defa *Ebu't-Tahir Muhammed b. Yusuf el-Eşterkûnî es-Sarakustî* (v. 538/1143) denemiştir. Müellif, *el-Makâmâtü's-Sarakustiyye* ve *el-Makâmâtü'l-Kurtubiyye* diye de bilinen bu eseriyle H. VI. yüzyılda Endülüs'te yetişmiş en büyük makâme müellifi addedilmiştir. Eserinde *Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî*'nin üslubundan etkilenerek adını onun "Lüzumu mâ lâ yelzem (*el-Lüzûmiyyât*)" adlı eserinden ilham alarak vermiştir.

⁴³ Brockelmann, "Makâme" maddesi, C.VII, s.198-199.

⁴⁴ Tüccar, Zülfikar, "İbn Nâkıyâ" maddesi, D.İ.A., İstanbul 1999, C.XX, s.224-225

⁴⁵ Aşık, Nevzat, *Bedüzzamân el-Hemezânî, Hayatı, Makâmât'ı ve Tesiri*, İzmir 1996, s.158-159.

Diğer Endülüslü makâme yazarları gibi *es-Sarakustî* de eserini *el-Harîrî*'nin **Makâmât**'ına nazire olarak yazmıştır. Nitekim bu eser de el-Harîrî'ninki gibi elli makâmeden meydana gelmekte, bir kısım makâmelerin "Makâmâtü'ş-Şu'ârâ, Makâmâtü'n-Nazm ve'n-Nesr" gibi adları bulunmakta, bazılarının ise herhangi bir başlığı bulunmamaktadır. Üslubu ağır olan eserde secîli bir dil kullanılmış olup bu secîli tarz makâmeden makâmeye değişmiştir.

Eserde *el-Harîrî*'nin eserinde olduğu gibi iki asli şahsiyete yer verilmiş ve eserin konusunu soytarlık ve dilencilikle arzusuna ulaşmaya çalışan bir kişinin macerası teşkil etmiştir. *es-Sarakustî*'nin geniş sözlük bilgisini ve güçlü bir müellif olduğunu gösteren eserde hikayelerin şekil ve muhtevalarının bir çoğu da *el-Harîrî*'nin **Makâmât**'ından alınmıştır. Bundan dolayı eser doğu makâmeleri tarzına çok benzemiş, ancak Endülüs halkının fert ve toplum hayatını da yansıtmıştır. Bunlardan hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.⁴⁶

es-Sarakustî ile aynı yılda ölen *ez-Zemahşerî* (v. 538/1143), yazdığı makâmelerinde alışlagelen biçimi büyük oranda terk etmiştir. Kendisinden öncekileri ne şekil, ne konu itibarı ile taklide yeltenmeyen *ez-Zemahşerî*'nin **Makâmât**'ında anlatıcı olmadığı gibi, kahraman da yoktur. Sadece sayı bakımından alışlagelen usule riayet ederek 50 makâme yazmıştır.

Konu yönünden de diğerlerinden ayrılan müellif eserini sadece ahlaki konulara münhasır kılmıştır. Makâmelerinde Allah'ı hatırlatmış, her işte Allah rızasını gözetmeyi tavsiye etmiş, nefsin her türlü istek ve arzularından sakınmayı öğütlemiştir. Gayet edebi olan bu makâmeler diğerleri gibi belagat örneklerini sunmayı ve güzel bir üslupla edebi zevk vermeyi amaçlamıştır.⁴⁷

H. VI. yüzyılda ilk önce *el-Hasan b. Sâfî el-Misrî* (V. 568/1193), makâmelerinde *el-Harîrî*'yi taklit etmiştir.⁴⁸ Bu dönemde *İbn Mârî* (v. 586/1190)'nin yazdığı makâmeler "el-Makâmât el-Mesihîyye" olarak ün yapmıştır. Birer anlatıcısı ve

⁴⁶ Tüccar, "Eşterkûnî" maddesi, D.İ.A., İstanbul 1995, C.XI, s.487.

⁴⁷ Aşık, a.g.e., s.168.

⁴⁸ Yâkût, Şihabuddîn Ebi Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edib (Mu'cemu'l-Udebâ)*, Nşr. D.S.Margoliouth, Mısır, 1923-1930, C.III, s.74-81.

birer kahramanı olan 60 makâmeden oluşan bu eserin muhtevası ekseriya ilim ve teknik ile alakalı olarak muhtelif unsurlardan meydana getirilmiştir.⁴⁹

Bu asrın sonlarına doğru *İbn el-Cevzî* (v. 597/1200), “*el-Makâmetu'l-Cevziyye fi'l-Me'âni'l-Va'ziyye ve şerhi'l-Kelimâti'l-Lugaviyye*” adını verdiği eserinde elli makâme yazmıştır. *İbn el-Cevzî*, *el-Hemezânî* ve *el-Harîrî*'de olduğu gibi eserinde bir ravi ve bir kahramana yer vermiştir. Burada kahraman Ebu't-Takvîm'i vaiz rolünde göstermesinin yanı sıra diğerlerinin aksine dilencilik konusunu sadece bir makâmesinde işlemiştir. *İbn el-Cevzî*, ayrıca vaaz şeklinde yazmış olduğu makâmelerinde geçen kelimelerin şerhlerine de eserinde yer vermiştir.⁵⁰

Çağdaşı *Ebu'l-Alâ Ahmed b. Ebi Bekr b. Ahmed er-Razî el-Hanefî* (v.631/1234), yazdığı otuz makâmede, *el-Hemezânî* ve *el-Harîrî*'yi taklit etmiştir. Anlatıcısı el-Fâris b. Bessam el-Mısırî, kahramanı da Ebu Amr et-Tenevvuhî olan bu makâmeler, bazı edebi oyunlarda *el-Harîrî*'ninkileri hatırlatır. Makâmelerindeki şiirlerde her sözcük ya ‘şın’, ya ‘sad’ ya da ‘tı’ harfini içermiştir. Sade bir dil kullanılan bu makâmelerde ya bir hamamın, ya bir divit veya kalemin ya da bir at veya savaşın tasviri yapılmıştır. Fakat bunların tümünün kulağa ve düşünceye ağır geldiği gözden kaçmamıştır.⁵¹

H. VII. yüzyıldan itibaren makâme yazarlarının sayısında bir artış görülmesine karşın klasik makâme örneğinden de uzaklaşmıştır. Bu yüzyılda makâmenin klasik nevine bağlı kalan ve *el-Harîrî*'yi taklide çalışan tek kişi olan *İbn Saykal el-Cezerî* (v. 701/1301), “*el-Makâmetu'z-Zeynebiyye*” adlı eserinde 50 makâmeye yer vermiştir. Müellif bu rakam ile *el-Hemezânî* ve *el-Harîrî*'nin eserlerinde mevcut olan sayıyı muhafazaya çalışmıştır. Her makâmenin başında zikredilen anlatıcı *el-Hemezânî*'de olduğu gibi tek olup adı el-Kâsım İbn Ciryâl'dır, hadiseler de Ebû Nasr el-Mısırî'ye

⁴⁹ Brockelmann, “Makâme” maddesi, C.VII, s. 199.

⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Makâmâtü İbni'l-Cevzî*, Dâru Fevzî li't-Tıbbâ'ati, Kahire 1980, Mukaddime s.2-3.

⁵¹ Aşık, a.g.e., s.173

nispet edilmiştir. Makâme isimleri ile beraber rakamları da yazılmış olan bu eserinde *el-Cezerî*, hadis, fıkıh ve nahiv gibi konuları ele almıştır.⁵²

Yine aynı yüzyılda Suriyeli şair *Muhammed b. Afifiddin et-Tilimsânî eş-Şabb ez-Zârîf* (v. 688/1289), makâme türünü, kısmen şehvetengiz bir muhteva ile, aşk şiirleri alanına nakletmiştir.

H. VIII. yüzyılda, *Ahmed b. Muhammed Muazzam er-Razî*, el-Makâmât el-İsna Aşara'yı yazmıştır. Bu tür H. VIII. yüzyıldan itibaren daha çok dini konular için kullanılmıştır. Örneğin, *Ebu'l-Feth Muhammed b. Seyyid en-Nas* (v. 734/1334) el-Makâmât el-'Aliyye'sini, Hz.Muhammed ve ashabını övmek için, *Şemseddin Muhammed b. İbrahim ed-Dimeşkî* (v. 727/1327) el-Makâmât el-Felsefiyye ve't-Terceme es-Sûfiyye adlı elli makâmesini tasavvuf için, *İbnü'l-Verdî* (v. 749/1349), kendisinin ölümüne de neden olan veba hakkındaki en-Neba' 'ani'l-Veba adlı makâmesini yine vaaz ve nasihat için yazmıştır. Bununla birlikte *İbnü'l-Verdî*'nin makâmelerinde şehir tasvirleri de dikkati çekmektedir. Ayrıca *İbn Habîb el-Halebî* (v. 779/1377)'nin makâmeleri de hayvan tasvirleri içermektedir. Mekkeli *Ali b. Nasir el-Hicazî*, el-Makâme el-Gavriyye ve et-Tuhfe el-Mekkiyye'sinde, Memluk sultanı Kansuh el-Gavrî'yi övmek için bu türü kullanmıştır.⁵³

H. IX. ve X. yüzyılda *es-Suyûtî* (v. 911/1505)'nin makâmeleri, bu asrın en meşhur makâmeleri olarak kabul edilmiştir. Bu makâmeler daha çok risalelere benzeyip ne bir kahramanı, ne de bir anlatıcısı vardır. Hayali konulardan oluşan 12 makâmede, her makâmenin başında adı vardır. Konuları önceki yazılanlardan tamamen farklı olup, öncekilerdeki anane ve şekil terkedilmiştir. Daha çok çeşitli çiçeklerin isim, özellik ve kokularından bahsedilmiştir. Mesela, birinci makâme olan "el Makâmetü'l-Miskiyye Fi Enva'ı't-Tîb"de isimsiz bir hatip koku çeşitleriyle ilgili bir vaaz eder. Konuşması esnasında koku ile alakalı çok sayıda hadis zikretmiş ve konunun sünnetle ilgisi üzerinde durmuştur. Makâmelerde sec'îli ifadeler kullanılmıştır.⁵⁴

⁵² Aşık, a.g.e., s.174-176.

⁵³ Dayf, a.g.e., s.78.

⁵⁴ Aşık, a.g.e., s.180-181.

Güney Arabistan Zeydîlerinden olan *İbrahim b. Muhammed el-Hedevî b. el-Vezir* (v. 914/1508), *el-Makâmât en-Nazariyye ve'l-Fakiha el-Haberiyye*'de bu türü kelam konularına uygulamıştır. *Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî* (v. 923/1517) de *Makâmâtul-Arifin* adlı eserinde aynı şeyi yapmıştır.

H. XI. ve XII. yüzyıllarda makâme şekli çok daha değişik amaçlar için kullanıldı. H.1078'de, *Cemaleddin Ebu'l-Feth b. Alevân el-Kabbânî*, Basra hakimleri olan Hüseyin Paşa ile Ali Paşa Afrasiyab'ın, İbrahim Paşa komutasındaki bir Türk ordusuna karşı yaptıkları savaş hakkında makâme yazmış ve Zâdu'l-Musâfir adını verdiği bir şerhte de bu makâmeyi izah etmiştir.⁵⁵

Abdullah b. Mârî el-Bağdadî es-Suveydî (v. 1174/1760) ve oğlu *Ebu'l-Hayr Abdurrahman* (v. 1200/1786) *Makâmâtul-Emsâli's-Saire* adlı eserde bir takım eski ve yeni atasözlerini, hoş ve eğlenceli bir biçimde birbirine bağlamak için bu türden yararlanmışlardır.

Bu yüzyılda *el-Harîrî*'nin makâmelerinin bir taklidi olarak *Ebu Bekr b. Muhsin Ba'bûd el-Alevî* (v. 1128/1715)'nin *el-Makâmâtul-Hindiyye*'si vardır. *el-Alevî*, en-Nâsır b. Fettâh'ın diliyle, Ebu'z-Zafer el-Hindî es-Seyyâh adlı birinin Hindistan'da geçen elli macerasını anlatmıştır. *Abdulah b. Abdullah el-İdkavî* (v. 1184/1770), *el-Makâmât'ul-İskenderiyye ve't-Tashîfiyye* adlı eserinde hareketleri ayrı olan eş kelimeleri birbirine yaklaştırmıştır. Aynı dönemde *Osman b. Ali el-Mevsilî* (v. 1184/1770), İslam firkalarını sayıp kısaca özelliklerinden bahsettiği *el-Makâmetul-Ducayliyye ve'l-Makâlâ'l-Ömeriyye* adlı eserini bu türde yazmıştır.⁵⁶

Makâme türü işlenmeye devam ederek M. XIX ve XX. yüzyıl yazarları elinde de uygulanmıştır. Bu yüzyılda modern anlamda makâme yazarları arasında en tanınmışları, Mısır'da *eş-Şeyh Hasan el-Attâr* (v. 1250/1834), *Ahmed Şevkî*, *Ali Mübarek*, Irak'ta *Şihabeddin Mahmud el-Alûsî* (v. 1270/1853), Suriyede ise *Fâris eş-Şidyak* (v. 1305/1887), ve *Nâsif el-Yazıcı* (v. 1287/1871)'dir. Bunlar arasında *Nasif, Mecma'u'l-Bahreyn*'inde kendisi tarafından bir de şerhi verilen makâmelerinde

⁵⁵ Ayyıldız, a.g.mad., C.XXVII, s.418.

⁵⁶ Brockelmann, "Makâme" maddesi, C.VII, s. 200.

el-Harîrî'yi taklitte son derece başarılı olmuştur. Ayrıca mısırlı *Abdullah Paşa el-Fikrî* (v. 1307/1890)'nin *el-Asâr el-Fikriyye* adlı külliyyatında bir çok makâmeler bulunmaktadır.⁵⁷

Daha başka müellifler tarafından da işlenmiş bulunan makâme türü eserler bulunmakla beraber bu yüzyılda bazı Arap edebiyatçıları, eserlerine makâme adını vermeksizin bu türü kullanmışlardır. Bunlara misal olarak yukarıda eserlerine atıfta bulunulan *Nâsif el-Yazıcı* ile *Abdullah Paşa*'nın yanı sıra *Haftız İbrahim* ve *Muhammed el-Muveylîhî* de verilebilir. *Haftız İbrahim* (v. 1351/1932) *Leyâlî Satîh*'inde, *Muhammed el-Muveylîhî* (v. 1348/1930) ise *Hadîsu İsâ b. Hişâm* adlı eserinde sergiledikleri örnekler ve kullandıkları üslupları ile *el-Harîrî*'yi başarılı bir şekilde taklit etmişlerdir.⁵⁸

Bu bağlamda önemine binaen ikinci bölümde *el-Hemezânî*, *el-Harîrî*, *Nâsif el-Yazıcı* ve makâmelerinden ayrıntılı olarak söz edilecektir.

V. MAKÂMEDE ÜSLUP VE AMAÇ

A. Üslubu

Makâme türünün onu diğer edebi sanatlardan ayrıldığı kendine has bir üslubu vardır. Bu, biçim ve içerik olmak üzere iki yönden ele alınabilir.

1. Biçim Yönünden

a. Hikaye Tarzında Olması

Her makâme kendi başına bir hikaye içerir. Müellif, hikayeci ve dilencinin aynı şahıslar olması dışında makâmeler arasında herhangi bir bağ yoktur. Bazen hikayeci aynı şahıs olmasına rağmen hikayeler birbirinden çok uzak zaman dilimlerinde gerçekleşir.⁵⁹

⁵⁷ Ayyıldız, a.g.mad., C.XXVII, s.419.

⁵⁸ Dayf, a.g.e., s.78. Daha geniş bilgi için karş. Dayf, a.g.e., s.76-78; Brockelmann, "Makâme" maddesi, C.VII, s.197-201; Er, Rahmi, *Bedü'z-Zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1994, s.37-39; Ayyıldız, a.g.mad., C.XXVII, s.418-419.

⁵⁹ Ferrûh, a.g.e., C.II, s.414.

Makâmede hikaye türünün kullanımı amaç değildir. Hikaye, müellifin işlediği konuyu, bilgileri, eğlenceli ve okuyucuyu sıkmayacak bir biçimde sunmada kullandığı bir araçtır.⁶² Makâmenin, hikaye türünden olduğuna dair görüşler bulunmakla birlikte iki tür arasında bariz farklılıklar vardır.⁶³

b. Sözel Sanatlarla Bezenmiş Olması

Makâme, dili süsleme ve (özellikle el-Harîrî'de) lafızlarda derinleşme sanatıdır. Bu sanatta seci'ye çok yer verilmekte, cinâs, tıbâk gibi bedi' sanatlarının yanında mukâbele ve muvâzene gibi belagat çeşitlerine de aşırı yer verilmektedir. Makâmelerde bu gibi sanatların kullanımının yanı sıra baştan aşağı düz ve aynı zamanda aşağıdan yukarı tersinden okunabilen hutbeler, sadece noktalı harflerden ya da noktasız harflerden oluşan hutbeler gibi çeşitli dil inceliklerinin de kullanıldığı görülmektedir.⁶⁴

Zaten makâmelerin yazımındaki amaçlardan biride dildeki sanatların en iyi bir biçimde kullanılması olduğundan müellif eserinde mümkün olan tüm sanatları kullanır ve edebi sanatların nadide örneklerine yer verir.

c. Şiire Yer Verilmesi

Makâme nesir şeklinde bir hikaye olmakla birlikte az ya da çok şiirle de süslenmiştir. Bu üslup, şiir musikisi havasında ve şiir beyitlerini de içeren nesir yöntemidir. Şiirler, dilencinin ağzıyla müellifin kendisinin ya da başka şairlerin şiirleridir. Şiirlere yer verilmesindeki amaç müellifin nazımdaki gücünü ve bedi' sanatındaki hünerlerini göstermektir. Şiirlerde tıpkı nesir kısmında olduğu gibi mizah ön plandadır.⁶⁵

2. İçerik Yönünden

a. Konularda Çeşitlilik

Makâmelerin konuları çeşitlidir. Hepsi aynı konu ile ilgili olarak yazılmamıştır. Genel olarak dilencilik (kudye) ele alınmış olmakla beraber müellif, ilgili olduğu ve

---

⁶² ez-Zeyyat, a.g.e., s.398.

⁶³ Bu konu ileride geniş bir biçimde ele alınacaktır. Bkz. burada s.23

⁶⁴ Ferrûh, a.g.e., C.II, s.415.

⁶⁵ Ferrûh, a.g.e., C.II, s.415.

önem verdiği her türlü konuyu makâmelerinde ele almıştır. Edebiyat, felsefe, tasavvuf, ahlak, hadis, fıkıh, kelam, tıp, sosyal yaşam vb. konulara temas edilerek bu konular hakkındaki görüşler edebi bir biçimde ifade edilmiştir.⁶⁶

Makâmeler kapsamlarının genişliği sayesinde pek çok işlevi de yerine getirmektedirler. Makâme, az kullanılan kelimeler (garîb), eski tabirler, kapalı dil bilmeceleleri, darbimeseller ihtiva etmesiyle bir dil sözlüğü; tıp, felsefe vb. ilimleri ihtiva etmesiyle bir ilmi sözlük; eyyam-ı arab, adet ve gelenekleri, sosyal yaşamı, Makâmede bulunan insanların durumlarını içermesiyle bir tarih sözlüğü; nahiv, aruz ve beyan konularını ihtiva etmesiyle de bir dil sözlüğü gibidir.⁶⁷

Bedfüzzamân'ın makâmelerinde bu konular belirli bir sıralamaya tabi değildir. Ancak el-Harîrî ve sonrasındaki makâmelerde makâme ister kısa ister uzun olsun konular belli bir düzene göre sıralanır.⁶⁸

b. Nükte, Mizah

Makâmedeki hikayeyi kapsayan düşünce, ana fikir. Bu fikir genellikle ilgi çekici veya cesaret verici küstah, cüretkar bir düşünce olur. Her zaman güzel ahlakı teşvik etmez ve her zaman başarılı olmayabilir. Ancak makâme bu fikrin etrafında şekillenir.⁶⁹

Örneğin el-Harîrî, eserinde bazı makâmelerini cömertlik, iyilik, cesaret gibi olumlu fikirlerin çerçevesinde oluşturduğu gibi bazen de içki, şarabın lezzeti gibi ahlaki olmayan fikirler etrafında da makâmeler yazmıştır.

B. Amacı

Makâme yazarları bu edebi türdeki eserleri kaleme alırken uygularken çeşitli amaçlar gütmüşlerdir. Zamanla amaçlar değişime uğrasa da şu ortak amaçlar değişmemiştir.

---

⁶⁶ Ferrûh, a.g.e.,C.II, s.413.

⁶⁷ el-Fâhûrî, el-Mu'cez, s.188.

⁶⁸ Ferrûh, a.g.e.,C.II, s.414.

⁶⁹ Ferrûh, a.g.e., C.II, s.414.

1. Eğitici (Didaktik) Olmak

İlk dönemde makâmenin hedefi eğitici olmaktır. Makâmenin ilk mucidi olarak bilinen el-Hemezânî, Nisabur'da öğrencilerine dil, beyan ve güzel bir üslupla yazı yazmayı öğreten bir öğretmen idi. İnsanlar arasında en keskin zekası ile bilinen el-Hemezânî, insanların tabiatını ve beşeri aklın gelişimini en iyi anlayan bir kimse idi. Onun bu özelliği kendisini, bilgileri zihinlerde yer edecek bir biçimde sunmaya yöneltti. Daha sonraları öğretim çerçevesi genişledi ve el-Hemezânî'nin bu konudaki görüşleri geniş kitlelere yayıldı.⁷⁰

Ondan sonra yazılan makâmelerin farklı amaçları olsa bile, çoğunda didaktik amaç ihmal edilmemiştir.

2. Yazarın Sanat Becerisini Ortaya Koymak

Makâme sanatı farklı edebi ekollerin katkılarıyla gelişti. Bunun tabii bir sonucu olarak makâme, nesir dilinden çok, ezberlemeyi ve bilgi edinmeyi kolaylaştırmak için din bilimleri, mantık ve diğer bilimlerde eskiden ve günümüzde kullanılan şiir diline daha çok benzer hale geldi. Bu her ne kadar öğretimi kolaylaştırmak amacıyla yapıldıysa da zamanla müelliflerin özellikle sözü kullanmada ve ilmi eserler ortaya koymadaki kabiliyet ve maharetlerini sergiledikleri bir gösteriş alanı haline gelmiştir.⁷¹

Makâme yazarları çeşitli farklı konulara eserlerinde yer vermişlerdir. Bunu yapmalarındaki amaç sadece farklı alanlardaki maharetlerini ortaya koymaktır. Bu hedefi gerçekleştirmek için bir anlatıcı ve bir de kahraman icat etmişlerdir. Kahramanı bir bilgi hazinesi kılmışlardır. Kahraman, dil, beyan, ve muhtelif ilim dallarında harikalar ortaya koyan, şiir, nesir ve hitabet gibi edebi sanatlarda uzman, her soruya cevap verebilen, her sırrı çözebilen, minberlerin hatibi, halka nasihat veren, her konuda dirayet sahibi bir kimsedir. Dil bilmecelerini çözmede, şüpheleri keşfetmede keskin bir zekaya sahiptir. Engelleri aşarken ve zorlukların üstesinden gelirken şen ve neşelidir. Bu şekilde hayali kahraman zirvelere çıkarılırken, müellif, kendisinin ilmi ve edebi kapasitesini ve hünerlerini ortaya koymaktadır.⁷²

⁷⁰ el-Fâhûrî, el-Câmi', s.618.

⁷¹ el-Fâhûrî, a.g.e., s.618-619; Bedevî, Ahmed, Usûsu'n-Nakdi'l-Edebî inde'l-Arab, Dâru'n-Nahdatu Mısr, Kahire t.y., s.583.

⁷² Ferrûh, a.g.e., C.II, s.415.

3. Toplumsal Sorunları Dile Getirmek

Makâmeler, dönemlerinin endişelerini, istikrarsızlıklarını, fitnelerini ve savaşlarını yansıttıkları gibi bunlara paralel olarak dönemlerinin karmaşık dil üslubunu da yansıtmışlardır. Bu karmaşık durum makâmeleri dil ve üslup bakımından etkilemiş, böylelikle makâme, hayatın bir nevi aynası olmuştur.⁷³

el-Hemezânî'den günümüze kadar makâme türü, edebiyatçılar tarafından, yaşadıkları devirde karşılaşılan toplumsal sorunların dile getirildiği, sosyal hayatın her tabakasından insanların yaşantılarının, düşüncelerinin, sıkıntılarının veya sevinçlerinin ele alındığı bir platform şeklinde kullanılmıştır.⁷⁴

V. ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ VE DÜNYA EDEBİYATINA ETKİSİ

A. Arap Edebiyatındaki Yeri

Makâme sanatının Arap edebiyatında pek çok kişi tarafından, eserlerini yazmada bir tarz olarak kullanılmasının yanı sıra diğer edebi alanlara da çeşitli yansımaları olmuştur. Klasik Arap edebiyatının nesirde pek çok örneği olmasına rağmen edebiyatçıların çoğunluğu makâmeyi roman, hikaye ve hatta tiyatronun atası olarak görmüştür.⁷⁵

1. Makâme – Hikaye İlişkisi

Hikaye türü üzerinde yapılan çalışmalarda makâme, bir hikaye çeşidi olarak ele alınmış olmakla beraber, makâmenin kendine has özellikleri sebebiyle tam anlamıyla hikaye olarak tanımlanamamıştır.⁷⁶ Birbirine benzer özellikler taşımakla birlikte makâme ile hikaye arasında kavramsal açıdan, biçim ve içerik yönünden farklılıklar göze çarpmıştır.

⁷³ Şârûnî, Yusuf, “el-Makâmetu fi Turâsinâ'l-‘Arabî”, Mecelletu'l-Faysal, Yıl 1, Sayı 7, Riyad 1977, s.135.

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Burada s.45, 71.

⁷⁵ Hâfız, Sabri, “Modern Arap Kısa Öyküsü”, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl 3, Sayı 9, 2003, s.78.

⁷⁶ Âsi Mîşâl- Ya'kûb, Emîl Bedî', el-Mu'cemu'l-Mufassal, Beyrut 1987, C. II, s.981; Yazıcı, a.g.mad., C.XVII, s.481.

a. Hikaye (Kıssa)

Hikaye, en geniş anlamıyla, fayda elde etmek amacıyla, her çeşit haberi rivayet eden, olayları sunan, atasözlerini nakleden, hikaye ve nadir olayları ifade eden, efsane ve hurafeleri işleyen edebi bir türdür.⁷⁵

Hikayenin üslubu, olayların teşvik edici bir biçimde, ahenkli bir sıralama ile anlatması; insanların gerçek yaşamıyla doğrudan irtibatlı olması; onların şimdiki durumları ve gelecekleriyle ilgili önceliklerine yer vermesi; olayın mantığı ve gelişimiyle, şahısların karakterlerini ve meydana gelen tepkileri canlandırabilmesi; bu ve benzeri roman tekniklerine ve sanatsal ifade tekniklerine yer vermesidir.

Elde edilmek istenen fayda ise, hikayenin işaret ettiği anlamı özetleyen ve herkesin alması gereken ibrete, derse kaynaklık etmesidir. Bu ders, hikayenin akışından, mantiki bir seyir içinde ifade edilişinden ve sonuçlarından çıkarılır. Burada hikayenin insani boyutlarına, mevcut ve gelecek nesillere verilmek istenen mesaja işaret edilir.⁷⁶

Arap edebiyatında hikaye, (قصة) “kıssa”, (قصة قصيرة) “kısa hikaye” ve (أقصوصة) “uksûsa” terimleri ile ifade edilmiştir.⁷⁷

b. İki Tür Arasındaki Kavramsal İlişki

Bazı Arap edebiyatçıları makâmeyi hikaye ya da kısa hikaye olarak tanımlamışlardır: *Şükrü Ayyûd*, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi Mısra* adlı kitabında bu yazım türünün (Makâme), zorlanmaksızın kısa hikaye olarak tanımlanabileceğini ifade etmiştir. Yine *Tahir el-Mekkî*, bu görüşü daha ihtiyatlı bir biçimde paylaşmış ve *el-Kıssatu'l-Kasîra* adlı eserinde “Makâme, kısa hikaye gibidir.” demiştir.⁷⁸

Ancak diğer bazı edebiyatçılar ise makâmeyi bir hikaye türü olarak kabul etmemişlerdir. Onlar makâmenin, her ne kadar hikaye gibi anlatıya dayansa da, bir

⁷⁵ Âsi, a.g.e., C.II, s.979.

⁷⁶ Âsi, a.g.e., C. II, s.979.

⁷⁷ Yazıcı, Hüseyin, “Hikaye (Arap Edebiyatı)” maddesi, D.İ.A., İstanbul 1998, C.XVII, s.480.

⁷⁸ en-Nessâc, a.g.m., s.59.

hikaye türü olmadığını ifade etmiş ve kavramsal olarak Arap nesir türlerinden biri olarak kabul etmişlerdir.⁷⁹

c. İki Tür Arasındaki Biçim ve İçerik İlişkisi

Makâme, üslup ve içerik bakımından, hikayede bulunan psikolojik analiz öğeleri, sosyal ve insani boyutları, sanatsal ifade tekniklerini içermediği gibi başlı başına bir hikaye tarzını ortaya koymayı da amaçlamaz. Makâme, hikaye üslubuna bir amaç olarak araç olarak yönelir. Üslubu, dil ve edebiyat alanındaki yeteneği sergilemek olup asıl amaç, dil ve edebiyat maharetlerini, çeşitli konulardaki temel bilgileri pratik bir biçimde öğretmektir.⁸⁰

Nitekim makâmenin edebi sanatlarla yüklü hitabet tarzı, uzun ve usandırıcı istişhadları ve dilde aşırıya gidilmesi, dili ve nahvi kaideleri temel hedef almakta ve hikayeler için çok önemli olan bilinçsel, psikolojik ve düşünsel akışı engellemektedir. Bu durum, her kelime için sözlüğe, her olay için tarih kitaplarına ve örnek olarak şiirler için şiir kitaplarına bakmayı gerektireceği için⁸¹ hikayede verilmek istenen mesajı zayıflatır.

Makâmenin hikaye üslubundan farklı olması olaya, hikayenin cereyan ediş tarzına ve şahsiyetlere yansır. Olayın kahramanı, hikayeyi bizzat kendisi uydurur. Dilenci kesiminden olup zarif nükteler, güzel ifadeler, hayrete düşüren açıklamalarla, hile ile mal sızdırmaya çalışır. Makâme, olayın cereyan ediş tarzında, hikayedeki gibi zor durumdan rahatlığa doğru olması gereken aşamalı tasarım özelliğinden yoksundur. Ayrıca makâmedeki şahsiyetlerin hareketleri donuk ve mekanik olup, canlı insan örneklerinden çok hareket eden kuklaları andırır. Makâmenin bu üslubu ona hikayenin sosyal, psikolojik ve kültürel boyutlarını kaybettirir, onun herhangi bir mekanla ve muayyen bir zamanla olan bağlarını kopartır.⁸²

Bu iki tür arasındaki farklılıklara rağmen makâme, Modern Arap Edebiyatındaki kısa hikaye sanatını etkilemiştir. Bu etkiyi Üstad *Yusuf eş-Şârûnî* şöyle ifade eder:

“Makâmenin Modern Arap Edebiyatında hikaye sanatı üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkisi olmuştur. O, bir taraftan modern sanatsal anlamı ile Arap hikayeciliğinin ortaya çıkmasının gecikmesine sebep olmuş diğer taraftan onun sanat

⁷⁹ Âsi, a.g.e., C.II, s.1183.

⁸⁰ Âsi, a.g.e., C.II, s.1183.

⁸¹ en-Nessâc, a.g.m., s.59.

⁸² Âsi, a.g.e., C.II, s.1183.

üsluplarını etkilemek suretiyle hikaye sanatı ile önceden bilinen edebi sanatları birbirine yaklaştırmıştır.”⁸³

2. Makâme – Tiyatro İlişkisi

Arap edebiyatçılarından *Abdurrahman Yâğî*, *Re’yün fi’l-Makâmât* adlı eserinde, makâmede bulunan bazı dramatik unsurlardan yola çıkarak, makâmenin hikayeden çok tiyatroya daha yakın olduğunu ifade etmiştir.

Ancak bu görüşün tarihi delillere dayanmayan bir görüş olduğu ifade edilmiş, bu konuda onu kaklı kılacak, onu destekleyecek nedenlerin olmadığı ileri sürülmüştür. Bu konuda *en-Nessâc* şu görüşleri ifade etmiştir:

“Makâme aslında olayı dramatize eden, mücadeleye dayalı, içinde canlı diyalog örnekleri bulunan, güçlü şahsiyetlerin rol aldığı tiyatro sanatının ilkelerinden tamamen uzaktır. Makâmede tiyatrodaki bulunan psikolojik, fikri ve sosyal boyutlar bazen yeteri kadar yoktur, bazen de hiç yoktur. Kısaca makâme ile tiyatro arasında en küçük bir alaka bile yoktur.

Makâme, makâmedir. O, özel ve müstakil bir sanattır. Onun belli bir karakteri, prensipleri ve sanatsal kaideleri vardır. Yani makâme, tarihi ve kültürel bir sürecin sonucudur. Bundan dolayı makâme bu tarihi ve kültürel aşamanın bir ifadesi ve o dönemde yaşayan insanların zevkine cevap verme aracıdır.”⁸⁴

B. Dünya Edebiyatına Etkisi

Makâme, edebi özelliği nedeniyle sadece Arap edebiyatçıları etkilemekle kalmamış, başta Doğu edebiyatı olmak üzere diğer edebiyatları da etkisi altına almıştır.

1. Doğu Edebiyatına Etkisi

İlk dönemlerde Farsça’nın konuşulduğu muhitlerde bilinen makâmenin İran edebiyatına etkisi, *el-Harîrî*’nin *Makâmât*’ı ortaya çıktıktan sonra belirgin bir biçimde görülmüştür. *Kâdî Hamidüddin Ebu Bekir b. Ömer el-Belhî* (v. 559/1164),

---

⁸³ en-Nessâc, a.g.m., s.60.

⁸⁴ en-Nessâc, a.g.m., s.60.

el-Harîrî'nin *Makâmât*'ı tarzında *Makâmâtü Hamîdî* adı altında 30 adet makâme yazmıştır.⁸⁵

Eser, mesela gençler ile ihtiyarlar, Sünniler ile Şiiler arasında geçen tartışmalara, ilkbahar ve sonbahar, aşk ve delilik tasvirlerine, bunların yanı sıra fikhî münakaşalara yer verir. Bu eserde de şekle ağırlık verilmiştir.⁸⁶ *el-Belhî*, eserinin mukaddimesinde *el-Hemezânî* ve *el-Harîrî*'nin yolunu izlediğine işaret etmiştir. Ancak onların yaptığı gibi makâmâtında belirli bir anlatıcıya (ravi) veya kahramana yer vermemiş, aksine her bir makâme için, yaşadığı maceraların sonunda gizlenen ve ortaya çıkmayan bir kahraman ortaya koymuştur.⁸⁷

Aynı şekilde Doğu Hıristiyan çevrelerinde de bilinen makâme türü, Süryanice'ye tercüme edilmiş ve aynı dilde benzer makâmeler yazılmıştır. Nitekim Nusaybin metropoliti *Abdişo (Ebedyeşû)* (v. 718/1318), *el-Harîrî*'yi taklit ederek, dini ve ahlaki konularda, Süryanice 50 manzume yazmıştır. Henoch ve Elias adlarını taşıyan iki kısımdan ibaret olan bu eserin son derece suni olan ifade ve dili daha sonra bizzat *Abdişo* tarafından bir şerh ile izah edilmiştir.⁸⁸

2. Batı Edebiyatına Etkisi

Makâme, doğuda yaygın hale geldikten sonra, orta çağdan itibaren doğu ile batı arasındaki ilim, edebiyat ve sanat alanlarında karşılıklı iletişim sayesinde, Arap diline ait diğer edebi sanatlar gibi Avrupa'da tanınmıştır. Makâme türü, orta çağın sonlarından itibaren iki yolda Avrupa'ya geçmiştir:

a) İspanya'ya geçen Araplar tarafından yazılan, makâmeye benzer eserler ve bu alanda yazılmış olan eserlere yapılan şerhler;

H. V. yüzyıl Endülüs yazarlarından *İbn Şüheyd* (v. 426/1035), *et-Tevabi' ve'z-Zevâbî* adlı eseri, H. VI. Yüzyılda Endülüs'te yetişmiş en büyük makâme müellifi olarak kabul edilen *Muhammed b. Yusuf es-Sarakustî* (v.538/1143)'nin *el-Harîrî*'yi taklit ettiği, 50 makâmeden oluşan *el-Makâmetu'l-Lüzûmiyye*'si, ayrıca *Ukayl b.*

⁸⁵ Dayf, a.g.e., s.10.

⁸⁶ Brockelmann, "Makâme" maddesi, C.VII, s.201.

⁸⁷ Hicâb, Mahmud Nebîh, "Zâhiretu'l-Makâme", Havliyyetu Külliyyeti Dâri'l-Ulûm, Kahire 1968-1969 Academic Year, s.105

⁸⁸ Brockelmann, "Makâme" maddesi, C.VII, s.201.

Atiye ve *Ahmed b. Abdülmümin eş-Şerîfî*'nin *el-Harîrî*'nin *Makâmât*'ına yapmış oldukları şerhler buna örnek olarak gösterilmiştir.⁸⁹

b) Bu edebi türde yazılmış eserlerin Yahudiler tarafından yapılan tercümeleri ve taklitleri;

Dindar bir Yahudi olan *Jehûda ben Şelômô el-Harîzî*, *el-Harîrî*'nin *Makâmât*'ını İbranice'ye tercüme etmiş ve onları örnek alarak “*Sefer Tahkemônî*” yani “*Hikmet Kitabı*” adını verdiği 50 makâmeden oluşan bir eser yazmıştır.⁹⁰ *el-Harîzî*, bu eseri yazarken İbranice'nin bu tür eserleri yazmada en az Arapça kadar güçlü olduğunu, onun bir medeniyet dili olduğunu ve bu dil ile bu gibi eserlerin yazılabileceğini, İbranice'nin lafızları ile terkipleri ile atasözleri ile zengin bir dil olduğunu ispata çalışmıştır.⁹¹

el-Harîzî'den bir buçuk yüzyıl önce, M. 11. yüzyılda İspanya'nın önde gelen yazarlarından biri olan *Salamon b. Zakkîl* de, hikayelerinden birini makâmât tarzında yazmıştır.⁹²

Zamanla doğu ve batı edebiyatları arasındaki bu etkileşim sonucu İspanya'da “realizm” akımı ortaya çıkmıştır. Bu oluşumda, İspanya yazar ve şairlerinin bir çoğunun Tuleytula⁹³ Medreselerinde ve enstitülerinde eğitim görmüş ve Arap diline ait diğer edebi sanatların yanı sıra makâme üslubuna da tanınmış olmaları etkili olmuştur. Onların bu sanat tanınmaları, onların nesirlerinde ve şiirlerinde etkisini göstermiştir.⁹⁴

M. 14. yüzyılda makâmenin etkisi, realizm akımına bağlı bazı hikayelerde kendini göstermiştir. Tuleytula'da öğrenim görmüş ve Arapça öğrenmiş olan yazar ve şair *Juan Ruis*'in *el-Hubbu'l-Mahmûd* adlı eserindeki sosyal hedefler ve söz süsleme

---

⁸⁹ Hicâb, a.g.e., s.106.

⁹⁰ Brockelmann, “*Makâme*” maddesi, C.VII, s.201.

⁹¹ Hicâb, a.g.e., s.107.

⁹² Hicâb, a.g.e., s.107.

⁹³ İspanya'da yeni ismiyle Toledo şehri. Bkz. Beydilli, Kemal, “*İspanya*” maddesi, D.İ.A., İstanbul 2001, C.XXIII, s.163.

⁹⁴ Hicâb, a.g.e., s.107.

sanatlarıyla ağırlaştırılmış edebi yöntemlerde makâmenin etkisi açıkça görülmektedir. Bu eserde kahraman, tıpkı *el-Harîrî*'nin Ebu Zeyd es-Serûcî'si gibi macerasını tövbe ve pişmanlıkla sona erdirmektedir. Yazar eserinin mukaddimesinde bu hikayede günahların sadece nasihat ve ibret almak için işlendiğine işaret etmekle *el-Harîrî*'nin mukaddimesindeki sözlerini hatırlatmaktadır.⁹⁵

Bu ve benzeri eserler İspanya'da bu türde eserler yazılmasına yol açmıştır. Dilenciler ve onların maceraları etrafında şekillenen hikayeler rağbet görmüştür. M.17. yüzyılda *Picaressa* tarafından kahramanı **Picaro (ya da Picaron)** olan hikayeler yazılmıştır. Bu hikayelerde para kazanmak, rızkı elde etmek için hile ve oyunlarla zekasını kullanan dilencilerin bir tanesi ele alınmıştır.⁹⁶ Bu hikayeler ile Arap makâmeleri arasında yapılan karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarında, her ikisinin arasında, sosyal hedef, atasözleri, nadir kelimeler ve hikmetli sözlerle süslenmiş bir dil kullanma ve hayatı tasvir üslubu yönlerinden kuvvetli bir bağ bulunduğu ileri sürülmüştür.⁹⁷ Hikayelerin kahramanı Picaro'nun bazı yönlerden *el-Hemezânî* ve *el-Harîrî*'nin kahramanlarını andırdığı da ifade edilmiştir.⁹⁸

Yine meşhur İspanyol yazar *Lazarillo*, hikayelerinde makâmede olduğu gibi dilencilik, dilenme kuralları, cimrilik gibi konuları gerçekçi bir yaklaşımla ve alaycı bir üslupla anlatmıştır. *Lazarillo*, hikayelerinde dönemindeki toplumsal tabakalardaki anormallikleri göz önüne sererek onları hicvetmiştir.⁹⁹

Ayrıca Batının doğu edebiyatı ile etkileşiminin, İspanya'daki bu realist akımın yanı sıra, romantizm hareketinin de ortaya çıkmasında etkili olduğu iddia edilmiştir. Makâme türü, bir edebi hareket olarak müsteşriklerin dikkatini çekmiş ve özellikle *el-Harîrî*'nin **Makâmât**'ına yönelerek, çeşitli dillere (Latince, Almanca, İngilizce,

---

⁹⁵ Hicâb, a.g.e., s.107.

⁹⁶ Nedâ, Taha, *el-Edebu'l-Mukâren*, Dâru'l-Me'ârif, Beyrut 1980, s.255.

⁹⁷ Hicâb, a.g.e., s.108.

⁹⁸ Dayf, a.g.e., s.11.

⁹⁹ Hicâb, a.g.e., s.109.

Fransızca) çevirmek suretiyle Batı dünyasındaki edebiyatçıların beğenisine sunmuşlardır.¹⁰⁰

Ancak *Şevki Dayf*'a göre bu etki çok fazla geniş olmamıştır:

“Makâmenin Avrupalılar üzerine etkisinin sınırlı olduğunu düşünmemiz gerekir. Özellikle makâme ile “1001 Gece Masalları”nı karşılaştırdığımızda bunu görürüz. “1001 Gece Masalları”nda açık hikaye konuları olması sebebiyle Avrupalılar onlara daha çok yönelmişler ve geniş ölçüde onlardan etkilenmişlerdir. Makâmeye gelince onun bu derece etkili olduğunu söylemek güçtür. Çünkü makâmede hikaye temel unsur değildir. Onun temel unsuru üslup, secî ve bedî sanatları ile süslemedir...işte bu yüzden makâme Avrupa edebiyatına “1001 Gece Masalları”nda olduğu gibi derinlemesine nüfuz edememiştir.”¹⁰¹

Bütün bunlardan makâmenin, diğer ulusların edebiyatlarında bulunmayan kendine has özellikleri ile gerek doğu, gerek batı edebiyatlarını az ya da çok etkilediği gözlemlenmektedir.

---

¹⁰⁰ Dayf, a.g.e., s.11.

¹⁰¹ Dayf, a.g.e., s.11-12.

İKİNCİ BÖLÜM

BAZI MAKÂMÂT ÖRNEKLERİ

Bu bölümde makâme sanatı, bazı makâmât örnekleri ile tanıtılmaya çalışılacaktır. Bu örnekler, makâme sanatını ilk defa ortaya koyan *el-Hemezânî*'nin *Makâmât*'ı, bu sanatı en mükemmel bir biçimde kullanıp zirveye ulaştıran *el-Harîrî*'nin *Makâmât*'ı ve modern çağda bu türün en iyi örneğini yapan *Nâsif el-Yazıcı*'nın *Mecma'u'l-Bahreyn*'idir.

I. BEDÜZZAMÂN EL-HEMEZÂNÎ VE MAKÂMÂT'I

A. Hayatı ve Eserleri

Adı, *Ahmed b. Huseyn b. Yahya b. Said el-Hemezânî* (v. 398/1008)'dir. Künyesi Ebu'l-Fazl, lakabı ise Bedüzzamân'dır. H.358 yılında Hemezân'da doğmuştur.¹ Doğum yeri sebebiyle aslının İranlı olduğu zannedilmişse de yazdığı bir risalede kendisinin Hemezân'a yerleşmiş asil bir Arap ailesinden olduğunu ifade etmiştir.²

el-Hemezânî'nin tahsil ve terbiyesiyle babası meşgul olmuştur. Memleketi olan Hemezân'da bulunduğu sırada burada mevcut alim ve edebiyatçıların derslerine devam ederek kendilerinden dil, edebiyat ve dini ilimleri tahsil etmiştir.³ Hocaları arasında ona en çok *Ahmed b. Faris b. Zekerîyya el-Kazvînî* (v. 395/1004)'nin emeği geçmiş, ve *Makâmât*'ındaki orijinal üslubunda önemli bir payı olmuştur.⁴

¹ İbn Hallikan. Ebû'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâi'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1968, C.I, s.27.

² Resâil, s.279-280.

³ Dayf, a.g.e., s.13.

⁴ Aşık, Nevzat, "Bedüzzamân el-Hemedânî", D.İ.A., İstanbul 1992, C.V, s.328.

el-Hemezânî, dil, şiir ve nesir alanlarında tahsilini tamamladıktan sonra hicri 380 yılında 22 yaşında iken Hemezân'dan ayrılmıştır. Ayrıldığı belde hakkındaki memnuniyetsizliğini şöyle ifade etmiştir:

"همذانُ لى بلدٌ أقول بفضله لکنه من أقبح البلدان
صبيائةُ فى الفُبح مثل شئوخه و شئوخه فى العقل كالصنَّيان"

“ Hemezân, benim övdüğüm bir beldedir, fakat o, beldelerin en çirkinidir. Çocukları çirkinlikte ihtiyarları gibi, ihtiyarları ide akılda çocukları gibidir.”⁵

O, memleketinden ayrıldıktan sonra dönemin meşhur edebiyatçılarından *Sâhib b. Abbâd* (v. 385/995)'ın yanına Rey şehrine gitmiştir. Bu tarihlerde Büveyhîlerin veziri olan bu zat, kendisine gelen şair ve edebiyatçılara ikramda bulunuyor ve bir takım imkanlar sağlıyordu. *el-Hemezânî*, kendisiyle samimiyet kurmuş, onun ilminden ve kütüphanesinden istifade etmiş, meclislerinde hazır bulunmuştur. *el-Hemezânî*, kendisine teklif edilen Farsça beyitleri Arapça'ya tercüme ettiğinde, *Sâhib b. Abbâd*, ondaki kuvvetli muhayyile ve zeka üstünlüğünü fark ettiği için ona karşı büyük bir teveccüh göstermiştir.⁶

el-Hemezânî, daha sonra Rey'den Cürcân'a gelmiş ve burada bir müddet İsmâîliye mezhebine mensup insanların arasında ikamet etmiştir. *Ebu Sa'd Muhammed b. Mansur* ile tanışan *el-Hemezânî* hususi dostluk kurduğu bu zatın iltifatına mahzar olmuş, ilminden istifade etmiş, Nisabur'a gitmeye karar verdiği de bu zattan yardım görmüştür.⁷

Yolda bir grup soyguncunun saldırısına uğraması, üzerinde ne varsa hepsinin alınması sebebiyle H. 382 senesinde Nisabur'a gelen *el-Hemezânî*'nin elinde avucunda hiçbir şey kalmamıştır. Bu durumu bir takım risalelerinde dile getirmiştir. Nisabur'a gelen *el-Hemezânî*, burada bulunan zamanın büyük edebiyatçısı *Ebu Bekir el-Harezmi*

⁵ el-Bustânî, Butrus, *Dairtü'l-Me'ârif*, Beyrut 1882, C.V, s.254.

⁶ Dayf, a.g.e., s.14.

⁷ es-Se'âlibî, Ebu Mansur, Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail, *Yetîmetü'd-Dehr fi Mehâsini Ehli'l-'Asr*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, y.y1973, C.IV, s.257.

(v. 383/993)'nin huzurunda hayır bulacağı ümidiyle kendisine yaklaşmışsa da *el-Harezmi*, ona hüsnü kabul göstermemiş ve iltifat etmemiştir.

Bunun üzerine *el-Harezmi*'ye çok kızan *el-Hemezâni*, ondan intikam almak için fırsat kollamaya başlamıştır. Nihayet *el-Harezmi*'yi sevmeyenler tarafından düzenlenen, Nisabur'da bulunan edebiyat ve ilim çevreleri tarafından da ilgi ve merakla takip edilen meşhur münazarada hasmına nazaran çok genç, zeki ve hazır cevap olan *el-Hemezâni* galip gelmiştir. Bu başarısı onun ününü artırmış, melik, reis ve devlet başkanları nezdinde ve katıldığı tüm meclislerde büyük bir saygı ile karşılanmıştır. Aynı sene *el-Harizmi*'nin vefatı ile meydan kendisine kalmış, bundan sonra Nisabur, *el-Hemezâni* için pek verimli olmuş, burada *Makâmât*'ını telif etmiş ve talebelerine yazdırmıştır.⁸

Hayatının bundan sonraki döneminde rahat yaşamış olan *el-Hemezâni*, pek çok seyahatlerde bulunmuş ve bir çok emir, vezir ve reisin imkanlarından istifade ederek iyilik ve varlıklarından faydalanmıştır. Horasan, Sicistan ve Gazne'ye giden *el-Hemezâni*, buradaki yöneticilerden istifade etmiştir. Herat'ta *Ebu Ali el-Huseyn b. Muhammed el-Huşnâmi* adında fazilet sahibi ve zengin bir zatın kızı ile evlenen *el-Hemezâni*'nin durumu düzelmiş, pek çok mala sahip oldu ve müreffeh bir hayat yaşamıştır. Babasına yazmış olduğu muhtelif risalelerinde Herat'ta mal, mülk ve tarlalara sahip olduğunu belirtmiş, babasının, kardeşlerinin ve amcasının yanına gelmelerini istemiştir.⁹

Bu müreffeh yaşam H. 398 senesinde henüz kırk yaşında iken vefat etmesine kadar devam etmiştir. Ölümüyle ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Kimilerine göre zehirlenerek öldürülmüş, kimilerine göre ise kalp krizi sonucunda öldü sanılarak gömülmüş, ancak mezarda ayılarak bağırıp çağırması üzerine mezarı açılmış ancak kabir korkusundan ölmüş bir halde bulunmuştur. *el-Hemezâni*, bidatlerden uzak,

---

⁸ es-Seâlibî, a.g.e., C.IV, 257; Dayf, a.g.e., s.14-15.

⁹ Dayf, a.g.e., s.16.

sağlam bir inanca sahip olduğunu gösteren bir vasiyetname bırakmış, burada cenaze namazının “sünnet ehli” tarafından kılınmasını istemiştir.¹⁰

Çok zeki ve sürat-i intikal sahibi olan *el-Hemezânî*, muasırı ve kendisini yakından tanıma fırsatı bulan *es-Seâlibî* tarafından şöyle anlatılmıştır:

“Edebiyatın sırrına ve özüne onun kadar vakıf, onun gibi sihirli ve vecîz üsluba sahip, bu mertebede bir kimse ne görüldü ne de böyle birinden bahsedildi. Son derece şaşırtıcı ve daha önce bilinmeyen bir edebi üsluba sahipti. Mesela daha önce hiç işitmediği elli beyitten fazla kasideyi okur, derhal tamamını ezberler, bir harf hafzetmeden manayı da bozmaksızın baştan sona kadar okurdu. Daha önce tanımadığı, bir defa bile görmediği bir kitaptan beş-altı yaprağa bakar bakmaz onları ezberler ve irticalen okurdu.

Kendinden bir kaside söylemesi, ya da bilinmeyen bir konuda bedîî manalarla dolu bir risale yazması istendiğinde, aynı an ve saatte o an bunu gerçekleştirir ve konuya açıklık getirmiş olurdu.

Bazen, yazması istenen mektubu yazar, sonra son satırından başlamak suretiyle onu yavaş yavaş başa doğru okurdu. Böylece, ortaya yepyeni ve çok üsluplu bir yazı çıkardı. Kendisine nesrin ve nazmın gayet zor olanından teklif edilenleri irticali olarak süratle ve bir nefeste inşad ederdi. Onun sözlerinin tamamı yeni ve şahsına münhasır bir üslupta idi. Keskin zekası sayesinde Arap edebiyatına yeni şeyler kazandırdı. Garîb manaları ihtiva eden Farsça edebî beyitlerin kendisinden tercümesi istendiğinde, bunları derhal yepyeni bir üslupla Arapça’ya beyitler halinde tercüme ederdi.”¹¹

el-Hemezânî, üslubu gayet akıcı ve kıvrak olan büyük bir edebiyatçı olup arzu ettiği kelimeyi istediği yerde kolaylıkla ve büyük bir başarı ile kullanmıştır. Onun bu yönünü *Şevki Dayf* şu sözlerle ifade etmiştir:

“*el-Hemezânî*, konuşmaya başladığı zaman adeta her taraftan lafızlar üzerine dökülür. Sanki her taraftan kelime ve mana selleri gelmektedir. O, üzerine doğru akan bu sellerden nasıl ifadeler kullanacağını bilir. Kelimeleri büyük bir dikkat, fesâhat ve

¹⁰ İbn Hallikan, a.g.e., C.I, s.129; Aşık, a.g.mad., C.V, s.329.

¹¹ es-Seâlibî, a.g.e., C.IV, s.256-257.

emsalsiz bir üstünlükle yerlerine yerleştirme konusunda mahirdir. Onun üslubunda tekellüf yoktur. Zorlama mevcut değildir. Sanki o, daima bitip tükenmek bilmeyen bir dil kaynağından yararlanmaktadır. Sen onu bir mana havuzu olarak görürsün. Adeta o, avının üzerine ağını gayet güzel atabilen usta bir avcıdır, yanılmaz. Daima isabet eder ve sana dilde mevcut bütün kelimelerin kaynağını nefsinde toplamış olduğu intibayı verir. Bütün lafızları büyük bir maharetle kullanır, yerlerine yerleştirir. Sanki bu hazinenin anahtarları onun elindedir.

el-Hemezânî için kullanılması zor bir mana mevcut değildir. Dilin engelleri arasına gizlenmiş kelimeler de yoktur orada. Bilakis bütün kelimeler onun zevk ve arzusuna göre dilediğini seçmesi için her cihetten hüsnü kabul gösterirler. Bütün bunlar, onun geniş bir dil ve bilgi hazinesine sahip olduğuna delalet eder.”¹²

Ondaki hafıza kuvveti, olayları kavramadaki sürati, garîb kelimeleri istediği gibi kullanması, lafızlarla adeta oynama ve onları dilediği gibi mezcetme sanatına sahip oluşu, akranları ile karşılıklı yaptığı münazara ve müsabakalarındaki hazırcevaplılığı ve manevra kabiliyeti sebebi ile Bedüzzamân lakabını almıştır.

el-Hemezânî'nin en meşhur eseri Arap edebiyatında yeni bir türün ilk örneği olan Makâmât'ıdır. Ayrıca dostlarına yazdığı mektuplardan oluşan “Resâil” ve pek başarılı sayılmayan şiirlerini ihtiva eden “Divan” adlı eserleri de mevcuttur.¹³

B. Makâmeyi İlk Ortaya Koyan el-Hemezânî midir?

Makâme türünü edebiyata sokan ilk kişinin *el-Hemezânî* olduğu edebiyatçılar arasında farklı görüşler vardır. Bazı edebiyatçılara göre el-Hemezânî, makâmâtını kendinden öncekilerin tesiri altında kalarak meydana getirdiğini söylemişlerdir. Bunu ilk söyleyen *Ebû İshak el-Husrî* (v. 453/1061), makâme türünün ilk önce *İbn Dureyd* (v. 321/933) tarafından kullanıldığını *el-Hemezânî*'nin onun eseri olan *Ehâdîs*'i gördüğünü ve ondan etkilenerek makâmelerini yazdığını iddia etmiştir.¹⁴

¹² Dayf, a.g.e., s.33.

¹³ Alûş, a.g.e., s.91.

¹⁴ el-Husrî, *Ebû İshak, Zehru'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb*, (nşr.Ali Muhammed el-Becâvî), Kahire 1953, C.I, s.261.

el-Hemezânî'den sonra bu sahada meşhur eserini yazmış olan *el-Harîrî* (v. 516/1122) ise **Makâmât**'ının mukaddimesinde *el-Hemezânî*'nin sahasında tek ve parmakla gösterilebilecek bir edebiyatçı olduğunu söykemiş, “Şeref öne geçenindir.” sözü ile makâme sanatını ilk inşa edenin *el-Hemezânî* olduğunu itiraf etmiştir.¹⁵

Kalkaşendî de (v. 821/1418), “Makâmât sanatının kapısını ilk açan, zamanın allamesi ve edebiyat dünyasının lideri *el-Hemezânî*'dir” demektedir.¹⁶

Brockelmann da bu edebi türü ilk olarak ortaya koyma şerefine *el-Hemezânî*'ye ait olduğunu ifade ederek şöyle demektedir:

“*el-Hemezânî*'nin *İbn Dureyd*'in *Ehâdis*'inden mülhem olması lehinde hiçbir muhakeme yürütemiyoruz; zira bu eser bugüne kadar gelmiş değildir. Ne olursa olsun bilhassa şekil bakımından zengin olmayan Arap edebiyatında bol mahsuller verecek olan yeni bir edebi örneğin yaratılması şerefi *el-Hemezânî*'ye aittir. Bize kadar gelmiş olan ve *el-Harîrî*'nin bile bildiği yegane parçaları meydana getiren 51 makâmenin *el-Hemezânî*'nin eserlerinin takriben sekizde birini teşkil ettiğini anlatan rivayete inanmak lazım gelirse¹⁷, onun kabiliyetini hakkı ile takdir bile edemeyiz.”¹⁸

Ömer Ferrûh, *el-Hemezânî*'nin makâmelerinin, *İbn Dureyd*'in *Ehâdis*'inden türetildiği iddialarına şöyle cevap vermektedir:

“*İbn Dureyd*, ravi, alim ve dilcidir. Araplardan ve medeniyet ehlerinden rivayet ettiği “*Ehâdis*” ile tanınmıştır. *İbn Dureyd*'in *Ehâdis*'i ve *el-Hemezânî*'nin makâmeleri arasında kıssalar ve secî yönünden kuvvetli bir benzerlik vardır. Ancak aynı zamanda sanat, nükte, makâmelerdeki kahramanın (dilenci) varlığı, makâmelerin dilencilik ve ilim ve edebiyat alanındaki kudret gösterilmek suretiyle insanların akıllarıyla dalga geçme üzerine kurulu olması yönünden aralarında büyük fark vardır.

Burada *el-Hemezânî*'nin, *İbn Dureyd*'in *Ehâdis*'ini veya eski Araplardan rivayet edilen kıssaları ve gece sohbetlerini bilmediği, onlara vakıf olmadığı

¹⁵ Er, a.g.e., s.66.

¹⁶ Kalkaşendî, a.g.e., C.XIV, s.110.

¹⁷ *el-Hemezânî*'nin makâmelerinin sayısı hakkında daha geniş bilgi için Bkz. burada s.36.

¹⁸ Brockelmann, “**Makâme**” maddesi, C.VII, s.198.

söylenemez. Ancak *İbn Dureyd*'in *Ehâdîs*'i ile *el-Hemezânî*'nin makâmeleri arasındaki fark gaye ve üslup açısından çok büyüktür. Bütün bunlara rağmen *el-Hemezânî*, bu sanatı ortaya koyan ilk kişi olmasa dahi, onun **Makâmât**'ı bu parlak sanattan bize ulaşanların en eskisidir.”¹⁹

Bütün bu görüşlerden makâme türünü edebiyata sokan ilk kişinin *el-Hemezânî* olduğu konusunda hemen hemen bir görüş birliği olduğu görülmektedir.

C. Makâmât'ı

el-Hemezânî, makâmât kelimesini meşhur edebi eserine isim olarak vermiştir. Eserinde bulunan elli bir bölümden her birinin adında makâmâtın müennes müfredi olan “makâme” kelimesini kullanmıştır sonra da konuya uygun isimler koymuştur.

Her makâmede İsa b. Hişâm adında bir anlatıcı (ravi), Ebu'l-Feth el-İskenderî adında da bir kahraman vardır. Ebu'l-Feth dilenmek, para toplamak için şehirden şehre dolaşan bir edebiyatçıdır. Bu bakımdan *el-Hemezânî*, bazı makâmelerinde el-İskenderî'nin gezdiği şehirleri isim olarak kullanmıştır: “el-Makâmetu'l-Belhiyye”, “el-Makâmetu's-Sicistâniyye”, “el-Makâmetu'l-Kufiyye”, “el-Makâmetu'l-Azerbeycaniyye”, “el-Makâmetu'l-Cürcâniyye”, “el-Makâmetu'l-İsfehâniyye”, “el-Makâmetu'l-Bağdâdiyye”, “el-Makâmetu'l-Basriyye” gibi. Bazı makâmelerine anlattığı hayvanın adını verir: “el-Makâmetu'l-Esediyye” vb. Bazısına yine konuya uygun olarak yemek adı verir: “el-Makâmetu'l-Madriyye” vb. bazılarına da aynı şekilde mevzuya en uygun ismi verir: “el-Makâmetu'l-Karfiyye”, “el-Makâmetu'l-Va'ziyye” gibi. Mesela “el-Makâmetu'l-İblisiyye” şeytanla ilgilidir. “el-Makâmetu'l-Mulûkiyye” ise Melik Halef b. Ahmet'le alakalıdır.²⁰

el-Hemezânî, Makâmât'ında kendi zamanına kadar geçen müddet içinde ‘makâme’ kelimesinin delalet ettiği bütün manaları kullanmış olmakla beraber, onun makâmeleri daha çok “hadîs” (konuşma) üslubundaki bir takım hikaye ve kıssalardan ibarettir.²¹

¹⁹ Ferrûh, a.g.e., C.II, s.413.

²⁰ Aşık, a.g.e., s.62.

²¹ Dayf, a.g.e., s.8.

1. Makâmelerinin Sayısı

el-Hemezânî'nin kudye (dilencilik) sanatıyla ilgili olarak 400 makâme yazdığını ve bunlardan ikisinin bile ne lafız ne de mana olarak birbirine benzediği iddia edilmekle²² birlikte bunlardan sadece 51 tanesi günümüze ulaşmıştır. Bu çelişkiyi gidermek maksadı ile *Dayf* şu tahlilde bulunmuştur:

“*el-Hemezânî*'nin, eserini *İbn Dureyd*'in *Ehâdîs*'ine nazire olarak getirmesi makâmelerinin sayısının 40 olmasını gerektiriyordu. Gayet açıktır ki o, Nisabur'da sadece 40 makâme yazdı. Oradan ayrıldıktan sonra bu sayıyı arttırmayı uygun gördü ve huzuruna geldiği zaman Halef b. Ahmed'i övme babında 6 makâme daha yazdı. Bilahare 5 makâme daha yazdı, böylece meydana getirdiği makâmelerin sayısı 51 oldu.”²³

Yine bu konuyu açıklayabilmek için şu husus da zikredilebilir: *el-Hemezânî*'den sonra gelen talebesi *el-Harîrî*, meşhur eseri *Makâmât*'i hocasının açmış olduğu çığırını takip ederek yazdığını, *el-Hemezânî*'nin üstünlüğünü eserin önsözünde bizzat kendisi ifade etmiştir. Bu bağlamda *el-Harîrî*, hocasının eserine nazire olarak kaleme aldığı eserindeki makâme sayısını onunkine denk olsun diye 50 sayısıyla sınırlı tutmuş olabilir.

2. Makâmât'taki Şahsiyetler

el-Hemezânî'nin makâmelerinin otuz üçünde kahraman sadece Ebu'l-Feth el-İskenderî'dir. Ebu'l-Feth, dört makâmede de başrolü ya başkalarıyla paylaşmakta ya da kendisi daha geri planda kalmaktadır. Sekiz makâmede ise Ebu'l-Feth el-İskenderî'nin adı anılmaz bu makâmelerdeki kahraman ya da kahramanlar, sadece “bir genç” ya da “bir adam” olarak belirtilir. Geri kalan altı makâmede ise kahramanlar başka kimselerdir. *el-Makâmetu'l-Esvediyye*'de el-İskenderî, geri planda kalır. Buna rağmen kahramanlık, anlatıcı genç, kadın ve el-İskenderî arasında paylaştırılabilir. *el-Makâmetu'l-Hulvaniyye*'de ise hamam sahibi, tellaklar ve berber rolündeki Ebu'l-Feth,

²² es-Seâlibî, a.g.e., C.IV, s. 257.

²³ Dayf, a.g.e., s.17.

makâmenin ortak kahramanlarıdır. el-Makâmetu'l-Gaylâniyye'de Ebu'l-Feth el-İskenderî yoktur. Bu makâmelerde Zu'r-Rumme ile el-Farazdak arasında geçen küçük bir olay dile getirilir.²⁴

Az da olsa bu kahraman çeşitliliğine karşılık makâmelerin anlatıcısı (ravi) sadece İsa b. Hişam'dır. Bazı makâmelerin bünyesinde tıpkı el-Makâmetu'l-Gaylâniyye'de olduğu gibi, olaylar bir başkasının ağzından anlatılmasına rağmen bütün makâmeler, "İsa b. Hişam, bize anlattı ve dedi ki" diye başlar.

Dilencilik üzerine kurulan makâmelerde kahraman Ebu'l-Feth el-İskenderî yoksuldur ve bir dilim ekmeğe muhtaçtır. Üstündeki elbiseler çok eskimiş ve yıpranmıştır. Kalacak bir yeri yoktur. Bazı makâmelerde evlidir ve çocukları vardır. Ebu'l-Feth, ailesinin yiyeceğini ve geçimini sağlamak için günlerdir yoldadır. Bu yüzden çok bitkin ve perişan bir durumdadır. Bunların yanı sıra son derece edebiyatçı, ısrarla isteyen ve çevresinde oluşan kalabalığı tatlı konuşmalarıyla kandıran, belagatlı ve fasih konuşmalarıyla onları büyüleyen, içinde bulunduğu sıkıntılı durumu ustaca anlatarak çevresindekilerde kendisine karşı acıma duygusu uyandıran ve bu yolla etrafında toplanan kalabalıktan para kopartan bir kişidir. Bu makâmelerde Ebu'l-Feth el-İskenderî, basit bir dilenci olmayıp adeta güzel belagat ve hitabetinin karşılığını alan bir tiptir. el-Hemezânî de makâmelerinde Ebu'l-Feth'i belagat ve fesahat sahibi bir kişi olarak tanımlar:

"Basra'daydım. Yanımda da fesahate seslendiğinde ondan cevap alan, belagata emrettiğinde ondan itaat gören, fesahat ve belagat sahibi bir kişi olan Ebu'l-Feth el-İskenderî vardı.(el-Makâmetu'l-Madîriyye)"²⁵

Makâmelerin başlıklarındaki şehir adlarının çokluğundan da anlaşılacağı gibi kahraman, çok yer değiştiren, bununla birlikte her kılgıya giren bir tiptir. Ebu'l-Feth el-İskenderî, kılık değiştirmesine el-Makâmetu'l-Belhiyye'de "Gerçekten Allah'ın öyle hizmetkarları vardır ki yaşantılarını karma yapmışlardır. Akşamları Araptırlar, sabahları

---

²⁴ Er, a.g.e., s.32.

²⁵ Er, a.g.e., s.33.

Nabâtî olurlar.” diyerek Allah’a karşı kulluğu gerekçe gösterse de bunun için Allah’a karşı kulluk ve hizmetkarlıkla bir ilgisi olmasa gerektir.²⁶

Dini öğüdü konu edinen makâmelerde ise kahraman Ebu’l-Feth adeta zühde davet eden bir zahit olarak görünür. Bu makâmelerde dilenmez ve halkın kendiliklerinden verdiklerini kabul etmez. (el-Makâmetu’l-Ahvâziyye, el-Makâmetu’l-Va’ziyye)

Bazı makâmelerde kahraman zamandan yakını, insanlardan da yakını. Bu yakınmalar doğrudan doğruya yazar el-Hemezânî’nin kişiliğinde bütünleşir. el-Hemezânî, makâmelerindeki tipler aracılığıyla “Bu devir gördüğün gibi uğursuzdur ve anlamsızdır. Bu devirde ahmaklık geçerlidir. Akıllılıksa kusur ve kınanacak bir şeydir. Zenginlik gece ziyaretçisidir. Ancak sadece adi kimselerin çevresinde dolaşır.(el-Makâmetu’s-Sâsâniyye.)” diyerek yaşadığı devri eleştirir.²⁷

Makâmelerdeki anlatıcıya gelince, o da en az kahraman kadar gezgin bir tip olup olaylar karşısında sadece bir gözlemcidir. el-Makâmetu’l-Bağdâdiyye’de kurnaz Ebu’l-Feth’in rolünü canlandırır.

Bütün makâmeler göz önüne alındığında anlatıcı İsa b. Hişam, kendisini maceradan maceraya atan, yerine göre dilenen, yerine göre veren, kimi zaman zengin, kimi zaman yoksul, edebiyattan anlayan fakat kahraman Ebu’l-Feth el-İskenderî kadar sivrilmemiş bir tipi temsil eder.²⁸

3. Metodu

el-Hemezânî, bütün makâmelerine (حَدَّثَنَا) “Bize anlattı” diye başlar daha sonra genellikle makâmenin geçtiği yeri belirtir. Makâme adlarının daha çok bir şehir adından oluşması, onun makâmenin geçtiği yeri belirtmeye verdiği önemi gösterir. 51 makâmeden sadece dokuzunda makâmenin geçtiği yer belirsizdir. Makâmelerin giriş

²⁶ Er, a.g.e., s.33

²⁷ Er, a.g.e., s. 34

²⁸ Er, a.g.e., s. 34

kısımında çoğunlukla bir yolculuk dile getirilir. el-Hemezânî, özellikle yolculukları belirtirken kendi hareketlerini birinci tekil şahısla anlatmayarak üçüncü tekil ya da çoğul şahıslarla, kendisini pasifleştirerek anlatır.²⁹

el-Harezmi, gelişme bölümünde son derece belî' sözlere, güzel teşbihlere ve parlak tasvirlerle yer verir. Makâmelerinin sonuç bölümünde, genellikle kahramanın sözlerine yer verir. Kahramanın bu bölümde söylediği manzum ya da sözler, bir bakıma makâmenin ana fikri niteliğindedir.

Edebi sanatları ve dili kullanımına gelince el-Hemezânî, bu konuda bağlı bulunduğu edebi ekolün ilkelerine tamamen uyar. Kendisi el-Câhiz hakkında "Onun nesrinde çok anlamlı kinayeler, az istiare ve basit ibareler vardır. Kullandığı basit dile kayıtlı kalır. Zor kelimelerden kaçınır. Onun belagatlı bir sözünü veya derin anlamlı bir kelimesini hiç duydunuz mu? (el-Makâmetu'l-Câhiziyye)" derken bir bakıma kendi eserlerinde nelerin bulunduğunu belirtir. Onun bu ifadeleri kendi eserlerinde kinaye istiare, mecaz, teşbih ve belagat gibi sanatların ne denli yer tuttuğunu ortaya koyar.³⁰

el-Hemezânî, makâmelerinde baştan sona secîli nesir sanatını başarılı bir şekilde sergiler. Cümlelerin kısa oluşuna özen gösterir. Cümlelerin sonunda secî oluşturacak kelimeleri seçerken hiç zorlanmaz, öyle ki, bu kelimeler, hem secî hem de bağlı bulunduğu cümlenin anlamı ile bir bütünlük oluşturur.

el-Hemezânî, secîli Kur'an ayetlerine, konuya ve cümlelerin akışına uygun olarak makâmelerinde yer verir. Kur'an ayetlerine yer verdiği makâmeler, genellikle öğretici makâmelerdir. Bu tür makâmelerde el-Hemezânî, ender de olsa hadislere de yer verir. el-Hemezânî'nin makâmelerinde atasözleri de önemli bir yer tutar. Atasözlerinin kullanılışı, yerli yerinde olup başarılıdır. el-Hemezânî, bazı atasözlerini, yapısındaki kelimeleri değiştirerek eş anlamlı kelimelerle kullanır. Örneğin atasözleriyle dolu olan el-Makâmetu's-Saymâriyye'de (أجود من حاتم) "Hatem'den daha cömert" sözündeki (اجود) "daha cömert" kelimesini, aynı anlamdaki (اصحى) kelimesiyle ifade eder.³¹

²⁹ Er, a.g.e., s.35.

³⁰ Er, a.g.e., s.35.

³¹ Er, a.g.e., s.36.

Bunların yanı sıra, atasözü cümlelerini göz önünde tutarak, kendisi başka cümleler oluşturur. el-Makâmetu'l-Câhiziyye'de (لكل دهر رجل) “Her devrin bir adamı vardır” atasözünden esinlenerek, (لكل عمل رجل) “Her işin bir adamı vardır” şeklinde cümleler kullanır.

el-Hemezânî, makâmelerinde bolca yabancı sözcüklere de yer verir. Özellikle Farsça kelimeleri, Arapçalaştırarak kullanmak suretiyle Arapça'ya hatırı sayılır oranda yeni sözcükler katar. Ancak yaşadığı dönemde, başka unsurların Araplarla kaynaşması ve yazı dilinde Arapça'yı kullanmaları sonucu, Arapça'da bir bozulma görülmesine karşılık el-Hemezânî'nin eserlerinde kullandığı dilde, bazı yabancı sözcükleri Arapçalaştırarak kullanması dışında bir bozukluk görülmez.³²

4. İçerdiği Konular

el-Hemezânî'nin makâmelerinde çok çeşitli konular işlenir. Bu konuların çokluğuna rağmen, onun özellikle dilencilik konusuna yoğunluk kazandırdığı görülür. Diğer konular ise dini öğüt, methiye, edebi tenkit ve sosyal konular şeklinde sıralanabilir.³³

a. Dilencilik

el-Hemezânî'nin eserinde makâmelerin çoğu dilencilikle alakalıdır. Bu makâmelerde el-Makâmetu'n-Nâcimiyye hariç tutulursa bir kahraman bütünlüğü göze çarpar. Buna karşılık, dilenme olayına rastlanamayan yirmi beş makâmeden en az altısında kahraman başka kimselerdir. Dilencilik konulu makâmelerin kahramanı el-İskenderî, basit bir dilenci olmayıp, adeta güzel belagat ve hitabetinin karşılığını alan bir tiptir.³⁴

el-Hemezânî, bu makâmelerde dilencilikten, çeşitlerinden ıstılahlarından, dilenenlerin dua ve teşekkürlerinden bahsetmek suretiyle bu konunun gerek zamanındaki, gerekse daha önceki durumundan bizi haberdar eder. Esasen onun birinci derecedeki gayesi dilencilik ve onunla ilgili bilgi vermek değildir. Fakat belki o, güzel

³² Er, a.g.e., s.35-36.

³³ Daha geniş bilgi için Bkz. Er, a.g.e., s.29-32; Aşık, a.g.e., s.83-144.

³⁴ Er, a.g.e., s.39.

biraz da mübalağalı bir üslupla işlediği bu konuyu talebelerinin dikkatini çekmek için cazip bulmuş, birinci planda önem verdiği dil öğretme gayesini gerçekleştirmeye çalışmıştır.³⁵

el-Hemezânî'nin bahsettiği dilenciler çeşitlidir:

Toplu halde dilenenler; Bunlar bir cemaat teşkil ederler. Başlarını sarmışlardır. Elbiselerine kırmızı çamur sürerler. Her biri koltuk altlarında göğüslerine vurdukları taş taşır. Başlarında bir reisleri vardır. (el-Makâmetu's-Sâsâniyye)³⁶

Ama oldukları hissini verenler; Bunlar kendilerine acındırmak, etrafındakilerin merhamet duygularını istismar etmek için kör numarası yaparlar. Güzel ve secîli sözleriyle ihtiyaç içinde bulduklarını, kötü durumlarını dile getirirler. Bu hali görenler onlara yardım ellerini uzatırlar. Bu tipler tekrar tekrar ısrarla isterler ve biraz önce verdiklerine ilave edenler için Allah'ın rahmetini dilerler. Oradakiler tekrar verirler. Oradan ayrıldıktan sonra ama rolü yapan bu dilencilerin topladıkları paraları saymada ne kadar mahir oldukları kendilerini takip edenler tarafından görülür. el-İskenderî, el-Makâmetu'l-Mekfûfiyye'de böyle bir rolü üstlenir.³⁷

Kağıt parçaları ile dilenme; Bu dilenci tipi, ihtiyacını, durumunu küçük kağıt parçalarına yazıp dilenirler. Bu kağıtları insanlara dağıtıp, kağıtları geri toplarken verilen paraları da alırlar. el-Makâmetu'l-Belhiyye'de el-İskenderî'den bu şekilde dilendiği şeklinde bahsedilir.³⁸

Yolcu oldukları zannını verenler; el-Hemezânî'nin el-Makâmetu'l-Kûfiyye ve el-Makâmetu'n-Nâcimiyye makâmelerinde özellikle bahsettiği bu nevi dilenciler, kapıları çalarak ihtiyaçlarını arz etmek için daha çok gece karanlığını tercih ederler. Kapıyı çalarlar ve ihtiyaç sahibi olduklarını, yolcu olduklarını vs. söyleyerek yardım dilenirler.³⁹

³⁵ Aşık, a.g.e., s. 84.

³⁶ Aşık, a.g.e., s. 84.

³⁷ Aşık, a.g.e., s. 85.

³⁸ Aşık, a.g.e., s. 86.

³⁹ Aşık, a.g.e., s. 87.

Çocuklarını alet edenler; Bunlar, kendilerini daha perişan gösterebilmek için çocuklarını koltuk altına alırlar veya çocuklar, eskiler giyinmiş olarak babalarını takip ederler. (el-Makâmetü'l-Ezâziyye) Bir kısmı da, torbayı boynuna, çıplak ve soğuktan üşüyen bir çocuğu da peşine takmış olarak dolaşır.(el-Makâmetül Buhâriyye)⁴⁰

Anlaşıldığına göre el-Hemezânî'nin asrında ve yaşadığı toplumda oldukça dilenciler vardı. el-Hemezânî bunları iyi tanıyordu. Herkes ve dolayısıyla talebeleri tarafından da bilinen bu zümreleri karakterize etmeyi daha faydalı ve gayesine daha uygun bulmuştur.⁴¹

b. Dini Öğütler

Makâmelerde karşılaşılan konulardan biri de dini öğütlerdir. Bunların en önemlileri el-Makâmetü'l-Ahvâziyye ve el-Makâmetü'l-Va'ziyye'dir. Bu makâmelerde kahramanın dilenmemesi ve kendisine teklif edilen hediyeleri kabul etmemesi, onun, söylediklerinde samimi olduğunu ve bunları kendi çıkarı için söylemediğini göstermektedir. Ancak halktan para koparmak amacıyla onların dini duygularını tahrik edici sözlerin serpiştirildiği makâmeler de vardır. el-Makâmetü's-Sicistâniyye, el-Makâmetü'l-Azerbecâniyye ve el-Makâmetü'l-Buhâriyye gibi.

Dini öğütleri temel alan makâmelerde el-Hemezânî, din konusunda inanmış birisi olarak görülür. Hatta el-Makâmetü'l-Mâristâniyye'de el-Hemezânî'nin Ehli Sünnet tarafında yer aldığı ve bir delinin diliyle Mutezile mezhebinin görüşlerini şiddetle eleştirdiği görülür. Bu makâmede el-Hemezânî, Mutezileyi tenkidin yanı sıra Ehl-i Sünnet'e ait bazı akideleri öğretme maksadını da gütmüş gibi gözükmektedir.⁴²

c. Methiye

Makâmelerde övgü konusuna da yer verdiği görülmektedir. el-Hemezânî, kahramanlarının diliyle altı makâmede Sicistan Emiri Halef b. Ahmed'den övgüyle bahseder. Bu makâmelerin konusu dilencilik üzerine cereyan etmez.

---

⁴⁰ Aşık, a.g.e., s. 88.

⁴¹ Er, a.g.e., s. 29

⁴² Er, a.g.e., s. 31

“el-Makâmetu’l-Mülûkiyye”, “el-Makâmetu’n-Neysâbüriyye” ve “el-Makâmetu’l-Halefiyye” bunlardandır.

el-Hemezânî, el-Makâmetu’l-Halefiyye’de Halef b. Ahmed’i şu beyitler ile methetmektedir:

“Halef b. Ahmed’in iki eli zaferle dolsun, muzaffer olsun.

Çünkü onun cömertlik eli geniştir ve hizmetçileri edeblidir.”⁴³

el-Hemezânî, bir makâmesinde de (el-Makâmetu’l-Esvediyye) el-Esved b. Kinân’ı över, överken de başarısı dikkati çeker:

“Komşusunu savunmada onlar arasında kılıçla en iyi dövüşen ve onu korumada mızrakla en büyük darbeyi indiren.

Ölümler ve ihsanlar onun avucunda, sanki yaklaşan ve bir araya gelen iki bulut gibidir.”⁴⁴

Bu tür makâmelerde el-Hemezânî’nin methiyeyi nesre de soktuğu görülmektedir. Oysa onun çağına kadar, övgü dilinin şiir olduğu, şiir dışında bir türle methiye yazılmadığı bilinmektedir. İşte el-Hemezânî’den sonra, methiye, hem şiir hem de nesirle söylenmeye başlamıştır. Böylelikle de şiirle nesir yazarlarını da ayıran bir engel ortadan kalkmıştır. Artık nesir, şiir konularını içermekte, şiir de talimî şiir olarak bilinen minval üzerine nesir konularını da kapsamaktadır.⁴⁵

d. Edebi Tenkit

el-Hemezânî’nin edebi tenkit ve görüşlerini kapsayan üç makâmesi vardır: “el-Makâmetu’l-Karîdiyye”, “el-Makâmetu’l-’Irâkiyye” ve “el-Makâmetu’ş-Şi’riyye” Bu üç makâmede el-Hemezânî, kahraman el-İskenderî’nin diliyle şiir ve şairler hakkındaki düşüncelerini belirtir. Kelime oyunlarına ve şiir bilmecelerine yer verir. Bu makâmelerde, başka yazarlardan pek çok şiir alıntıları yer alır. Ayrıca “el-Makâmetü’l-

⁴³ Aşık, a.g.e., s.121.

⁴⁴ Er, a.g.e., s.30.

⁴⁵ Dayf, a.g.e., s.26-27.

Câhiziyye'de el-Hemezânî, yine kahramanın diliyle Câhiz'le ilgili görüş ve tenkitlerini ifade eder.⁴⁶

e. Sosyal Hayat

el-Hemezânî, içinde yaşadığı toplumla iç içedir ve ondan uzak değildir. O, toplumun her sınıf insanı ile tanışır, görüşür. Hareketlerini yakından takip eder. Bazen bir hastanede, bazen bir lokantada, bazen de bir mağazada görülür. Adeta eserine bilgi ve malzeme toplar ve yaşadığı devrin adet, anane, kültür, yaşayış ve düşüncelerine ait bir çok değerleri gayet güzel, kıvrak, canlı ve hareketli bir üslup içinde sunar.

Örneğin el-Makâmetu'n-Nisâbüriyye'de çağındaki kadı tipini anlatmaktadır. Bu makâmede kadı, insanların mallarına göz diken, vakıf ve yetimlerin mallarını yiyen, fakir ve güçsüzlerin haklarına tecavüz eden bir tip olarak gösterilir. el-Makâmetu'l-Bağdadiyye, Bağdat hayatından bir sahneyi göz önüne getirir. el-Makâmetu'l-Hamdâniyye'de de H. 356 yılında vefat eden Seyfu'd-Devle'nin sarayında geçen bir olay anlatılır. el-Makâmetu'l-Bişriyye'de bedevî Arapların yaşantısından bir sahne ele alınır.⁴⁷

Burada bütün makâmeler hakkında bilgi edinilmesini sağlamak için her makâmenin adı ve kısaca konusu belirtilecektir:

1- **el-Makâmetu'l-Karîdiyye:** Konusu edebidir. el-Hemezânî'nin İmriu'l-Kays, en-Nâbiğa, Züheyr, Cerîr ve Ferazdak hakkındaki görüşlerini ihtiva eder..

2- **el-Makâmetu'l-Ezâziyye:** Dilencilikle ilgilidir. Bir meyve satıcısından bahseder.

3- **el-Makâmetu'l-Belhiyye:** Kağıtlar vasıtasıyla dilenilir.

4- **el-Makâmetu's-Sicistâniyye:** Vaaz yoluyla dilenme.

5- **el-Makâmetu'l-Kûfiyye:** Yolcu olduğu zannını vermek suretiyle gece kapı çalarak hileye başvurma, dilenme.

---

⁴⁶ Aşık, a.g.e., s.99-112.

⁴⁷ Er, a.g.e, s31; Aşık, a.g.e., 121-134.

6- **el-Makâmetu'l-Esediyye:** Biri yol kesen, diğeri ise aslanla beraber olan iki kişi arasında geçen konuşma. Eski bir hikaye olduğu zannedilmektedir.

7- **el-Makâmetu'l-Gaylâniyye:** Edebi bir makâmedir. Zu'r-Rumme adıyla meşhur olan Gaylân b. Ukbe ile Ferzdek arasında geçen bir hicviyedir.

8- **el-Makâmetu'l-Azerbecâniyye:** el-İskenderî'nin düzenbazlıkları, konusu dilenme.

9- **el-Makâmetu'l-Cürcâniyye:** Konusu dilenmedir.

10- **el-Makâmetu'l-Esfehâniyye:** Dini alet ederek halkı aldatan ve onlardan para kopartan riyakar kimseleri tenkit ve tahkir... Mescidde namazın sonunda dilenme.

11- **el-Makâmetu'l-Ahvâziyye:** konusu dini bir mahiyet arz eder. Olay, bir arkadaş grubu arasında cereyan eder. Kısa bir vaaz vardır. Sonunda gayenin dilenme olduğu anlaşılır.

12- **el-Makâmetu'l-Bağdâdiyye:** İsa b. Hişam Bağdat'ta bir köylüyü aldatarak yediği yemeklerin parasını ona ödetir. Burada o devirdeki bir lokanta ve içindeki bazı yemeklerin anlatılması vardır. Bu makâmede el-İskenderî'nin adı geçmez. Onun diğer makâmelerde gördüğü görevi burada İsa b. Hişam görür.

13- **el-Makâmetu'l-Basriyye:** Gayet samimi bir grup arkadaşın gezinti ve eğlenmeleri. Neticede el-İskenderî'nin çeşitli hilelere başvurarak dilenmesi.

14- **el-Makâmetu'l- -Fezâriyye:** Edebiyat ve şiir yoluyla dilenme.

15- **el-Makâmetu'l-Câhiziyye:** Bir daveti, şeklini, mahiyetini ve verildiği yeri anlatma, Câhiz'i tenkit...

16- **el-Makâmetu'l-Mekfûfiyye:** Körlük numarası yaparak insanları kandıran bir dilencinin anlatılması.

17- **el-Makâmetu'l-Buhâriyye:** Buhâra camiinde çocukları alet ederek dilenme.

18- **el-Makâmetu'l-Kazvîniyye:** el-İskenderî, zengin ve şerefli bir insan iken, perişan ve fakir duruma düştüğü intibahı uyandıran bir hilekar rolünde.

19- el-Makâmetu's-Sâsâniyye: el-İskenderî başkanlığında bir dilenci topluluğu olarak tanınan Sâsâniyye grubunun özellikle dilenme tarzlarını ifade etmektedir. Bu arada bazı yiyecek ve giyeceklerden bahsedildiği görülmüştür.

20- el-Makâmetu'l-Kırdiyye: Bağdat caddelerinden birinde insanların bir maymun oynatıcısının etrafında toplanmaları.

21- el-Makâmetu'l-Mevsiliyye: Hilekar ve sahtekar bir kimsenin menfaati için her türlü yola başvurabileceği, canlı örneği ile ifade edilmektedir.

22- el-Makâmetu'l-Madîriyye: Mahiyeti bir yemeğe davettir. Orada yemeğin, evin ve bir kısım alet ve adetlerin anlatılması vardır.

23- el-Makâmetu'l-Hırziyye: Muska vasıtasıyla insanları kandırıp para toplama. Bu makâme, o devir insanların seyahate düşkün olduklarına ve muskaya inandıklarına işarete eder.

24- el-Makâmetu'l-Mâristâniyye: Konusu dinidir. Basra'da bulunan akıl hastanesindeki bir akıla hastası vasıtasıyla Mutezilenin Ehli Sünnete zıt olan görüş ve inançlarının tenkididir.

25- el-Makâmetu'l-Mecâ'riyye: Bağdat'ta meydan bir kıtlığın anlatılması. Bazı içecek ve yiyeceklerin isim ve özellikleri sayılmaktadır.

26- el-Makâmetu'l-Va'ziyye: Güzel bir vaaz örneği vardır. Vaiz el-İskenderî'dir.

27- el-Makâmetu'l-Esveddiyye: Esved b. Kinân adında bir Arap şeyhinin misafirperverliği ve el-İskenderî'nin çölde bu şeyhe sığınarak ondan istifadesi.

28- el-Makâmetu'l-İrakiyye: Şiir tenkidî. Bu makâme bize o devirde şiir ezberlemenin yaygın olduğunu göstermektedir.

29- el-Makâmetu'l-Hamdâniyye: Seyfu'd-Devle b. Hamdân'ın meclisinin ve ona takdim olunan bir atın anlatılması. Bu makâmede atla ilgili bütün kelimeler bir araya getirilip zikredilmiştir. Makâme talim içindir.

30- el-Makâmetu'r-Rusâfiyye: Rusâfe Bağdat'ın güneydoğusunda bulunan meşhur bir mahalledir. Hırsızların çeşit, adet ve hususiyetlerinden bahseder.

31- el-Makâmetu'1-Miğzeliyye: Kirmân ve tarakla ilgili kelimeler toplanmıştır. Ve bu iki aletin özelliklerinden bahseder.

32- el-Makâmetu'ş-Şîrâziyye: İsa b. Hişâm Şiraz'da bir hücrede bulunmaktadır. Vatanını terk eden el-İskenderî buraya gelmiştir.

33- el-Makâmetu'1-Hulvâniyye: Hulvan, Irak şehirlerinden biridir. Bu makâmede hamam, haccâm, berberin özelliklerinden bahsedilir. Hamama giriş, yıkanma ücreti ve hamamla ilgili bazı adetler zikredilir.

34- el-Makâmetu'n-Nehîdiyye: Bazı yiyeceklerin anlatılması.

35- el-Makâmetu'1-İblîsiyye: İblisle muhayyel bir karşılaşma...

36- el-Makâmetu'1-Ermeniyye: Fırın, ekmekçi, ekmek ve el-İskenderî'nin hilelerinden bahsedilir.

37- el-Makâmetu'n-Nâcimiyye: Evin birinde bir gurup fazıl ve alim arkadaş arasında yapılan edebî bir müzakere, dilenme ve Halef b. Ahmed'i methetme üzerine tesis edilmiştir.

38- el-Makâmetu'1-Halefiyye: Halef b. Ahmed'i methetme... Bu makâmede Ebu'1-Feth el-İskenderî'nin adı yoktur.

39- el-Makâmetu'n-Neysâbüriyye: Neysâbü'r kadılarının ahlâkî durumunun anlatılması ve tenkidi. Zamanının toplumsal bozukluklarına temas eder.

40- el-Makâmetu'1-'İlmiyye: İlmi kazanmanın yol ve usulü zikrediliyor. el-Hemezânî, bu makâmesi ile talebelerine ilim için bir takım zorluklara göğüs germelerinin lüzumuna işaret eder.

41- el-Makâmetu'1-Vasiyye: Bir şair oğluna insanlara karşı nasıl muamele edeceğini öğretir. Ve ticarî hayatta hırsı tavsiye eder. Bu arada satranç oyunundan da bahsedilir.

42- el-Makâmetu's-Saymâriyye: Ebu'l-Anbes es-Saymarî adında bir şahıs kendi durumunu, mal kazanma ve şöhretini dile getirir. Zenginlerin durum ve yaşayışını anlatır. Bu arada bir çok alet, yiyecek ve içeceklerin isimleri zikredilir.

43- el-Makâmetu'd-Dînâriyye: İki dilenci arasında cereyan eden sövme yarışması. Hangisi daha iyi ve daha çok söverse ona bir dinar verileceği vaat edilmiştir...

44- el-Makâmetu's-Şi'riyye: Şiir tenkidi ile ilgili ilmî bir makâmedir.

45- el-Makâmetu'1-Mulûkiyye: Halef b. Ahmed'in methi, bu arada meliklerin âdet ve hediyelerine işaret edilmiş olunmaktadır.

46- el-Makâmetu's-Sufriyye: Paranın güzel bir tasviridir. Ebu'l-Feth'in adı zikredilmez. Çok kısa bir makâmedir.

47- el-Makâmetu's-Sâriyye: Sâriyye, Taberistan'da bulunan bir şehir adıdır. Konu Halef b. Ahmed'i methetmedir. Meclis bir vali huzurunda kurulmuştur.

48- el-Makâmetu't-Temîmiyye: Şam beldelerinde yaşayan halkın düşkünlüğü, Lîstan emiri ve halkının ise övgüsü konu edilmiştir. Bu makâmede el-İskenderî'nin adı geçmemektedir.

49- el-Makâmetu'1-Hamriyye: Anlatıcının, gençlik günlerinin yâdıdır. Dostlarıyla beraberce oturup, yiyip, içtikleri bir içki sofrasını ve girdikleri meyhane ve sahibini anlatması. Şarabın özelliklerini sayar. Makâme el-İskenderî'nin edibane sözleri ile sona erer.

50- el-Makâmetu'1-Matlabiyye: Edebî bir makâmedir. Dünyanın değersiz ve vefasızlığını vafsetmektedir. Bir şahıs, zühdü ile insanları kandırmakta ve bazı hazinelerin yerini bildiğini iddia ederek onları soymaktadır.

51- el-Makâmetu'1-Bişriyye: Eski hikayelerden biridir. Kuvvetle evlenmeyi tasvir eder.⁴⁸

---

⁴⁸ Aşık, "el-Hemezânî ve Makâmât'ı", D.E.Ü.İ.F. Dergisi, İzmir 1983, s.89-94.

5. Baskıları ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Makâmât'ın çeşitli baskıları yapılmıştır: Bulak 1291, İstanbul 1298, Kahire 1923, Beyrut 1889, 1908, 1924, 1957 (Muhammed Abdüh'un (v.1905) şerhi ile, Kahire 1315 (Mahmut er-Rafî'nin ta'likâtı ile Resâil'in hamişinde), Tahran 1296 (Taş basma), Hindistan 1296, Kunber 1904 (Sadece 10 makâmenin basımı yapıldı), Lukhnu 1306 (Vekil Ahmed İskender Borî'ye ait bir tercüme ile neşredildi), Leibzig 1841 (Eserin tamamı olmayıp, bazı makâmelerinin basımıdır)⁴⁹

Eserin Türkçe tercümesi müstakil olarak yapılmamıştır. Ancak *Rahmi Er*'in *Bedîu'z-Zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri* adlı eserinin ikinci bölümünde makâmelerin tercümelerine yer verilmiştir. Ayrıca Makâmât'ın Latince, Almanca, İngilizce, Fransızca ve Hintçe tercüme yapılmıştır.⁵⁰

6. Bazı Makâme Örnekleri

Gerek eserin gerekse de makâme sanatının daha iyi anlaşılması için bu sanatın ilk örneği olan bu eserdeki makâmelerden birkaçına burada yer verilecektir.

Burada *el-Hemezânî*'nin kahramanına gezdirdiği şehirlerin ismini verdiği makâmelerden biri olan, dilencilikle alakalı el-Makâmetu'l-Kûfiyye, bir aslanın anlatıldığı, eski bir hikaye olduğu sanılan el-Makâmetu'l-Esediyye ve içerisinde pek çok kinaye ve benzetmenin bulunduğu iki dilenci arasında geçen bir konuşmanın konu edildiği el-Makâmetu'd-Dînâriyye, örnek olarak yeterli olacaktır.⁵¹

⁴⁹ Serkîs, Yusuf, *Mu'cemu Matbu'âtî'l-Arabiyye*, Mısır 1931, C.II., s.1896; Brockelmann, *Târîhu'l-Arabî*, Arapça'ya çev. Abdu'l-Halîm en-Neccâr, Mısır, 1968, C.II, s.115

⁵⁰ Brockelmann, a.g.e., C.II, s.116.

⁵¹ Bu makâmelerin tercüme, Rahmi Er'in "Bedîu'z-Zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri" adlı eserinden nakledilmiştir.

a. el-Makâmetu'l-Kûfiyye

İsâ b. Hişâm bize anlattı ve dedi ki:

“Gençlik günlerimizde bineğimi her çeşit karanlık maceralara sürdüm ve atımı her türlü zevkin peşinden koşturdum. Böylelikle hayatın tatlı içkilerini tattım ve talihin uzun elbiselerini giydim. Gün gecemi aydınlatıp⁵², kıyamet günü için eteklerimi topladığımda⁵³, farz olanı⁵⁴ yerine getirmek üzere devenin sırtına bindim. Yolda tanımazdan gelmek için kendisinden hiç bir kötülük görmediğim bir arkadaş bana eşlik etti. Karşılıklı olarak birbirimize tüm yönlerimizi anlatınca, onun köken olarak Kûfeli, mezhep yönünden de sûfî olduğu ortaya çıktı. Böylece birlikte seyahat ettik.

Kûfe'ye vardığımız zaman evine yöneldik, günün yüzü ağarırken ve doğusu yeşerirken eve girdik.⁵⁵ Gecenin gözlerini uyku kaplayıp bıyıkları terlediğinde⁵⁶ kapı çalındı.

- Kapıyı çalan gezginci kimdir?. diye sorduk, O şöyle cevap verdi:

- Gecenin sefiri ve postacısı. Açlığa yenik düşmüş ve kovulmuş, sıkıntı ve kötü talih tarafından sürüklenen hür bir kişi. Adımı hafif, yoldan sapışı bir ekmek olan bir misafir. Açlığa karşı bir yardım ve yamalıklı bir gömlek isteyen bir komşu. Ayrılışı üzerine ateş yakılan, ardından köpeklerin uluduğu, arkasından çakıl taşlarının döşendiği, kendisinden sonra yerlerin süpürüldüğü⁵⁷ bir yolcu. Yorgun devesi güçsüzdür. Eğlencesi, yaşama kavgasıdır. Kendisiyle iki çocuğu arasında geniş bir çöl vardır.

---

⁵² Gün gecemi aydınlatınca: Gün gecemin kenarlarında aydınlanınca. Yazar burada gündüz kelimesini siyah saçların uçlarında görülen beyazlık anlamında, gece kelimesini de baştaki siyah saçlar anlamında kullanmaktadır. Dolayısıyla cümle “saçıma aklar düşünce, yaşlanmaya başlayınca” gibi bir anlam ifade etmektedir.

⁵³ Eteklerimi topladığımda: Bir şeyi yapmaya hazırlanmayı ifade eden bir deyimdir.

⁵⁴ Farz olanı: Yani hac görevini.

⁵⁵ Günün yüzü ağarırken ve doğusu yeşerirken: Yani güneş batarken.

⁵⁶ Gecenin gözlerini uyku kaplayıp bıyıkları terlediğinde: Yani gece epey ilerlediğinde.

⁵⁷ Bu işler, bir kişi öldükten sonra, yani ölünün ardından yapılır.

(İsâ b. Hişâm dedi ki:) Cüzdanımdan aslan payını alarak ona verdim ve:

-İsteklerini artır, biz de hediyelerimizi artıralım, dedim. Bunun üzerine o şunları söyledi:

- Hiç bir ateş, cömertlik kadar ödağacının kokusunu bastıramaz. iyilik elçisini de, kadir bilen kişiden başkası, en güzel şekilde karşılayamaz. Dolayısıyla, yanında ihtiyaç fazlası bulunan kişi yardım etsin. Çünkü iyilik, Allah ve insan yanında karşılıksız kalmaz.⁵⁸ Fakat sana gelince, Allah beklentilerini gerçekleştirsin ve seni veren el yapsın.

(İsâ b. Hişâm dedi ki:) Bunun üzerine ona kapıyı açtık ve:

- Giriniz, dedik. Bir de ne göreyim, Allah'a yemin olsun ki, Ebu'l-Feth el-İskenderî idi. Bunun üzerine:

- Ey Ebu'l-Feth, senin içine düştüğün yoksulluk artık telaş yaratmaya başladı ve bu kılıkta sanki sana özgü hale geldi, dedim. O zaman güldü ve şunları söyledi:

-İsteklerim seni aldatmasın.

Eğlence elbisesi yırtılacak kadar servet içindeyim.

Eğer istesem, çatılar dolusu altınlarım olur.”

b. el-Makâmetu'l-Esediyye

İsâ b. Hişâm bize anlattı ve dedi ki:

“Bana el-İskenderî'nin makâmeleri⁵⁹ ve konuşmaları, sanki nefret edenlere dinlettiriyormuşçasına ve serçeleri tahrik ediyormuşçasına anlatılıyordu. Şiiri de inceliği

---

⁵⁸ İyilik, Allah ve insan yanında karşılıksız kalmaz: bu ifade, hem Câhiliye hem de İslamiyet döneminde yaşamış (muhadram) şairlerden ünlü hicviye yazarı el-Hutay'ın beytinden alınmıştır:

من يفعل الخير لا يعدم جوازيه لا يذهب العرف عند الله و الناس

“Kim iyilik yaparsa, onun mükafatı kaybolmaz. İyilik, Allah ve insan yanında karşılıksız kalmaz.”

⁵⁹ el-İskenderî'nin makâmeleri: “Makâmât” kelimesi, yazar tarafından ilk kez bu makâmede kullanılmaktadır.

yönünden, ruhun en ince noktalarına işlercesine, ustalığı yönünden de kâhinlerin bile hayallerine gelemeyecek şekilde bize söyleniyordu. Onunla karşılaşılabirim, güzel sanatına rağmen kendi durumuna karşı ilgisizliğinden hayrete düşebilirim diye Allah'tan onu esirgemesini diledim. Zaman, iyiliklerini el-İskenderî'den iyiliklerle onun arasına koyduğu engellerle uzaklaştırmıştı⁶⁰ vs.

Sonunda tesadüfen Hıms'ta⁶¹ görülecek bir işim çıktı. Bunun üzerine, at sırtına bağlanan keçe kumaşı gibi⁶² ve gecenin yıldızları kadar parlak birkaç kişiyle birlikte Hıms'a gitme konusunda azmimi biledim. Mesafeleri katederek ve uzun yolları kısaltarak seyahat ettik. Baston durumuna gelen ve yay gibi kıvrılan atlar üstünde yüksek tepeler aştık. Bir dağın eteğinde bulunan zülüflerini sarkıtmış, saçlarını dağıtmış genç kızlara benzeyen alâ ve ılgın ağaçlarıyla kaplı bir vadiden geçmemiz gerekti. Öğle güneşinin yakıcı sıcaklığı bizi, öğle uykusuna yatmak için gölgelik bir yer aramak üzere oraya yöneltti.

Atlarımızı iplerle bağladık ve hep birlikte uykuya henüz dalmıştık ki, aniden atların kişnemesi bizi ürküttü. Atıma baktım, kulaklarını dikmiş, gözlerini açmış, yularını dudakları arasında kemiriyor, ayaklarıyla yeri kazıyordu. Sonra atlar, paniğe kapılıp sidiklerini bıraktılar, iplerini kopartarak dağlara doğru uzaklaştılar. Hepimiz, silahlarımıza doğru fırladık. Tam bu sırada aniden karşımızda, korkunun yer almadığı ve yiğitliğin ayrı kalmadığı bir göğse, gururla kabaran bir burna ve öfkeyle dolu bakışlara sahip, dişlerini göstererek ve derisini şişirerek ininden çıkan, ölüm elbisesi giyinmiş bir aslan belirdi. “Büyük bir felaket, önemli bir olay” dedik.

Bu arada, onu karşılamak üzere grubun hızlıları arasından bir genç, kovayı, kol tahtasının ortasına bağlanan ipe kadar dolduran, Arap ailesinin esmer tenlisi, kötü talihinin, göstermesini zorladığı bir yürek ve tümü bir cevher olan bir kılıçla ileri fırladı.

---

⁶⁰ Zaman, iyiliklerini.....: Bir başka deyişle, zaman el-İskenderî'nin başına felaketler getirmişti

⁶¹ Hıms: Şam ile Halep arasında yer alan meşhur bir şehir.

⁶² At sırtına bağlanan keçe kumaşı gibi: Yani at sırtında çok bulunan, süvari.

Ne var ki, aslanın kızgınlığı ona sahip olmuş, ayaklarının bastığı toprak ona ihanet etmiş ve böylece yüzüstü yere serilmişti. Sonra aslan, onu düştüğü yerde bırakarak, onunla beraber olan diğer kişilere doğru yöneldi.

Ölüm onu çağırdığı gibi, arkadaşını da davet etmişti. Bunun üzerine o ilerledi, ama korku elini kolunu bağlamıştı. Yere düştü ve aslan da göğsüne oturdu. Fakat tam bu sırada sarıgımı aslana doğru fırlatarak ağzını oyaladım ve böylece gencin kanının akmasını önledim. Sonra genç hemen ayağa kalktı ve aslanın karnına kılıçla sert bir darbe indirdi. Aslan karnından aldığı darbeye ölürken, genç de neredeyse korkudan ölecekti. Daha sonra atların peşinden gittik. Kalanlarımızı aldık, kaçanlarımızı bıraktık ve ölen arkadaşımızı defnetmek üzere geri döndük.

Ölen arkadaşımızın üzerine toprak serptiğimizde çok, üzüldük. O ne üzücü andı.

Sonra tekrar çöle döndük ve çöl topraklarına vardık. Yolumuza devam ettik. Azık torbalarımız ve su kaplarımız boşaldı, boşalacaktı. Bu sefer ne ilerleyebildik, ne de geri dönebildik. İki katil olan susuzluk ve açlıktan korktuk. Bu sırada gözümüze bir atlı ilişti. Onun tarafına yöneldik ve ona doğru gittik. Yanımıza geldiğinde, terbiyeli atından indi, dudaklarıyla yeri öptü ve secde etti. Topluluk arasından bana doğru geldi, üzengimi öptü ve yanıma sokuldu. Baktım, bir de ne göreyim, yağmur bulutunun parlaklığı gibi bir yüz, bakışlar onu süzmek için yükseldiğinde, tepeden tırnağa süzmeden duramayacağı kadar güzel bir vücut, şafağın üstünde belirmediği bir şakak ve yeni terlemiş bir bıyık, dolgun bir kol, güçlü ince bir yapı karşımda duruyordu. Kökeni Türk'tü. Kral gibi giyinmişti. Ona:

-Babasız kalası, ne oldu sana? dedik. O şöyle cevap verdi:

“Ben bir kralın hizmetkârıyım. Beni kesin öldürmeye teşebbüs etti. Ben de oradan kaçtım ve nereye gideceğimi bilmeksizin, beni gördüğünüz yere doğru geldim. Onun görünüşü, dediklerini doğruluyordu. Sonra:

- Bugün artık senin hizmetkârınım. Neyim varsa, senindir, dedi. Bunun üzerine ben:

-Bu her iki taraf için de iyi bir haberdir. Yolculuğun seni geniş bir avluya ve nimet içinde bir hayata getirdi, dedim. Ben böyle söyleyince beraberimdekiler beni tebrik ettiler. O bakmaya başladı, bakışları bizi öldürdü. Konuşmaya başladı, sözleri bizi büyüledi. Dedi ki:

- Ey efendiler, bu dağın eteğinde bir pınar var. Siz, susuz bir çöle girmişsiniz. Bu yüzden oradan biraz su alın.

Bunun üzerine dizginlerimizi gösterilen yere doğru çevirdik ve öğle sıcağının vücutlarımızı erittiği, çekirgelerin ağaçlara çıktığı⁶³ bir sırada oraya vardık. Sonra:

- Siz bu geniş gölgede ve bu tatlı su kenarında öğle uykusuna yatmak istemez misiniz? diye sordu.

- Sen nasıl istersen, diye cevap verdik. Bunun üzerine atından indi, kemerini çözdü, elbisesini çıkardı. Sonunda üzerinde sadece, vücudunu gösteren ince bir iç çamaşırından başka bir şey kalmadı. O zaman onun, cennet halkının hizmetkârlarıyla boğuşup, cennetten kaçtığına dair kuşkumuz ortadan kalktı.⁶⁴ Egerlere doğru gidip, onları yere indirdi. Atlara doğru gidip onlara yem verdi ve onların dinleneceği yere su serpti. Adamlar onu hayretle izliyorlardı. Bakışlar, onun üzerinde toplanıyordu. Bunun üzerine dedim ki:

- Ey genç, sen ne kadar kibar bir hizmetkârsın ve her şeyinle ne kadar iyisin! Terk ettiğin kişi için ne kadar kötü, arkadaş olduğun kişi için ne kadar iyi bir şans! Allah'ın seninle verdiği nimete nasıl teşekkür edilir? O zaman o da şunları söyledi:

---

⁶³ Çekirgelerin ağaçlara çıktığı: Çekirgeler, çok şiddetli sıcaklarda ortaya çıkıp hızla hareket eden hayvanlar olduğu için, sıcaklığın fazlalığından kinayedir.

⁶⁴ Gencin ayrıldığı saray Cennet'e, o sarayın muhafızları da Cennet'teki bekçilere benzetilmektedir.

- Yakında benden göreceğiniz, bundan daha da çok olacak. Hizmetteki çabukluğum ve her şeyimle güzelliğim sizin hoşunuza gidiyor mu? Bir de dostlukta beni görseniz, acaba nasıl olur? Bana olan hayranlığınızı biraz daha arttırmak için size ok atmaktaki becerilerimi göstereyim. Biz de:

- Haydi göster, dedik. O zaman birimizin yayını aldı, gerdi ve bir ok yerleştirerek havaya fırlattı. Onu, başka bir ok atarak havada ikiye ayırdı. Sonra:

-Ben size bir maharetimi daha göstereceğim, diyerek ok torbama yöneldi. Onu alıp atıma bindi. Bizden birisine bir ok atarak göğsünden vurdu. İkinci bir oku da sırtına sapladı. Bunun üzerine:

- Yazıklar olsun sana, ne yapıyorsun? dedim. O da,

- Sus; ey sersem. Allah'a yemin olsun ki, her biriniz diğer arkadaşının elini bağlayacak. Aksi takdirde sizi tükürüğünüzle boğarım.

Atlarımız bağlı, eğerlerimiz yerde, silahlarımız uzakta, o binekli biz ise piyade, yayı bizi sırtımızdan vurmak veya göğsümüzü delmek üzere elinde hazır iken ne yapacağımızı şaşırdık. Ancak onun ciddiyetini görünce, ipleri elimize aldık ve birbirimizi bağladık. Sonunda ben tek başıma kaldım ve ellerimi bağlayacak kimse bulamadım. O zaman bana:

- Soyun, dedi. Ben de soyundum. Sonra atından indi ve her birimize birbiri ardınca tokat atmaya ve elbiselerimizi çıkartmaya başladı. En sonunda bana geldi. O sırada ayağımda bir çift yeni mes vardı. Bana:

- Anasız kalasıca, onları çıkart, dedi. Ben de:

- Ben bu mesleri deri daha ıslakken giymiştim. Onun için bunları çıkartamam, diye cevap verdim. O zaman:

- Onları çıkartmak bana düştü, diyerek, mesleri çıkartmak için bana yaklaştı. O, meslerden birini çıkartmaya çalışırken, meşin içinde taşıdığım bıçağa elimi uzattım. Bıçağı karnına o kadar şiddetle saplamıştım ki, tâ sırtından çıkarttım. O, sadece bir kez

bağırabildi ve yere yığıldı. Sonra kalkıp arkadaşlarıma gittim ve ellerini çözdüm. Daha sonra ölen iki kişinin geri kalan eşyalarını paylaştık. Arkadaşımızı, ruhunu teslim etmiş olarak bulduk, onu gömdük. Yolumuza devam ederek, beş gece yolculuk ettikten sonra Hıms'a vardık.

Çarşının içinde açık bir yere geldiğimizde, elinde bir keseyle küçük bir baston bulunan, oğlu ve küçük kızının başında duran bir adam gördük. Adam şunları söylüyordu:

- Allah, kesemi hediyeleriyle doldurana merhamet etsin.

Allah, Saîd ve Fatma'ya acıyana merhamet etsin.

Oğlan sizin hizmetçiniz, şüphesiz kız da sizin hizmetçinizdir.

(İsâ b. Hişâm dedi ki:) Bu adam, hakkında bilgi edindiğim, sorup soruşturduğum Ebu'l-Feth el-İskenderî'nin ta kendisidir, derken, bir de baktım, gerçekten ta kendisiydi. Ona doğru hızla yaklaştım ve

- Söyle, ne kadar istiyorsun? diye sordum. O da:

- Bir dirhem, diye cevap verdi. Bunun üzerine ben de şunları söyledim:

- Nefesim yettiği yere kadar, bir dirhem katlarını sana vereceğim. Hesabını iyi yap ve iste ki, ben isteneni verebileyim.

Ona:

- Bir dirhemi çarp, dedim ve bir nefeste iki, üç, dört, beş diye yirmiye varıncaya kadar saydım. Sonra da:

- Ne kadar oldu? diye sordum. O da:

- Yirmi ekmek, dedi. Bunun üzerine o miktarın ona verilmesini emrettim ve dedim ki:

- Allah'ın yardımını olmadan hiç bir şey yarar sağlamaz ve mahrumiyete karşı hiç bir çare yoktur.”

c. el-Makâmetu'd-Dînâriyye

İsâ b. Hişâm bize anlattı ve dedi ki:

“Tesadüfen, Bağdat’ın en kurnaz dilencisine bir dinar sadaka vermek için adakta bulundum. Böyle bir dilenciği araştırdım, bana Ebu’l-Feth el-İskenderî gösterildi. Sadakayı vermek için ona gittim ve kendisini, etrafında halka oluşturarak toplanan birkaç arkadaşının arasında buldum.

- Ey Sâsânoğulları⁶⁵, dedim, “Ticaretiyle en çok meşhur olan ve sanatında en çok kurnaz olan hanginizse bu dinarı ona vereceğim.” Bunun üzerine el-İskenderî:

- Benim, dedi. Topluluktan bir diğeri,

- Hayır, bilakis benim, dedi. Sonra aralarında münakaşa edip tartıştılar. Sonunda dedim ki:

- Her biriniz arkadaşını kötölesin. Kim galip gelirse parayı alır kim üstün gelirse malı götürür.

Bunun üzerine el-İskenderî dedi ki:

- Ey kocakarı soğuğu⁶⁶, ey temmuz sıcaklığı, ey bardağın kiri, ey geçersiz dirhem, ey şarkıcının konuşması⁶⁷, ey sefalet yılı, ey uğursuz yıldız, ey kâbus çöküntüsü, ey mide bulantısıyla gelen baş ağrısı, ey Ummu Hubeyn⁶⁸, ey göz iltihabı, ey ayrılık sabahı, ey iki sevgilinin ayrılışı, ey ölüm saati, ey el-Hüseyin’in öldürüldüğü yer, ey borcun ağırlığı, ey utanç alâmeti, ey felâket habercisi, ey adîliğinden dolayı kovulan, ey sarımsak lapası, ey zakkum çözü, ey basit ev eşyalarını bile ödünç vermeyi reddeden,

---

⁶⁵ Sâsânoğulları: Sâsânîler dilencilikle meşhur oldukları için, Sâsânîler devletinin yıkılmasından sonra bütün dilencilere Sâsânoğulları lakabı takılmıştır.

⁶⁶ Kocakarı soğuğu: Şubat ayının son dört ve mart ayının ilk üç günü. Bu günler, kışın çok şiddetli geçen son günleridir. Kış mevsiminin son soğuğu olduğu için (kocakarı) denilmiştir.

⁶⁷ Ey şarkıcının konuşması: Dinleyicinin şarkıcıdan konuşma değil de şarkı söylemesini beklediğini ve şarkıcının şarkılar arasında durup konuşmasından rahatsız olduğunu ifadeden bir benzetme.

⁶⁸ Ummu Hubeyn: Pis kokan bir kertenkele türü

ey veba senesi, ey kölelerin âfsisi, ey uyarı cümlesi, ey sık sık tekrarlanan söz, ey çeşitli konularda “hattâ”dan⁶⁹ daha kötü olan, ey tuvalet kurdu, ey yazlıklarda bulunan kürk, ey ekmek kesildiğinde ziyafet verenin öksürüğü, ey içkili kişinin geçirmesi, ey şahinlerin kokuşmuş nefesi, ey çadır kazığı, ey kazan ayağı, ey tekrarlanmayan çarşamba⁷⁰, ey kumarda kaybeden kişinin hırsı, ey dilin sıkıntısı, ey iki husyesi de alınan kişinin akıntısı, ey körün yemek yemesi, ey çıplak kişinin şefaati⁷¹, ey çocukların cumartesi⁷², ey taziye mektubu⁷³, ey pislikler havuzu, ey Ahvazlının cimriliği⁷⁴, ey Reylinin boşboğazlığı! Allah’a yemin olsun ki, şayet ayaklarından birini Ervend’e⁷⁵ diğerini de Demâvend’e⁷⁶ koysan ve eline gökkuşağını alıp meleklerin elbiselerindeki bulutları tarasan bile, olsa olsa hallaçtan başkası olamazsın.

Bunun üzerine diğeri de şunu söyledi:

- Ey maymun terbiyecisi, ey Yahudi kenesi, ey aslanların kokuşmuş nefesi, ey mevcudiyette yok olan⁷⁷, ey hırlaşmadaki köpek, ey yataktaki maymun, ey baklalı kabak yemeği⁷⁸, ey hiç bir şeyden daha az, ey petrol dumanı, ey koltuk altı kokusu, ey mülkün zevali, ey ölümün hilâli⁷⁹, ey boşanma yüz karası kendisine bulaşıp evlilik çeyizini geri göndermeyi reddeden kişiden aşağılık, ey yolun çamuru, ey aç karına

⁶⁹ (حتى) “Hattâ”: Arapça’da bir edattır. Çok çeşitli kullanımı olduğu için gramercilerin bıktığı bir kelimedir. Öyle ki, ünlü dilbilgini el-Ferrâ’, ölüm döşeğindeyken, “Ölüyorum, ama içimde hâlâ “hattâ”dan bir şeyler var” demiştir.

⁷⁰ Tekrarlanmayan çarşamba: Her ayın son çarşambasıdır. Araplarda, bu çarşamba günü bütün işlerin ters gideceği şeklinde yaygın bir inanç vardır.

⁷¹ Ey çıplak kişinin şefaati: Yani, kendisine yardım gerekirken, başkasına yardım için aracı olan veya başkası için yardım dileyen.

⁷² Ey çocukların cumartesi: İslam dünyasında Perşembe ve Cuma günleri okullar tatildir. Bu tatil günlerinden sonraki ilk gün, yani cumartesi günü okula gitmek çocuklara zor gelmektedir.

⁷³ Taziye mektubu: Ölünün ardından yakınlarına gönderildiği için, onların acılarını yenilemesi bakımından veya ölünün yakınlarına ölüm haberini verdiği için kötüdür(!)

⁷⁴ Ahvaz: Halkının cimriliğiyle ünlü İran’da bir şehir.

⁷⁵ Ervend: Hemezân kuzeyinde bir dağ.

⁷⁶ Demâvend: Tahran’ın şehrine doğru uzanan bir dağ.

⁷⁷ Ey mevcudiyette yok olan: Yani varlığı ile yokluğu arasında hiç bir fark olmayan.

⁷⁸ Baklalı kabak yemeği: Gerek bakla yemeği, gerekse kabak yemeği pek iştahlı yenmeyen yemeklerdir. Hele her ikisi karıştırılınca, herkesin tiksinti duyacağı bir yemek olur.

⁷⁹ Ölüm hilâli: Yani ölüm ânı.

içilen su⁸⁰, ey kemik titreten⁸¹, ey sindirimi hızlandıran, ey dişlerin sarılığı, ey kulakların kiri, ey gemileri bağlamada kullanılan halattan daha çekici⁸², ey bir felsten⁸³ daha değersiz, ey bir göz yaşından daha utanç verici, ey bir iğneden sonra isyankâr, ey ayakkabı kokusu, ey şamarların üstünde patladığı⁸⁴, ey “leyte” kelimesi⁸⁵, ey evin sızan tavanı, ey vesaire vesaire!⁸⁶ Allah’a yemin olsun ki, şayet sen kıçını yıldızlara koymuş ve ayağını dünyanın en ücra köşesine kadar uzatmış, Sirius yıldızını ayakkabı, Ülker yıldızını da elbise edinmiş, gökyüzünü tezgah yapmış, havayı elbise olarak dokumuş, atkısını uçan akbabalardan⁸⁷ yapmış ve astarını da dönen feleklerden dokumuş olsan, olsa olsa sen dokumacıdan başkası olamazsın.

(Îsâ b. Hişâm dedi ki:) Allah’a yemin ederim ki, hangisini tercih edeceğimi bilemedim. Çünkü her ikisi de son derece güzel ve hayret edilecek bir şekilde konuşmuş, birbirlerine karşı şiddetli bir düşmanlık göstermişlerdi. Böylece dinarı ikisi arasında bırakarak, onları terk edip gittim. Zamanın onlara ne yaptığını bilmiyorum.”

---

⁸⁰ Ey aç karına içilen su: Modern tıp, aç karına içilen suyun yararlı olduğu görüşündedir. Bundan da eski tıp bilginlerinin, aç karına içilen suyun zararlı olduğu görüşünü benimsedikleri ortaya çıkıyor.

⁸¹ Ey kemik titreten: Yani sıtma.

⁸² Ey gemileri bağlamada kullanılan halattan daha çekici: Burada rakibini halata benzetmekle, onu aşağılamak istiyor. Çünkü limanlardaki halatlar, sürekli yerdedir, aşağıdadır.

⁸³ Fels: Altın ve gümüş olmayan bozuk para, bakır para. Dinarın binde biri.

⁸⁴ Ey şamarların üstünde patladığı: Yani, ihanetinden ve edepsizliğinden dolayı insanlardan şamar yiyen.

⁸⁵ Ey (ليت) “keşke” kelimesi: Dilek ifade ettiği için, özlem duyulan, arzulanan bir şey için, ya da bir yanlışlık yapıldığında kaybedilen şansa üzülme durumunda kullanılır. Dolayısıyla yokluğu ve kaçan fırsatı ifade eder.

⁸⁶ (كيت و كيت) “Vesaire vesaire”: Küfretmek istendiğinde, açıkça küfür kelimelerin dile getirmekten utanılarak kısa kesip meram bu kelimelerle ifade edilir. Bu kelimeler, rakip için aklına gelebildiği kadar küfür anlamı taşır.

⁸⁷ Uçan akbaba: Ayrıca gökyüzünün kuzeyinde görülen, uzak bir yıldız kümesinin adı.

II. EL-HARÎRÎ VE MAKÂMÂT'I

A. Hayatı ve Eserleri

Adı, *Ebu Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed* (v. 516/1122)'dir. (446/1054) dolaylarında Basra yakınlarındaki Meşan kasabasının Benî Haram mahallesinde doğmuş olması sebebiyle Basrî nisbesinin yanında Haramî nisbesiyle de tanınmıştır. Rebîatü'l-Feres kabilesindedir.⁸⁸ Kaynaklardaki en meşhur nisbesi el-Harîrî'dir. Önceleri ipek sattığı veya yaptığı, daha sonra bu işi bırakıp kendini ilme verdiği için bu şekilde anıldığı söylenmiştir.⁸⁹

el-Harîrî, Basra'da *Ebu Temâm Muhammed b. Hasan el-Mukrî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Ahmed el-Bakillânî* gibi devrin önemli alimlerinden ilk tahsilini almıştır. Ancak o, geleneksel eğitimle yetinmemiş ilim ve kültür çevreleriyle sürekli temas halinde olmuştur. Bağdat'a giden *el-Harîrî, Ebu'l-Hasan Ali b. Faddâl el-Mücâşî*'den nahiv ve edebiyat, *Ebu Nasr İbnü's-Sabbâğ* ile *Ebu İshak İbrahim b. Ali eş-Şirazî*'den fıkıh, *Ebu Hakîm Abdullah b. İbrahim el-Habrî*'den ferâiz ve hesap okumuştur. Bazı kaynaklarda nahiv alimi *Ebu'l-Kâsım el-Kasabânî* (v. 444/1052) onun ilk hocalarından sayılmıştır.⁹⁰ Ancak adı geçen alim, *el-Harîrî* doğmadan iki yıl önce vefat etmiştir. Bu yanılmanın, "Basra şeyhi" olarak tanınan *el-Kasabânî* için *el-Harîrî*'nin "şeyhimiz" ve "eş-şeyh el-imâm" ifadelerini kullanmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir.⁹¹

İlim alanındaki faaliyetlerinin yanı sıra *el-Harîrî*, resmi görev de almış, Basra'da Divânu'l-Hilâfe'de Sâhibu'l-Haber (İstihbarat Amiri) olarak görev yapmıştır.⁹² Bilhassa *Makâmât*'ında değişik yörelerdeki insanların özelliklerini, buralardaki sosyal yapıyı, gelenek ve töreleri ince ayrıntılarına kadar gözler önüne serebilmesinde muhtemel

⁸⁸ Yâkût, a.g.e., C.XVI, s.261; İbn Hallikan, a.g.e., C.IV, s.67.

⁸⁹ ez-Zeyyât, a.g.e., s.245; Koçak, İnci, "el-Harîrî'nin Makâmât'ındaki Bazı Atasözleri", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi., Sayı XXX (1-2), Ankara 1982, s.185

⁹⁰ Yâkût, a.g.e., C.XVI, s. 261; Firûzâbâdî, *el-Bülga fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luga*, nşr.Muhammed el-Mısrî, Kuveyt 1987, s.173; Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman, *Bugyetü'l-Vu'ât*, Beyrut 1964, C.II; s.257.

⁹¹ Kılıç, Hulusi, "el-Harîrî" maddesi, D.İ.A., İstanbul 1997, C.XVI, s.191

⁹² Yâkût, a.g.e., C.XVI, s.262.

seyahatlerinin yanı sıra bu görevinin de etkisi olmuştur.⁹³ Ayrıca Bağdat'ta inşa katipliği görevini de yerine getirmiştir.⁹⁴ Kaynaklarda *el-Harîrî*'nin Basra'da yaşayıp sadece Bağdat'a gittiği ve muhtemelen de hac görevini yerine getirdiği ifade edilmiştir.⁹⁵

Mert, faziletli, dürüst ve iffetli bir kişiliğe sahip olan *el-Harîrî* ticaretle uğraşması, geniş bir hurma bahçesine sahip olması, ayrıca resmi bir görevi bulunması hasebiyle müreffeh bir yaşam sürmüştür. Yardımseverliğiyle tanınan *el-Harîrî*, **Makâmât**'ında cimrilikle mücadele etmiş ve cimrileri eleştirmiştir. İşaret edilen edebî ihtişamıyla ters orantılı olarak kısa boylu olmasının yanı sıra son derece çirkin bir yüze sahipti.⁹⁶ Kendisi de bunun farkında olmalıydı ki bir gün mescidde görüşmek için yanına gelen bir kişi, bu kadar çirkin bir kimsenin *el-Harîrî* olup olmadığı konusundaki tereddüt etmiş, bunu fark eden *el-Harîrî*, "Muayydî'nin adını duymam onu görmenden daha hayırlıdır." anlamındaki Arap atasözünü hatırlatarak adamı yanına çağırmıştır. Ve:

ما أنت أول سار غره القمرُ و زائر أعجيبته خضرة الزمن
فاختر لنفسك غيري إني رجل مثل العبدى فاسمع ولا تُرني

"Ayın aldattığı ilk gece yolcusu sen olmadığın gibi mezbeledeki yeşilliğin aldatıp hayran bıraktığı ilk otlak arayıcısı da sen değilsin. Haydi git, benden başkasını ara. Zira ben Muayydî gibi bir adamım, adımı duy fakat beni görme." anlamında bir kıta okumuş, bunun üzerine adam mahcup bir biçimde oradan ayrılmıştır.⁹⁷

Ömrünün son dönemlerini **Makâmât**'ını okutup icazet vermekle geçiren *el-Harîrî*, 6 Receb 516 (1122) senesinde Basra'da vefat etmiştir.⁹⁸ Basra kadılığı yapan Ziyaülislam Ubeydullah, Bağdad divanında memur olan Necmeddin Abdullah ve

⁹³ Gülle, a.g.tz., s.27

⁹⁴ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmauddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1981, C.VII, s.193.

⁹⁵ Margoliouth, D.S., "el-Harîrî" maddesi, İ.A., C.V, s.238.

⁹⁶ İbnü'l-Kıftî, Cemalüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâi'n-Nuhât*, thk.M.Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Mısır 1950-1955, C.III, s.25; İbn Hallikan, a.g.e., C.IV, s.67.

⁹⁷ Dayf, a.g.e., s.46.

⁹⁸ el-Fâhûrî, el-Câmi', s.636.

babasının resmi görevinde halefi olan Ebu'l-Abbas Muhammed adlarında üç oğlunun bulunduğu bilinmektedir.⁹⁹

el-Harîrî, edebiyat, nahiv ve tarihe dair ona yakın eser vermiştir. Onun günümüze ulaşmış olan en önemli eseri aşağıda incelenecek olan **Makâmât'**ıdır. Ayrıca bunun yanı sıra edebiyatçı ve yazarların konuşmalarında ve yazılarında yaptıkları 222 kadar dil yanlışını (lahn) tashih maksadıyla yazdığı “**Dürretü'l-Gavvâs fi Evhâmi'l-Havâs**”, gramere dair manzum bir eser olan “**Mülhatü'l-İ'râb**” ve kendisi tarafından bu esere yapılan “**Şerhu Mülhati'l-İ'râb**” ve içinde sin ve şin harfleri bulunan kelimeler seçilmek suretiyle oluşturulan “**er-Risâletü's-Sîniyye**” ve “**er-Risâletü's-Sîniyye**” adlı eserleri de mevcuttur. *el-Harîrî*'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri ise şöyledir: “**el-Fark beyne'd-dâd ve'z-zâd**”, “**Dîvân**”, “**Divânü'r-Resâil**”, “**Sudûru Zamâni'l-Fütûr ve Fütûru Zamâni's-Sudûr fi't-Târîh**” ve “**Tevşîhu'l-Beyân**”.¹⁰⁰

B. Makâmât'ı

Kendisine izafetle **Makâmâtü'l-Harîrî**, **el-Makâmâtü'l-el-Harîrîyye** ve **el-Makâmâtü'l-Edebiyye** isimleriyle de anılan bu eserde *el-Harîrî*, Arap dilinin bütün inceliklerini, anlatım gücünü, edebi sanatlarını ve kelime oyunlarını secili bir biçimde ortaya koymuştur. *el-Hemezânî*'nin ilk örneğini verdiği makâme sanatı *el-Harîrî*'nin bu eseri ile zirveye ulaşmıştır.

Eserin *el-Harîrî* tarafından kimin teşvikiyle ve nasıl yazıldığı, anlatıcı ve kahramanın kimliği konusunda çeşitli rivayetler vardır: Kimilerine göre *el-Harîrî* eserini Bağdat'ta yazmıştır, diğer bir rivayete göre ise Basra'da yazmış sonra Bağdat'a gitmiştir. Rivayetlerden birine göre *el-Harîrî*, Benî Haram mescidinde ilk defa karşılaştığı Ebu Zeyd es-Serûcî'den etkilenerek eserde kırk sekizinci makâme olarak yer alan “**el-Harâmiyye**” makâmesini yazıp Vezir Enûşirvan b. Halid'e sunmuş, onun bu makâmesini beğenmesi üzerine diğer makâmeleri kaleme almıştır. Bir başka rivayette

⁹⁹ Dayf, a.g.e., s.46.

¹⁰⁰ Kılıç, a.g.mad., C.XVI, s.191

ise yazdığı “el-Harâmiyye”yi Bağdat’a gidip Vezir Enûşirvan b. Halid’e takdim etmiş. Onun teşvikiyle Basra’ya dönüşünde makâmeleri kırka çıkarıp yeniden vezire sunmuş, makâmeler, hem vezir hem dinleyenler tarafından büyük bir kabule mahzar olmuştur.¹⁰¹

Ancak onu çekemeyen bazı kimseler, eserin onun olmadığını iddia ederek “Bu eser, *el-Harîrî*’nin konuk ettiği bir kişisindir, konuğu ölünce *el-Harîrî* eserini sahiplenmiştir.” demişlerdir. Bazıları da “Eser Araplar tarafından soyulan mağripli kabilelerin yükleri arasından çıkmış, *el-Harîrî* de onu satın almıştır” iddiasını ortaya atmışlar ve “Eğer gerçekten kendisinin ise başka yeni bir makâme yazsın, böylece kudretini ve sözünün doğruluğunu ispatlasın.” demişlerdir.¹⁰² Rivayete göre *el-Harîrî* bir köşeye çekilmiş ve kırk gün yeni bir makâme yazmaya çalışmış ancak buna rağmen muvaffak olamamış, mahcup ve üzgün bir biçimde Basra’ya dönmüştür. Bundan dolayı halk onun aleyhinde konuşmuştur.¹⁰³ Hatta bir şair;

“Bizim Rabi’atü’l-feres’ten bir üstadımız var, akli yetmediği için sakalını yolar durur, Allah onu Meşan’da konuşturdu ama Irak’ta dilsizlikle gemledi”

mealindeki iki beyitle onu hicvetmiştir. Aradan fazla bir zaman geçmeden *el-Harîrî* on makâme daha yazmış olarak Bağdat’a geri dönmüş, böylece herkes onun faziletini ve edebi kudretini takdir ve teslim etmişlerdir.¹⁰⁴

Ancak *Şevki Dayf*, bunların gerçekte ilgisi olmayan birer hikaye olduğunu ifade etmiştir. Ona göre *el-Harîrî*’nin *Makâmât*’ının düzeni, onun bu eseri tek bir seferde yazdığını göstermektedir. O, ilk baştan beri *el-Hemezânî*’nin *Makâmât*’ına bir nazire olarak yazdığı bu eserini parça parça yazmamış aksine bir bütün olarak telif etmiştir.¹⁰⁵

el-Harîrî, eserinde iki şahıs belirlemiş, kahraman olarak Ebu Zeyd es-Serûcî’yi, anlatıcı olarak ta el-Hâris b. Hemmâm’ı seçmiş ve makâmelerde olayları bu iki şahıs çevresinde şekillendirmiştir. el-Hâris’in hayali bir kahraman olduğu hususunda ittifak olmakla birlikte Ebu Zeyd es-Serûcî’ye gelince rivayetler farklılaşmaktadır. Bazı

¹⁰¹ Yâkût, a.g.e., C.XVI, s.263.

¹⁰² Dayf, a.g.e., s.47.

¹⁰³ Yâkût, a.g.e., C.XVI, s.263.

¹⁰⁴ İbn Hallikan, a.g.e., C.IV, s.65.

¹⁰⁵ Dayf, a.g.e., s.47.

rivayetlere göre Ebu Zeyd aslında hakiki bir şahıs olup Basralı nahiv ve lügat alimi *el-Mutahhar b. Sellam*'ın künyesidir. *el-Harîrî*, makâmelerini bu şahsın diliyle yazmıştır. Bu zat *el-Harîrî*'den okumuş olup ondan *Mülhatü'l-İ'râb*'ını rivayet etmiş ve 540/1145 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁰⁶ *Şevki Dayf*, bu durumu şöyle değerlendirmiştir:

“Burada bir kısır döngü söz konusudur. *el-Harîrî*, *Makâmât*'ını Ebu Zeyd'den rivayet ederken o da *el-Harîrî*'nin bazı eserlerini aktarmıştır. Yani bir taraftan o, *el-Harîrî*'nin hocası, bir başka yönden de *el-Harîrî*, onun hocası konumundadır. *el-Mutahhar*, nahiv kitaplarında bahsedildiği gibi *el-Harîrî*'nin öğrencilerinden olan hakiki bir şahsiyet olabilir ancak onun, Ebu Zeyd es-Serûcî olmasına gelince bu bir vehimden başka bir şey değildir.

Ebu Zeyd es-Serûcî'nin hakiki bir şahsiyet olduğunu ileri sürenlerden bir kısmı bunu *el-Harîrî*'ye dayandırmışlar ve el-Haramiye makâmesini örnek vermişlerdir. Ancak bu makâme incelendiğinde bu şahsın hayali olduğu bariz bir biçimde anlaşılmaktadır.”¹⁰⁷

Aynı şekilde *el-Harîrî*'nin *Makâmât*'ını şerh edenler arasında en mükemmeli olarak kabul edilen *eş-Şerîşî* (v. 619/1222) de Ebu Zeyd'in hakiki bir şahıs olmasından şüphe etmiş olmalı ki eserinde şöyle demiştir:

“Ebu Zeyd, eğer doğruysa -daha önce geçtiği gibi- müşahhas bir kişidir. Ama bu doğru değilse lügat alimleri ‘Ebu Zeyd’, ‘Ebu Said’ ve ‘es-Serûcî’ sözcüklerinin ihtiyarlığın, yaşlılığın künyesi olduklarını hikaye etmişlerdir. *el-Harîrî*'nin kahramanına bu ismi seçmesinin nedeni de Ebu Zeyd'in dehrin (sınırsız zamanın) künyesi olmasıdır. Çünkü *el-Harîrî*, eserinde Ebu Zeyd'i ancak uzun bir zamanda yaşanabilecek maceraları görmüş geçirmiş bir kahraman tipinde karşımıza çıkarmaktadır.

Diğer hayali şahıs olan el-Hâris b. Hemmâm ismi de doğruyu en güzel bir biçimde yansıtan bir isimdir. Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ‘Peygamberlerin isimlerini alınız, Allah'ın en sevdiği adlar Abdullah, Abdurrahman, en doğruları da Hâris ve Hemmâm'dır. İsimlerin en çirkinleri de Harb ve Mürre'dir.’ Bu

¹⁰⁶ İbn Hallikan, a.g.e., C.IV, s.64.

¹⁰⁷ Dayf, a.g.e., s.48-49.

isimlerin, isimlerin en doğruları sayılmalarının sebebi şudur: Zira insan, şöyle veya böyle nefsi için bir çalışma gayretinde bulunur, ihtiyaçlarını görmek için himmet gösterir. el-Harîrî, el-Hâris b. Hemmâm ile kendini kastetmiştir, çünkü büyük bir faaliyet içindedir.”¹⁰⁸

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere hem anlatıcı el-Hâris b. Hemmâm hem de kahraman Ebu Zeyd es-Serûcî, el-Hemezânî'nin yolundan devam eden el-Harîrî'nin tıpkı onun gibi kendi hayal gücüyle oluşturduğu hayali şahsiyetlerdir.

1. Makâmât'taki Şahsiyetler

el-Harîrî'nin makâmelerinde başlıca iki şahsiyet vardır: Anlatıcı olarak tanıtılan Hâris b. Hemmâm, dünyayı dolaşan bir bilge, eserin kahramanı rolündeki Ebu Zeyd es-Serûcî ise dilenci kılığında kurnaz ve düzenbaz bir kişidir; güzel konuşarak insanları etkiler, amacına ulaşmak için her türlü yalanı söyler ve her hileye başvurur. Gittiği yerlerde Hâris b. Hemmâm ile karşılaşır, Hâris, onu söylediği yalanlardan ve çevirdiği dolaplardan dolayı ayıplar, o da Hâris'ten kendisini bağışlamasını ister. el-Harîrî, bu iki kişiyi karşıt davranışların birer simgesi olarak seçmiş, okuyucuya içinde yaşadığı toplumun iç yüzünü anlatmak istemiştir.¹⁰⁹

Müellif, kahramanı Ebu Zeyd'i çeşitli vasıflar ve kimliklerde gösterir. Bir edebiyatçı, genellikle işini bilir yardım isteyen bir hatip ve yerine göre de bir dilenci tipiyle gösterdiği Ebu Zeyd'i bu vasıflar sayesinde diyar diyar dolaştırır, çekinmeden her yere sokar, ona istediğini söyletir. Onu zaman zaman kadıya sözünü dinleten ünlü bir vaiz (XXI. el-Makâmetu'r-Râziyye), meşhur bir fıkıh alimi (XXXII. el-Makâmetu't-Tayyibiyye), kocakarı kılığına girip şairleri çarpan bir dilenci (XIII. el-Makâmetu'l-Bağdâdiyye), günlerce meyhaneden ayrılmayan bir ayyaş (XII. el-Makâmetu'd-Dimeşkiyye), karısıyla mahkemede dırlaşıp kadıları aldatan bir düzenbaz (XL. el-Makâmetu't-Tebrîziyye) rollerinde gösterir.

¹⁰⁸ eş-Şerîşî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdülmün'im el-Kaysi en-Nahvi, Şerhu Makamati'l-Harîrî, Sayda el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992, C.I, s.22-23.

¹⁰⁹ Kılıç, Hulusi, “el-Makâmât” maddesi, D.İ.A., C.XXVII, Ankara 2003, s.414.

O, bazen oğlunu köle diye yutturup satacak kadar bir üçkağıtçı (XXXIV. el-Makâmetu'z-Zebîdiyye .), derviş kılığına girerek dervişleri soyacak kadar insafsız bir hilekar da (XXXIII. el-Makâmetu't-Tiflîsiyye) olur. Ama gün gelir kazandıklarını arkadaşlarıyla paylaşan vefalı cömert bir dost (XVIII. el-Makâmetu's-Sincâriyye) kimliğine bürünür. Yine o, umulmadık bir yerde herkese tepeden bakan, burunlarından kıl aldırmayanları huzurunda el pençe durduran, kendilerini Kaf dağında gören nicelerine önünde baş eğdiren, sermayesi kelimeler, malı da nadide kumaşları andıran cümleler, nehirler gibi çağlayan, ruhları okşayan musiki nağmelerine sahip bir edebiyat dehası kimliğiyle ortaya çıkar. (XXIV. el-Makâmetu'l-Katî'iyye, XLII. el-Makâmetu'n-Necrâniyye.)

Ayrıca eserde, bu iki şahsiyetin dışında zaman zaman es-Serûcî'nin oğlu ile karısı ve figüran konumunda edebiyatçı, vali ya da kadı gibi şahsiyetler de yer alır.¹¹⁰

2. Metodu ve Amacı

el-Harîrî, eserinde makâmeler (حَدَّثَ) “anlattı”, (حَكَى) “hikaye etti”, (رَوَى) “rivayette bulundu”, (أَخْبَرَ) “haber verdi” ve (قَالَ) “dedi” gibi fiillerle başlayıp bunları anlatıcısı Hâris b. Hemmâm'a isnat eder.

Makâmeler kısa hikaye tarzına uyularak giriş, gelişme ve sonuç diye nitelendirilebilecek üç bölümden oluşur. Girişte genellikle Hâris b. Hemmâm'ın duygu ve gözlemleri, gelişme bölümünde Ebu Zeyd ile buluşmaları ve beraberlikleri, sonuç bölümünde ise Ebu Zeyd'in kendisini terk etmesi anlatılır.¹¹¹

Eserde Arap dilinin bütün incelikleri, anlatım gücü, edebi sanatları ve kelime oyunları secili bir tarzda ortaya konur. İbareler, yer yer ayet ve hadislerle süslenir ve bunları en güzel bir biçimde yerleştirilir. Hikayeler içine serpiştirilmiş deyimler, atasözleri ve vecizeler, Arap dili ve edebiyatı üzerinde yapılan çalışmalarda dilin gelişiminde bir ölçüt olarak kabul edilir. Müellif, hikayelerinde övgü, yergi sevgi, hikmet, fazilet gibi konular içeren şiirlere yer vermiş, nesirle şiir arasında anlam ve yapı bakımından bağlantı kurar. Eser fesahat ve belagatın en parlak örneklerinden kabul

¹¹⁰ Gülle, a.g.e., s.33.

¹¹¹ Gülle, a.g.e., s.32.

edilir. Ayrıca el-Harîfî, eserinde kişileri ve olayları irdelerken psikolojik tahlillere yer verir.¹¹²

Mukaddimede belirttiği gibi el-Harîfî'nin el-Makâmât'ı yazmasındaki amacı, eğitimidir, doğru yola rehberliktir. Hikmet, iyilik, doğruluk, cömertlik, alçak gönüllülük, yardımseverlik, yiğitlik, beceriklilik gibi değerler eserinde geniş bir yer tutar. Bu değerler övülürken başarısız yöneticiler, halka kötü davranan görevliler, insana gereken önemi vermeyen yetkililer eleştirilir ve gülünç duruma düşürülür. el-Harîfî'nin amaçlarından biri de zamanında yaygın olan kültürü öğretmektir. Hemen her makâmde eğitim amaçlı birkaç mesaj bulunmakla beraber, sosyal durumlardan, yaşam şartlarından, insanların yaşayış tarzından da bahseder.¹¹³

3. İçerdiği Konular

Bu eseri yazmadaki amacınının eğitim olduğunu belirten el-Harîfî, makâmelerinde mutlak surette edebi ve eğitsel mesajlara yer vermekle birlikte işlediği konular ağırlıklarına göre dilencilik, vaaz ve zahitlik, edebi konular ve sosyal ve ahlaki konular olmak üzere dört grupta toplanabilir.¹¹⁴

el-Harîfî, eseri oluşturan elli makâmeyi onar makâmelik beş gruba, her grubun ilk makâmesini zühde, altıncı makâmesini edebiyata, beşinci ve onuncu makâmelerini de hezeliyâta ayırır.

a. Dilencilik

İçlerinde dilencilik ana konu olarak yer aldığı makâmeler III. el-Makâmetu'd-Dînâriyye, VII. el-Makâmetu'l-Berka'îdiyye , VIII. el-Makâmetu'l-Ma'arriyye , XIII. el-Makâmetu'l-Bağdâdiyye, XIV. el-Makâmetu'l-Mekkiyye, XX. el-Makâmetu'l-Fânkiyye, XXV. el-Makâmetu'l-Kereciyye, XXX. el-Makâmetu't-Tiflîsiyye, XXXV. el-Makâmetu'ş-Şirâziyye, XLVII. el-Makâmetu'l-Hicriyye ve XLVIII. el-Makâmetu'l-Harâmiyye makâmeleridir. Bu makâmelerde de edebiyat, sosyal mesajlar, imalar ve

¹¹² Kılıç, a.g.mad., C.XXVII, s.414.

¹¹³ Kılıç, a.g.mad., C.XXVII, s.414.

¹¹⁴ Gülle, a.g.e., s.34.

tarizler vardır. Ancak dilenme olgusu çok barizdir. Diğer bazı makâmelerde de dilenme olayı görülür. Ama ikinci, üçüncü derecede yer alır.

Dilencilik makâmelerinde dilencilerin topallamalarının (III. el-Makâmetu'd-Dînâriyye), kalabalık mahallerde durumlarını yansıtan yazılı kağıt dağıtmalarının, kör numarası yapmalarının, zamana sitem etmelerinin (VII. el-Makâmetu'l-Berka'îdiyye), kocakarı kılığına bürünmek dahil çeşitli kılıklara girmelerinin, çırılçıplak denecek şekilde zehir gibi soğukta el açmalarının (VIII. el-Makâmetu'l-Ma'arriyye) misalleri görülür.

Yine bu makâmelerde dilencilerin kendilerini felçli göstermelerinin eski bir gelenek olduğu (XXXIII. el-Makâmetu't-Tiflîsiyye), dilencilüğün temel ilkelerinin yüzsüzlük, arsızlık, edepsizlik yerine göre saldırganlık olduğu (XX. el-Makâmetu's-Sûriyye) vurgulanır. Ayrıca dilencilerin yaşlılarına son derece hürmetkar olduklarına da (XXXI. el-Makâmetu'r-Remliyye) dikkat çekilir.¹¹⁵

b. Vaaz ve Züht

Makâmelerin içinde ana konu olarak vaaz ve zahitliğin temel alındığı makâmeler I. el-Makâmetu's-San'âniyye, XI. el-Makâmetu's-Sâviyye, XII. el-Makâmetu'd-Dimeşkiyye, XXI. el-Makâmetu'r-Râziyye, XXXI. el-Makâmetu'r-Remliyye, XLI. el-Makâmetu't-Tennîsiyye, L. el-Makâmetu'l-Basriyye makâmeleridir. Bu makâmelerde diğer unsurlar da mevcut olmakla birlikte vaizlik ve zahitlik görüntüsü ağırlıktadır.

Hemen hemen her yerde dini duyguları istismar eden, fırsatları iyi değerlendiren, üçkağıtçı, ama yetenekli ve çıkarıcı imam ve vaizler (XLVIII. el-Makâmetu'l-Harâmiyye) ile şarlatan zahitler (I. el-Makâmetu's-San'âniyye , XI. el-Makâmetu's-Sâviyye, XLI.el-Makâmetu't-Tennîsiyye) yanında mazlumların hakkını savunan etkilili din adamlarına (XXI. el-Makâmetu'r-Râziyye), hasbi vaizlere (XXXI. el-Makâmetu'r-Remliyye) rastlanır. Ayrıca makâmelerde vaazlarını camide cemaatin ortasında ayakta durarak yapan ve vaazlarına şehrin valisinin de gittiği gezgin ünlü vaizlerin (XXI. el-Makâmetu'r-Râziyye) ve hayatın sıkıntılarına göğüs germek için ölümden korkulması

---

¹¹⁵ Güllü, a.g.e., s.34.

gerektiğini öğütleyen öğütleyicilerin (XVI. el-Makâmetu'l-Mağribiyye) sohbetlerine eşlik edilebilir.

Söz konusu makâmelerin bir diğer özelliği de halkın dua, istişare ve istihareye önem verdiğini (XII. el-Makâmetu'd-Dımeşkiyye, XXXI. el-Makâmetu'r-Remliyye) göstermesidir.¹¹⁶

c. Edebiyat

İşleniş ve metot bakımından dil ve edebiyatın hakim olduğu makâmeler, içlerinde teşbih ve sec'îli ifadelerin sıkça yer aldığı makâmeler (II. el-Makâmetu'l-Hulvâniyye , V. el-Makâmetu'l-Kûfiyye, VI. el-Makâmetu'l-Merâgiyye, XVII. el-Makâmetu'l-Kahkâriyye, XXVI. el-Makâmetu'r-Raktâiyye, XXVIII. el-Makâmetu's-Semerkandiyye, XXIX. el-Makâmetu'l-Vâsitiyye, XL. el-Makâmetu't-Tebrîziyye, XLVI. el-Makâmetu'l-Halebiyye, XLVII. el-Makâmetu'l-Hicriyye), nâdir kelimelerle süslenmiş makâmeler (XIX. el-Makâmetu'n-Nusaybiyye, XXVII. el-Makâmetu'l-veberiyeye), bilmece nitelikli makâmeler (XXXVI. el-Makâmetu'l-Malatıyye , XLII. el-Makâmetu'n-Necrâniyye, XLIV. el-Makâmetu's-Şiteviyye), şiir söylemedeki maharetin sergilendiği makâmeler (XXIII. el-Makâmetu's-Şi'riyye), nahvin konu edildiği makâmeler (XXIV. el-Makâmetu'l-Kat'iyye) ve bazı fihhi meselelerin lisani ve edebi yönden işlendiği makâmeler (XV. el-Makâmetu'l-Farziyye, XXXII. el-Makâmetu't-Tayyibiyye) şeklinde tasnif edilebilir.

Bu makâmelerde, kinâye yoluyla oluşturulan ifadelerin, fıkıh dalında olduğu gibi edebiyatta da önemli bir mevki işgal ettiğine (XXXV. el-Makâmetu's-Şirâziyye), şiir intihallerinin edebiyatçılarda büyük bir suç sayıldığına (XXIII. el-Makâmetu's-Şi'riyye), edebiyatla uğraşanların şarkılardaki nüansları sezecek bir hassasiyete sahip olduklarına (XXIV. el-Makâmetu'l-Kat'iyye) işaret edilmektedir. el-Harîrî, geçmiş bazı edebiyatçıların gözlerde büyütülmesine, mevcut edebi ortamın küçümsenmesine karşı çıkar (VI. el-Makâmetu'l-Merâgiyye).

Ayrıca makâmelerde, edebiyatçıların duyduklarını not alıp kaydetmek üzere hep hazırlıklı bulduklarına (V. el-Makâmetu'l-Kûfiyye), o tarihlerde edebiyata bazı

¹¹⁶ Güllü, a.g.e., s.35.

yörelere önem verilmediğine (XLIII. el-Makâmetu'l-Bikriyye), bazı yörelere ise tanınmış edebiyatçıların çok büyük ilgi gördüklerine (XIX. el-Makâmetu'n-Nusaybiyye), genelde edebiyata elit tabaka tarafından ilgi gösterildiğine (XXIX. el-Makâmetu'l-Vâsitiyye), edebiyatın bu alanla ilgili yabancıları birbirine kaynaştırdığına (XXVI. el-Makâmetu'r-Raktâiyye), yerine göre edebi mahfillerde şarabın içildiğine (XII. el-Makâmetu'd- Dımeşkiyye, XXIV. el-Makâmetu'l-Katı'yye, XXXVI. el-Makâmetu'l-Malatıyye), üstad konumundaki şairlerin tenezzüh yerlerinde toplanıp edebi sohbetler yaptıklarına (XIII. el-Makâmetu'l-Bağdâdiyye , XXIV. el-Makâmetu'l-Katı'yye), “Dâru'l-Kütüb” diye anılan mahallerde çok üst düzeylerde edebi tartışmalar yapıldığına (II. el-Makâmetu'l-Hulvâniyye), camilerde de edebi sohbetler yapıldığına (XVI. el-Makâmetu'l-Mağribiyye), ilim adamlarıyla dolup taşan camilerin her köşesinde çeşitli faaliyetlerin icra edildiğine (L. el-Makâmetu'l-Basriyye) dair o dönem edebiyat çevreleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır.¹¹⁷

d. Sosyal Hayat ve Ahlak

el-Harîrî, eserinde yaşadığı toplumu tüm ayrıntılarıyla tasvir etmektedir. Bu tasvirlerde görülen sosyal olgular şöyle sıralanabilir: Para hakim güçtür ve her zaman ön plandadır (III. el-Makâmetu'd-Dînâriyye, XLIII. el-Makâmetu'l-Bikriyye), kadı ve valiler büyük yetkilerle donatılmışlardır (XXVI. el-Makâmetu'r-Raktâiyye, XXXVII. el-Makâmetu's-Sa'diyye, XXXVIII. el-Makâmetu'l-Merviyye, XXXI. el-Makâmetu'r-Remliyye). Ehliyetli valiler yanında (IX. el-Makâmetu'l-İskenderiyye), ahmak (XXIII. el-Makâmetu's-Şi'riyye), merkezi idareye yaranmak için halka manevi baskı uygulayan (XVIII. el-Makâmetu's-Sincâriyye) kadılar da mevcuttur. Sulh hukuk davalarına kadılar, ceza ve idari davalara valiler bakmaktadır (XXVI. el-Makâmetu'r-Raktâiyye). Davalar halkın önünde görülmekte (VIII. el-Makâmetu'l-Ma'arriyye , XXIII. el-Makâmetu's-Şi'riyye, XXXVII. el-Makâmetu's-Sa'diyye), davacı davasını mahkemede diz çökerek arz etmektedir (XL. el-Makâmetu't-Tebrîziyye), idareciler neslin bozulduğu kanaatinde (IX. el-Makâmetu'l-İskenderiyye).

Basra, alim ve edebiyatçıları cezbeden bir şehirdir (XLVIII. el-Makâmetu'l-Harâmiyye), sıbyan hocalığı küçümsenmesine rağmen geliri bol, halk üzerinde etkisi güçlü, para hırslıların rağbet ettiği bir meslektir (XLVI. el-Makâmetu'l-Halebiyye), köle

¹¹⁷ Güllü, a.g.e., s.35.

ticareti ve istismarı yaygındır (XXXIV. el-Makâmetu'z-Zebîdiyye), belirli yerler sefahat merkezleridir (XII. el-Makâmetu'd-Dımeşkiyye), dilencilerin merasimlerini icra ettikleri ve kendi sosyal yapılarına göre düzenleyip müştereken kullandıkları sosyal tesisleri vardır (XX. el-Makâmetu's-Sûriyye), devlet bürokrasisinde çekişme ve rüşvet yaygındır, yörede tarım rekoltesini hesaplayan örgütler kurulmuştur (XXII. el-Makâmetu'l-Fırâtiyye).

Cemiyette yardım duygusu oldukça gelişmiş olup, yardımlarda zenginlik sınırı ölçü alınmakta (V. el-Makâmetu'l-Kûfiyye), kabileler büyüklüğüne inandıkları kişiye hatırı sayılır mali destek sağlamakta, böylelerine cariye hediye etmektedir.(XXXII. el-Makâmetu't-Tayyibiyye) Köylüsüyle-kentlisiyle tüm yöre halkına ziyafet çekip ardından gümüş yemek kaplarını bazı hatırı sayılır saygın konuklarına armağan edecek zenginlerin (XVIII. el-Makâmetu's-Sincâriyye) yanı sıra, yoluna kaybetmiş yolculara hanesini açan büyük konak sahiplerine de rastlanılmaktadır diğer taraftan da sokaklar bakımsız sefil çocuklarla doludur. (XIII. el-Makâmetu'l-Bağdâdiyye)

Nikah istismar edilmekte olup (XL. el-Makâmetu't-Tebrîziyye , XLIII. el-Makâmetu'l-Bikriyye) gurbet evliliği yaygındır. Çeyiz gelenekleri çok ağırdır (XXXV. el-Makâmetu'ş-Şirâziyye), kızlarla dul kadınların mehirleri arasında korkunç uçurum vardır (XLIII. el-Makâmetu'l-Bikriyye). Bu makâmelerde mahkemelik olan çiftlerin birbirlerini nasıl acımasızca haşladıklarını (XX. el-Makâmetu'l-Fârîkiyye), kinaye yoluyla çok müstehcen tasvirler yapıldığı görülür.(XL. el-Makâmetu't-Tebrîziyye)

Yine bu makâmelerde toplumun muskacılara bel bağladığı (XXXIX.el-Makâmetu'l-'Ummâniyye), insanın sabahleyin karşısına çıkan ilk kişiye göre o gün işlerinin rast-gidip gitmeyeceğine dair bugün de gözlemlediğimiz psikolojik saplantıların öteden beri süregeldiği (XLIII. el-Makâmetu'l-Bikriyye) gözlemlenir.

el-Harîfî, eserinde kahramanı Ebu Zeyd'in ağzından valilerin edebiyatçılara himmet göstermelerine rağmen onlara fazla güvenilmemesini (VI. el-Makâmetu'l-Merâgiyye), devlet kapısında çalışanların pek güvencede olmadıklarını (XLIX el-Makâmetu's-Sâsâniyye) bununla birlikte idarecilerle irtibatın çok işe yaradığını (IX. el-Makâmetu'l-İskenderiyye) dile getirirken bir çok meziyetlere sahip ehliyetli kişilerin

kendi memleketlerinde gereken ilgiyi görmediklerine de işarette bulunur.(XXXIX. el-Makâmetu'l-'Ummâniyye) ¹¹⁸

Konuların tasnifi bu şekilde ele alındıktan sonra bütün makâmeler hakkında bilgi edinilebilmesi için her makâmenin adı ve kısaca konusu şöyledir:

I. el-Makâmetu's-San'âniyye; Ebu Zeyd sahtekar vaiz rolünde.

II. el-Makâmetu'l-Hulvâniyye; Teşbih yumağı.

III. el-Makâmetu'd-Dînâriyye; Topal dilenci rolüne giren Ebu Zeyd'in altını övmesi ve yermesi.

IV. el-Makâmetu'd Dimyâtiyye; Çıkar ilişkisi.

V. el-Makâmetu'l-Kûfiyye; Ebu Zeyd'in çıkar sağlamak için uydurduğu oğul hikayesi.

VI. el-Makâmetu'l-Merâgiyye; Ebu Zeyd, serbest yaşamayı emir al-tında yüksek mevkide bulunmaya yeğlemesi.

VII. el-Makâmetu'l-Berka'îdiyye; Ebu Zeyd'in körlük rolü ve dilencilikte kullandığı kocakarı.

VIII. el-Makâmetu'l-Ma'arriyye; babacan kadı ve üçkağıtçı Ebu Zeyd ile oğlu.

IX. el-Makâmetu'l-İskenderiyye; Karısıyla mahkemelik olan Ebu Zeyd.

X. el-Makâmetu'r-Rahbiyye; Ebu Zeyd'in oğlancıl valiyeye tuzağı ve öğütleri.

XI. el-Makâmetu's-Sâviyye; Ebu Zeyd mezar başındakileri çarpıyor.

XII. el-Makâmetu'd-Dımeşkiyye; Kafası dumanlı Ebu Zeyd'den şeytani telkinler.

XIII. el-Makâmetu'l-Bağdâdiyye; Ebu Zeyd'in kocakarı kılığına girerek şairleri çarpması.

XIV. el-Makâmetu'l-Mekkiyye; Ebu Zeyd ile oğul hacda.

---

¹¹⁸ Gülle, a.g.e., s.37.

XV. el-Makâmetu'l-Farziyye; Ebu Zeyd, başkalarının çözemediği girift bir ferâiz meselesini çözen fakih rolünde.

XVI. el-Makâmetu'l-Mağribiyye; Soldan sağa doğru okunduğunda da aynı cümleyi oluşturan kelimelerle kurulmuş terkipler.

XVII. el-Makâmetu'l-Kahkâriyye; Ebu Zeyd'in soldan sağa doğru da okunan ve iki yüz kelimededen oluşan bir risalesi.

XVIII. el-Makâmetu's-Sincâriyye; Ebu Zeyd'in valiye gammazlayıp dilber cariyesini elinden aldırtan kadeh arkadaşı komşusunu yermesi.

XIX. el-Makâmetu'n-Nusaybiyye;Hasta Ebu Zeyd'in ziyaretine koşanları ağırlaması, kinayeli sözlerle oğluna sofrayı kurdurtması.

XX. el-Makâmetu'l-Fârikiyye; Ebu Zeyd'in cengaver olarak anlatıp kefen parası topladığı lanetli ölüsü.

XXI. el-Makâmetu'r-Râziyye; Ebu Zeyd, valiye çıkışacak kadar ünlü bir vaiz rolünde.

XXII. el-Makâmetu'l-Fırâtiyye; Ebu Zeyd'in inşa katipleriyle muhasebecileri mukayesesini ve iki grubun rüşvetsiz iş görmediklerini bildirmesi.

XXIII. el-Makâmetu's-Şi'riyye; Ebu Zeyd'in şiirini intihal ettiği iddiasıyla evlatlığı diye tanıttığı oğlundan davacı olup valiye çarpması.

XXIV. el-Makâmetu'l-Kat'iyye; Ebu Zeyd'in kendisine tepeden bakan edebiyatçıları nahvi bilmecelemlerle şaşkına çevirmesi.

XXV. el-Makâmetu'l-Kereciyye; Ebu Zeyd'e göre kudret rüya, fırsatlar da yaz bulutu gibidir.

XXVI. el-Makâmetu'r-Raktâiyye; Ebu Zeyd'in bir harfi noktalı, diğer harfi noktasız kelimelerle yazdığı bir risalesi.

XXVII. el-Makâmetu'l-Veberiyye; Ebu Zeyd'in kaybolan devesini arayan anlatıcımıza önce kazık atıp ardından arka çıkması.

XXVIII. el-Makâmetu's-Semerkandiyye; İmam rolündeki Ebu Zeyd'in noktasız harflerden oluşan kelimelerle irad ettiği bir Cuma hutbesi ve geceleyin evinde şarap içmesi

XXIX. el-Makâmetu'l-Vâsıtiyye; Ebu Zeyd'in sahte nikah için yaptığı büyülu helvasıyla handakileri uyutup soyması ve noktasız harflerden oluşturduğu kelimelerle oluşturduğu nikah hutbesi.

XXX. el-Makâmetu's-Sûriyye; Ebu Zeyd'in dilenci törelerine göre iki dilenci gencin nikahlarını kıyması.

XXXI. el-Makâmetu'r-Remliyye; Ebu Zeyd'in hac yapması ve hac adaylarına öğütleri.

XXXII. el-Makâmetu't-Tayyibiyye; Ebu Zeyd, Medine yolunda bilmece türünden yüz fıkıh sorusunu cevaplandırması.

XXXIII. el-Makâmetu't-Tiflisiyye; Ebu Zeyd'in ağzını çarpıklaştırıp dervişleri çarpması.

XXXIV. el-Makâmetu'z-Zebîdiyye; Ebu Zeyd'in oğlunu köle diye anlatıcımıza satması.

XXXV. el-Makâmetu'ş-Şirâziyye; Ebu Zeyd'in şarabı kastederek çeşitli vasıflarla övdüğü evlatlık kızına çeyiz yapmak için para toplaması.

XXXVI. el-Makâmetu'l-Malatiyye; Ebu Zeyd, bir grup edebiyatçılara bilmece türünden sorular sorması.

XXXVII. el-Makâmetu's-Sa'diyye; Ebu Zeyd'in sözlerini dinlemediği gerekçesiyle oğlunu şikayet edebiyatçı kadıyı çarpması.

XXXVIII. el-Makâmetu'l-Merviyye; Kahrolsun edebiyatı eleştirenler.

XXXIX. el-Makâmetu'l-'Ummâniyye; Ebu Zeyd, kabile reisinin hanımının kolay doğum yapması için muska hazırlıyor.

XL. el-Makâmetu't-Tebrîziyye; Ebu Zeyd ile hanımının mahkemede küfürleşmeleri ve pinti kadıdan altın koparmaları.

XXI. el-Makâmetu't-Tennîsiyye; Vaiz rolündeki Ebu Zeyd, cemaati çarptıktan sonra anlatıcımızı evine içki içmeye davet etmesi.

XLII. el-Makâmetu'n-Necrâniyye; Ebu Zeyd'in bazı nesnelere bilmece türünden ifadelerle tanımlayıp kendisini horlayan edebiyatçıların burnunu kırması.

XLIII. el-Makâmetu'l-Bikriyye; Ebu Zeyd'in cins devesi, kız ve dul ile evlenmenin olumlu-olumsuz yönleri ve edebiyatın karın doyurmadığı.

XLIV. el-Makâmetu's-Şiteviyye; Ebu Zeyd'in birbirine ters iki manaya gelen kelimelerle tertip ettiği kasidesini para karşılığında açıklaması.

XLV. el-Makâmetu'r-Remliyye; Ebu Zeyd ile genç karısının cinsel yaklaşımlarını dava konusu yaparak kadıyı aldatmaları.

XLVI. el-Makâmetu'l-Halebiyye; Ebu Zeyd'in ilkökul çağındaki çocuklara rehberliği.

XLVII. el-Makâmetu'l-Hicriyye; Hacamatçı rolündeki Ebu Zeyd ile hacamat olmak isteyen oğlunun birbirilerine beddua etmeleri.

XLVIII. el-Makâmetu'l-Harâmiyye; el-Harîrî, kahramanı Ebu Zeyd'e kendi mahalle mescidinde vurgun yaptırması.

XLIX el-Makâmetu'-Sâsâniyye; Ebu Zeyd'e göre dilencilikten daha karlı bir meslek ve paranın kazandırdığı itibardan büyük bir itibar yoktur.

L. el-Makâmetu'l-Basriyye; Ebu Zeyd'in tövbe edip mescide kapanması.¹¹⁹

4. Baskıları ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar

el-Makâmât'ın batıda (Albertus Schultens, Leiden 1731; Caussin de Perceval, Paris 1819; Silvestre de Sacy, Paris 1822) ve İslam dünyasında (Mevleviyullah Davud-Mevlevî Can Ali, Kalküta 1809-1812, Leknev 1263, Delhi 1266, Bulak 1266, Kahire 1267,1272, Tebriz 1282, İstanbul 1288; İsa Saba, Beyrut 1965) çeşitli baskıları yapılmıştır. Annemarie Schimmel de yirmi dört makâmeyi yayınlamıştır. (Stutgard 1966)

¹¹⁹ Daha geniş bilgi için Bkz. Gülle, a.g.e., s.50-190.

Eser üzerinde 35 kadar şerh yazılmıştır. Bunlardan *Ahmed b. Abdülmümin eş-Şerîşî*, *el-Mutarriżî* ve *Ebu'l-Bekâ el-Ukberî*'nin şerhleri basılmıştır.

Makâmât'ın başta Türkçe olmak üzere Farsça, İngilizce, Fransızca, Almanca ve İbrani'ce gibi dillere tam veya kısmi tercümelere yapılmıştır. *Tahir Selam Muhammed Beg*, *Ahmet Hamdi Şirvanî* (İstanbul 1290), *Manastırlı Daniş Ahmet Efendi* ve *Sabri Sevsevil* (İstanbul 1952, 1986, 1991) tarafından tam, *Antepli Münif Ahmet Paşa*, Roma sefaretî imamı *Haşim Veli* (İstanbul 1326) ve Amasya müftüsü *Abdurrahman Kamil Yetkin* tarafından kısmî Türkçe çevirisi yapılmış ve şerh edilmiştir.¹²⁰

5. Bazı Makâme Örnekleri

Makâmât'ın bu şekilde tanıtılmasından sonra gerek eserin gerekse de makâme sanatının daha iyi anlaşılması için bu sanatın en iyi örneklerinden sayılan bu eserdeki makâmelerden birkaçına burada yer verilecektir.

Eserin yazılış sıralamasındaki ilk makâme olan I. el-Makâmetu's-San'âniyye, geçmiş olduğu şehirlerin ismini verdiği makâmelerden biri olan XIII. el-Makâmetu'l-Bağdâdiyye ve bazı rivayetlerde *el-Harîrî*'nin ilk önce kendisini yazdığı ve diğer makâmeleri onun üzerine bina ettiği ifade edilen XLVIII. el-Makâmetu'l-Harâmiyye örnek olarak yeterli olacaktır.¹²¹

a. el-Makâmetu's-San'âniyye

Hâris b. Hemmâm anlatıyor ve diyor ki:

Yoksulluk, beni yolculuk devesinde yurdumdan uzaklaştırdığı ve hâdiseler Yemen'in¹²² San'a'sına¹²³ attığı zaman, şehre dağarcığım bomboş, azıksız olarak girmiştım. Ölmeyecek kadar olsun bir yiyeceğim, bir lokmam bile yoktu. Şehrin sokaklarında şaşkın şaşkın dolaşmağa, susamış bir kuş gibi etrafta aranmağa başladım.

¹²⁰ Kılıç, a.g.mad., C.XXVII, s.415.

¹²¹ Bu makâmelerin tercümelere, el-Makâmât'ı Türkçe'ye çeviren Sabri Sevsevil'in tercümesinden (İstanbul 1991) nakledilmiştir.

¹²² Yemen: Arap yarımadasının güneybatı kısmından ibaret olan büyük bir vilayet.

¹²³ San'a: Yemen'in başkentidir.

Gözümü gönlümü açacak bir yer, akşam sabah, gidip gelecek bir mahal arıyordum “Ah! diyordum, merhametli bir kimse olsa da, ona yüzümü gözümü sürsem, derdimi döksem... Yahut öyle zarif bir insan ki, onu görmekle içim açılrsa, sözleri yüreğime su serpse...”

Nihayet bu dolaşma ve sorup araştırma, Allah’ın bir lütfu olarak beni kalabalık ve içinden ağlaşmalar, hıçkırıklar duyulan bir meclise ulaştırdı. Bu göz yaşları dökmenin sebebini öğrenmek için, hemen topluluğun arasına girdim. Bir de ne bakayım: cemaatin ortasında, üzerinde seyahat elbisesi bulunan, ince yapılı bir şahıs duruyor. Yashılar gibi ağlıyor ve söz cevherlerini secili olarak döküyordu. Dokunaklı vaazı ile kulakları çınlatmakta idi. Etrafını her tabakadan bir halk kütlesi çevirmiş, onu hâlenin ayı, yaprakların tomurcuğu sarması gibi sarmışlardı. Duramadım, sözlerinden faydalanmak ve birer cevher gibi kıymetli olan öğütlerinden toplamak için usulca bu seyyar vaizin yanına sokuldum, dinlemeğe başladım. O, hiç nefes almadan, hançeresini yırtarcasına bağırıyordu:

-Ey, ne yaptığını bilmeyen sapık! Ey, eteklerini yerde sürüten mağrur! Ey, kendini cehaletin havasına kaptıran, vaktini lâklâkla geçiren sersem!... Bu azgınlık ne vakte kadar devam edecek? Bu dalâlet çayırında daha ne kadar otlayacaksın? Bu gururun bir sonu yok mu? Havailikten vazgeçmeyecek misin? İnsan olmak bakımından senin bir şerefın vardır; bu yaptıklarınla o bağdaşamıyor, çarpışıyor. Bu kötü yaşayışınla, senin iç yüzünü bilen Allah’ına karşı küstahlık ediyorsun!

Sana şahdamarından¹²⁴ da yakın olan Allah’ından saklanıyorsun; oysaki o seni apaçık görüyor. Kölenden gizlenebiliyorsun, fakat seni Yaratan’a hiçbir şey gizli değildir. Zannediyor musun ki, ölümün yaklaşınca durumun sana faide verecek? Zannediyor musun ki, yaptıklarının cezasını göreceğin zaman, malın, mülkün seni kurtaracak? Yoksa, ayağın kaydığı zaman pişmanlıktan bir fayda mı göreceğini sanıyorsun? Yoksa mahşerde seni hısımların mı kurtaracak? Şu halde niçin doğru yola

---

¹²⁴ Ayet: “Biz ona şah damarından daha yakınız.” Kaf 16/50

girmiyor, niçin derdine bir an evvel çare bulmuyorsun? Ne için en büyük düşmanın olan nefsin¹²⁵ elinden kurtulup taşkınlığına bir son vermiyorsun?

Bir gün gelip sen de ölmeyecek misin? Ahiretin için ne hazırladın? İhtiyarlık seni korkutuyor; ne ile mazur görüleceksin? Mezara gireceksin! Suallere ne cevap vereceksin? Allah'ın huzuruna çıkacaksın! Yardımcın kim olacak? Hâdiseler, seni kaç defa uyandırdı da' sen yine gaflete daldın. Ne kadar tesirli öğütler dinledin de sen yine savsaladın. Ne kadar ibaretler karşına çıktı da sen yine görmezliğe geldin. Hakikatler gözünün önünde iken sen şüpheye düştün, Ölüm sana kendini hatırlattı, fakat sen onu unutmaya çalıştın. Başkalarına yardım etmek imkânları varken, etmedin. Parayı hak yoluna vermez de, saklarsın. Onları iyilik yolunda harcamaz, köşkler kurarsın. Sana doğru yol gösterenden yan çizer de, kör boğazını düşünürsün. Sevap kazanmaya bakmaz da, şık elbiseler giymeye can atarsın. Nefis hediyeler düşüncesi, namaz vakitlerinden fazla kalbine yerleşmiştir. Kadınlara bol bol nikâh parası vermeyi, fakirlere sadaka vermeye tercih edersin. Geniş yemek sahanları, sana din kitaplarından daha cazibeli görünür. Arkadaşlarla şakalaşmak, Kuran okumaktan daha çok hoşuna gider. Başkalarına yapmamalarını emrettiğin bir şeyi sen yapar da, öteye bile geçersin!... Menettiğim bir fenalıktan çekinmezsin. Başkalarına «Zulüm yapmayın!» der, sonra da kendin yapmaya başlarsın, insanlardan korkarsın¹²⁶; oysa ki, senin korkacağın yalnız Allah'tır.

Sonra şu şiiri okudu:

(Dünyayı isteyen ve daima onu düşünen kahrolsun! Ona çılgınca bağlanan bir kimse rahat yüzü görmez. Eğer insan oğlu dünyanın ne olduğunu bilseydi, ona bir lokma, bir hırka yetiştirirdi.)

Bu şiiri okudu ve sustu, yutkundu ve sonra keşkülünü koluna, asasını koltuğunun altına aldı. Halk “bir müddet onun kalkmasını, yerinden ayrılmasını beklediler. Herkes, elini cebine atıp -bahşiş olarak- gönlünden ne koştu ise: “Bunu

¹²⁵ Hadis-i Şerif: “Senin en azlı düşmanın, nefsin, şehvetindir.”

¹²⁶ Ayet: “Halktan korkuyordun, halbuki korkulmaya en ziyade layık olan Allah'tır.” Ahzâb 37/33.

çoluğuna çocuğuna harca yahut arkadaşlarıyla ye!” diye vaize verdi. O, bunları gözü tokmuş, utanıyormuş gibi bir tavır takınarak aldı ve dualar ederek ayrıldı. Cemaatten kendisini geçirmek isteyenleri -gideceği yol gizli kalsın diye- başından savdı ve bulunduğu yerin bilinmemesi için de arkasından gelenlerden ayrıldı.

Hâris b. Hemmâm sözüne devam ediyor:

Ben gizlice onun izine düştüm ve beni göremeyeceği bir surette onu takibe başladım. Gide gide bir mağaranın önüne geldi ve -kendisini kimsenin görmediğinden emîn olarak- bir yılan kıvrılışı ile oraya girdi. Ben, onun pabuçlarını çıkarıp ayaklarını yıkayacağı bir müddet kadar durduktan sonra hemen içeriye daldım. Ne görsem beğenirsiniz?! Genç bir çömezi yanına almış, has ekmekler, kebab ve şaraplar ortasında oturmuyor mu? Kızdım doğrusu! Ona:

- Bana bak! dedim, senin yapacağın bu muydu? İçyüzün bu mu?

O, öfkesinden oflayıp puflamaya başladı; az kalsın hiddetinden patlayacaktı. Bana kinli bakışlarla bakıyordu. Üzerime atılmasından âdeta korktum. Biraz sakinleşip kızgınlığı geçtikten sonra şu şiiri okudu:

(Hayattan zevk almak ve refahla yaşayabilmek için dikişli derviş hırkası giydim. Oltamı her çeşit balığa attım, ve her renge girdim çıktım; kötü işler yapmaktan asla çekinmedim. Erkekleri ve kadınları düşürebilmek için vaazımı bir tuzak olarak kullandım, öyle zamanlar oldu ki, düzenbazlığımın yardımı ile aslanların bile yatağına girdim. Çünkü ben, zamanın hâdiselerinden, Felek denilen şeyden korkmam, ondan tüyüm bile kıpırdamaz. Nefsim, bir şeye fazla düşkünlük göstertecek namusumu lekeleyecek yerlere beni yanaştırmaz. Eğer zaman biraz insaf etseydi, ehliyetsizler memleket idaresini ellerine alamazlardı.) Sonra bana:

- Yaklaş! ye, iç; istersen kalk git, şu gördüğünü âleme ilân et! dedi. Çömezine döndüm:

- Allah aşkına! dedim, bunun kim olduğunun bana söyle. O, kısaca şunları söyledi:

- Bu, edebiyatçıların baş tacı ve gariplerin feyiz ve teslimiyet kaynağı olan Ebu Zeyd es-Serûci'dir! Gördüklerimden hayrette kalarak oradan ayrıldım ve geldiğim yolu tuttum.

b. el-Makâmetu'l-Bağdâdiyye

Hâris b. Hemmâm anlatıyor ve diyor ki:

Bağdat'ta, değerli ve seçkin şairlerle bir toplantıda bulunmuştum. Konuşma sırasında aralarında uygunsuz bir harekette veya itirazda bulunacak bir kimse de yoktu. Öğleye kadar tatlı tatlı konuştuk, edebiyat bahçesinden çeşit çiçekler derdik. Tam fikirlerin hızını kaybettiği ve meclistikilerin dağılacağı bir zamanda, uzaktan bize doğru gelen ve bir at gibi koşturan bir kocakarı, onun arkasından da iğden ince, güvercin yavrusundan cılız çocuklar gözümüze çarptı. Kocakarı bizi gördüğü gibi hemen yanımıza geldi ve şu sözleri söyledi:

- Her ne kadar aramızda bir tanışma yoksa da, sizi selâmlar ve size sağılıklar dilerim. Allah sizin gibi kerem ve asalet sahiplerini dünyadan eksik etmesin! Ey, muhtaçların sığınağı olanlar! Ey, dulları ve yetimleri kayıran kişiler! Biliniz ki ben, cömertlikte, şeref ve onur ile tanınmış bir kabilenin kadınlarındanım. Kocam ve ailemin erkekleri meclislerinde baş sedirde otururlar, alaylarla öne geçerler, halkın yettiği deveye binerler, herkese ihsanda bulunurlardı. Fakat zaman, yardımcılarımızı elimizden aldı, çoluk çocuğumuzun, hânümanımızın başına felaketler geldi, işler altüst oldu. Valimizin burnu büyüdü, kapıcısı bile surat asmağa başladı. Altınlarımız elden gitti, rahatımız kaçtı, perişan olduk, yoksul düştük. Bizi faydalandırarak, bize yar olacak hiçbir şeyimiz yok. Ağzımızda diş kalmadı. Mesut bir hayat mahvolup gitti. Sarışın dilber¹²⁷ bizden uzaklaştı. Ak günlerim karardı, siyah saçlarım ağardı. Şimdi, gök gözlü düşman bile halime ağlıyor!

Ansızın gelen ölüm, o ne güzel şey! İşte, halinden onun ne olduğunu anladığınız ve iç yüzünü çehresinden okuduğunuz, bu zavallının biricik dileği, bir lokma ekmeğe ve bütün arzusu bir giyeceğe kavuşmaktır. Yemin de ettim ki, darlıktan ölsem de, kerem ve

---

¹²⁷ Sarışın dilber: Altından kinayedir.

asalet sahiplerinden başka kimseye yüz suyu dökmeyeceğim. Sizlerden bir yardım göreceğimi, içim bana söyledi, sizin birer ihsan kaynağı olduğunuza kalben inandım.

Allah o kimseyi mesut etsin ki, beni niyetimde haklı ve tahminimde isabetli çıkarır da bana pintiliğin düşmanı ve cömertliğin dostu olan bir gözle bakar.

Hâris İbni Hemmâm sözüne devam ediyor:

Biz onun konuşmasındaki fesahatten, istiarelerinin güzelliğinden hayret içinde kalmıştık. Ona:

- Sözün bizi büyüledi! dedik, kim bilir şiirin nasıldır? O:

- Gururlanmak olmasın ama, dedi, şiirle taşı yarar su çıkarırım! Kendisine:

- Eğer şiirlerinden bir şey sunarsan, sana yapılacak yardımdan geri kalmayız, dedik, Bunun üzerine:

- Evvelâ, size kim olduğumu tanıtayım, dedi, sonra şiirlerimi okurum. Eski gömleğinin yenini çıkardı, hilekâr kocakarı bütün bütün meydana çıkmıştı. Şiirini okumaya başladı:

(Haddini aşan ve düşman kesilen zamanın çevrinden, bir hastanın sızlanması gibi dert yanarım! Ey cemaat, ben uzun müddet refah içinde yaşamış ve zamanın kem gözünden uzak kalmış, bir kabiledenim! O kabilenin şeref ve mevkiine bir dokunan olmamış, şöhreti bütün âleme yayılmıştır. Bu kabile kıtlık yılında halka bağ ve bahçelerinin mahsulleri dağıtmış bir kabiledir. Kabile halkı yolcular için daima ateş yakar ve misafirlerine hep taze et yedirirler. Onların aç veya korku içinde yatan komşuları yoktur. Fakat sonraları zamanın bin bir hali, onların tükenmeyecek sandığımız ihsan deryalarını kuruttu. Yardım isteyenler için birer aslan ve dertliler için birer hekim olan o insanlar, toprağın karnına bırakıldı. Vaktiyle develere taşıttığım yükümü, şimdi sırtıma vurdum. Kâşanelerde otururken şimdi toprak üstündeyim! Yavrularım, her gün açlıktan sızlanmaktadırlar, ibadet eden bir kul, gece göz yaşları ile tanrısına 'Ey, dertlilere deva veren, ey karga yavrusuna bile yuvasında rızık

gönderen!’¹²⁸ diye yalvarır yakarır, Allahım! Bize kerem ve asalet sahibi bir kul gönder ki, bir sulu süt veya bir yoğurtla da olsa açlık ateşimizi söndürsün. Şimdi bir hamiyetli insan yok mudur ki, yavrularınım açlıklarım gidersin, kederlerini dağıtsın ve daima teşekkürle, hayır dua ile anılsın. Boyunların büküldüğü, yüzlerin ağardığı ve karardığı bir günde¹²⁹ halkın kodamanlarını saçlarından yakalayacak olan Allah’a and içerim ki, eğer o yavrucuklar olmasaydı ben öyle ne perişan olur, ne de şiir söylemeye kalkışardım.)

Hâris İbni Hemmâm sözüne devam ediyor.

Vallahi, şiiri ile kalplerimizi parça parça etti, ceplerdekini çıkardı. O kadar ki, başkalarından ihsan isteyenler bile ona para verdiler, kendisinden yardım umulmayanlar bile seve seve yardımda bulundular. Verdiğimiz ihsanlarla cebini altınla doldurunca arkasında çocuklar ve dilinde dua olarak döndü, şükürler ederek gitti. Cemaat, onun nereye gideceğini anlamak için bana işaret ettiler. Onun içyüzünü öğrenmeyi ben üzerime aldım ve kocakarının arkasından gitmek üzere kalktım.

O, gide gide halka dolu, çok kalabalık bir çarşıya girdi. Topluluğa ben de karıştım. Derken o, bir şeyden haberleri olmayan çocuklardan ayrıldı, az sonra da kaygısızca boş bir mescide daldı ve üzerindeki yeldirmeyi attı, peçesini kaldırdı. Ben ona kapının budak deliğinden bakıyor, hayret verici hareketlerini gözetliyordum. Peçe kalkınca Ebu Zeyd’in yüzünü bütün açıklığıyla gördüm. Ve hemen, yaptığı kepezelikten ötürü ona hücum etmek, onu fena halde azarlamak istedim. O, pervasızca yere yattı ve sonra bağıra bağıra şu şiiri okudu:

(Ah! ne olsaydı da, devrin benim kadrime kavrayıp kavramadığını, benim bir harika ve yaman bir adam olduğumu bilip bilmediğini bir anlasaydım. Âdem oğullarını kaç defa hile ve düzen ile aldattım. Onlara bazen bir aşına, bazen yabancı bir insan kılığında göründüm. Halkın bir kısmını vaiz ile, bir kısmını da şiir ile avladım. Bazen

---

¹²⁸ Karga yavrusu yumurtadan beyaz renkli çıkar ve anası, babası yavrularını öyle görünce korkularından kaçarlarmış, çünkü karga kuşların en korkağıdır. Burada yavru ağzını açar. Cenabı Hak tarafından bir sinek gönderilir, o sinek yavrunun gıdası olur. Yedi gün sonra rengi kararır, anası babası gelir, yavrularına bakmaya başlarlar.

¹²⁹ Ayet: “O gün kıyamette bir takım yüzler ağarır, bir takım yüzler de kararır.” Âl-i İmran 3/106. Yani bir kısmı sevinç içinde bulunur, bir kısmı da endişe içinde kalır.

hayır ve hak, bazen da şer ve bâtil adamı olarak ortaya çıktım. Bazen Sahr¹³⁰ bazen da, Sahrın kız kardeşi Hansa¹³¹ oldum. Eğer belli bir yol tutsaydım, ömrüm boyunca hayat oyununda kaybeder, güçlükten ve ziyandan kurtulamazdım. Artık beni ayıplayanlara tarafımdan de ki: Benim özrüm budur, hoş gör!)

Hâris İbni Hemmâm diyor ki:

Onun nasıl bir adam olduğunu, hayret verici işlerini ve özünü ifade eden şiirindeki sanatı görünce anladım ki, onun melun şeytanı, azar ve acı söz kabul etmez. O, ancak istediğini yapan bir adamdır. Arkadaşların yanına döndüm ve gördüklerimi açıkça onlara anlattım. Onlar da verdikleri ihsanlara acıdılar ve bir daha kocakarılarla yardım etmemeğe ahdettiler.

c. el-Makâmetu'l-Harâmiyye

Hâris b. Hemmâm, Ebu Zeyd es-Serûci'den dinlediğini anlatıyor ve diyor ki:

Kuvvetli dişi deveme binip de zevcemden ve çocuklarımdan ayrıldığımdan itibaren Basra'yı görmeye, mazlumun yardıma olan şiddetli iştiağı gibi bir iştiağım vardı. Bu da, oranın meşhur medreselerinin ve âlimlerinin hususiyetlerinden meclislerinin ve türbelerinin evsafı hakkında bilgi adamlarının, tarihçilerin ittifak etmiş olmasından ileri geliyordu. Manzaralarını, mesirelerini görmek için beni Basra topraklarına indirmesini, köylerini gezip dolaştırmasını Allah'tan niyaz etmiştim. Talih beni Basra'ya kondurup da orada epey bir müddet kalınca şehirde gözü gönü açacak, yabancılara garipliklerini unutturacak çok şeyler gördüm.

Günlerden bir gün idi. Tanyeri ağarmaya başladığı, horozların uyuyanlara öttüğü bir sırada evden çıkmıştım. Maksadım semtleri dolaşmak, çarşılarda gezerek bazı ihtiyaçlarımı görmektir. Caddelerinde dolaşmak, sokaklarına girip çıkmak, nihayet beni Haramoğullarına¹³² ait İhtiram Mahallesi'ne götürdü. Bu mahallenin görülecek

¹³⁰ Sahr: Arapların meşhur kadın şairi Hansa'nın kardeşidir. el-Harîrî, Ebu Zeyd'in bazen erkek bazen kadın kıyafetine girdiğini söylemek istemiştir.

¹³¹ Hansa: Hem cahiliye hem İslami devri idrak etmiş şair bir kadındır. Şiir ve inşaada kendisinden mahir ne evvel ne sonra hiçbir kadının gelmediği bütün edebiyat tarihçileri tarafından kabul olunmuştur.

¹³² Haramoğulları: Maruf bir kabilenin adıdır. İrakeyn arasında Batayih'a konarlardı. Halkı düzgün konuşmakla ve çirkin huylu olmakla tanınırdı.

mescitleri, akar sulu havuzları, yüksek binaları, beğenilir. Misafirhaneleri, kendini ayırt ettirecek hususiyetleri, velhasıl birçok meziyetleri vardı.

Din ve dünyadan ne istersen orada idi. Ne mübarek komşuları vardı ki, her biri kendini bir mânaya, bir âleme kaptırmış idi. Onların bir kısmı Fatiha ve Kuran okumaya dalmış bir kısmı da ud nağmeleriyle kendinden geçmiştir. Bazıları tetkikat ile meşgul ilim adamı, bazıları da esir azat edecek durumda servet sahibidir. Orada gözlerini yoruncaya kadar kitap okuyanlar, kapkacakları kırılıp dökülünceye kadar ziyafet verenler pek çoktur.

Orada ne kadar ilmî teşekküller fikir meyvalar toplanan ne kadar meclisler vardır. Yine ne kadar yerler vardır ki, oralarda güzel muganniyeler şarkı söyler, en üstat mutripler saz çalar.

Şimdi sen, ister namaz kılanlarla namaz kıl, ister şarap küplerine yaklaş, ister orada akıllı uslu kişilerle düş kalk, ister sefahat alemlerine kendini kap koyuver.

Ebu Zeyd sözüne devam ediyor.

Yine bir gün caddelerde dolaşılıyor, bakına bakına gidiyordum. Güneşin battığı, akşam karanlığının bastığı bir sırada gözüme güzelliği ve sevimliliği ile nam almış, cemaati ile tanınmış bir mescit ilişti. Mescittekiler Nahv'in 'Hurufi Bedel'¹³³ bahsine dalmışlar, münakaşa ediyorlardı. Nahiv bilgilerinden bir şey öğrenmek için değil de bir ihsan elde etmek maksadıyla onlara biraz yaklaştım. Aradan bir saniye bile geçmeden ezan sesleri yükselmeye başladı. Ezan bitince imam görüldü, söz kılıçları kınlarına konuldu, oturanlar namaza kalktılar.

Rızık aramaktan ibadete geçmiş, ihsan koparmak düşüncesini bırakıp namaza koyulmuştuk. Farzı kılıp da topluluk dağılacağı sırada cemaatin arasından dili çok fasih konuşan, yaşlı bir adam belirdi. Kılığı kıyafeti de gösterişli idi. Kuvvetli bir mantığa keskin bir belâgate Hasanı Basrî'nin fesahatine malikti. Hemen söze başladı:

---

¹³³ Hurufu Bedel: Bedel Harfleri, nahiv ilminin başlıca konularından biridir. Bedel harfleri şunlardır: (, لم , و ف , لو , لكن , حتى , ثم , إما , بل , لا)

Ey, hısım ve akrabamdan üstün tuttuğum komşularım! Ey, yurtlarını kendime göç yeri yaptığım ve kendilerini ailem halkı yerine koyduğum¹³⁴, pek yakın tanıdığım ve gerek yanlarında bulunduğum gerekse bulunmadığım zamanlar için kendilerini bir yardımcı saydığım insanlar!

Biliyor musunuz ki, doğruluk, en kıymetli, en ağır elbiselerden daha değerli bir libastır ve dünya rüsvalığı âhret rüsvalığından daha kötüdür. Din, kalb temizliğinden¹³⁵ ibaret olduğu gibi doğru yolu göstermekte hakiki imanın bir alâmetidir. Danışılan kişi¹³⁶, güvenilen bir kişidir ve yol ariyan da nasihate lâyıktır. Senin kardeşin, seni mazur gören değil, senin ayıbını söyleyendir; senin hakiki dostun, seni tasdik eden değil, sana içten bağlı olandır.

Adam sözüünü kesince oradakilerden biri söze karıştı:

- Ey, bizleri seven arkadaş! Ey, bizim de kendisini sevdiğimiz dost! Kapalı sözünün gizlediği mâna nedir? Vecîz sözlerinle ne demek istiyorsun? Bizden ne istersen bil ki her halde yerine getirilecektir. Senin sevgini bize ihsan eden, bizleri sevdiğin canlar arasına katan Allah'a yemin olsun ki, senden nasihatlerimizi gizlemeyecek, senden hiçbir şeyimizi esirgemeyeceğiz.

Bunun üzerine o zat, sözüne şöyle devam etti:

- Allah size, hayırlar göstereyin, sizi fenalıklardan korusun! Muhakkak ki sizler, arkadaşları sapıtmayan¹³⁷, hile nedir bilmeyen ümitle gelenleri meyus etmeyen, kendilerinden bir şey gizlemeyen insanlarsınızdır. Şimdi size içimdekini söyleyecek, sabrımı tüketen şey hakkında sizin fikrinizi soracağım..

Biliniz ki ben, talihin yüz çevirdiği yoksulluk zamanında, tertemiz bir niyetle hak yola dönmüş bir daha şarap satın almamak, içenlerle beraber bulunmamak, şarap içmemek ve sarhoş olmamak, üzere Allah'a bir muahede yapmıştım. Böyle iken azgın

---

¹³⁴ Hadis-i Şerif: "Ensar, benim evlat ve ailem mesabesindedir."

¹³⁵ Hadis-i Şerif: "Din, Nasihattir."

¹³⁶ Hadis-i Şerif: "Kendisine fikir danışılan kimse, güvenilen kimsedir."

¹³⁷ Meşhur bir söz: "Onlar o kimselerdir ki, kendileriyle düşüp kalkanlar, arkadaşlık edenler şaki olmazlar."

nefis, ayak kaydıran ve insana şerefini kaybettiren şiddetli bir arzu, bahadırlarla birlikte işret etmeyi, onlarla birlikte kadeh tokuşturmaya bana hoş bir şeymiş gibi gösterdi.

Ben de, vakarı bıraktım, çocuğun memeye sarılışı gibi şaraba sarıldım. Başladım içmeye... Artık tövbeyi ve ölümü unutuvermişim!

Sonra, şeytana uyararak bu içiş ile kanaat etmedim ve artık daima içtim o hale geldim ki.... Hattâ bir perşembe günü şarap içmeye oturdum, cuma gecesini kör kütük sarhoş olarak geçirdim, işte şimdi, tövbeyi bir tarafa attığımdan ötürü teessürü yüzüne vuran, şarap içtiği için bin pişman olan bu zavallı ben, ahdimi bozduğumdan dolayı çok korkuyor, şarap içmede haddi aştığımı itiraf ediyorum:

Beyt: Şimdi ey cemaat! Beni günahımdan uzaklaştırıp Rabbime yaklaştıracak bir kefarete biliyor musunuz?

Ebu Zeyd hikâyesine devam ediyor:

Adam, sözünün düğümünü çözüp de büyük acısından sızlanarak maksadını anlatınca içimden bir ses bana:

“Ebu Zeyd, bu avlamak için bir fırsattır, durma paçaları sıva ve işe sıkı sarıl!” dedi.

Hemen oturduğum yerden korkan bir adamın sıçrayışı gibi sıçradım, okun yaydan çıkışı gibi safın arasından çıktım ve şu şiiri okumaya başladım:

(Ey, şeref ve fazilete üstün olan güzel yüzlü zat! Ey, yarın Mahşerde kurtulmak için hidayet yolu ariyan zavallı! Seni uykusuz bırakan şeyin ilâcı, benim yanımdadır. Şimdi beni, .korkutan, kıvrandıran, şaşılacak hâdisemi dinle!

Ben, Suruç’un dindar ve hidayete ermiş halkındanımdır. Orada servet sahibi idim, beni sayarlar ve büyük tanırlardı. Konağım, misafirlerin toplandığı yerd; misafirlere karşı küçük bir ihmâl bile gösterilmezdi, ihsan ile medhüsenayı satın alır, bahşiş ile şerefimi korurdum. Cömertlik ve el genişliği uğruna en kıymetli bir şeyim de gitse aldırış etmezdim. Cimri ve soysuz kişi ateşin söndürdüğü zaman ben tepelerde, dağ başlarında ateş yakardım, ihtiyaç sahipleri bana sığınırlardı. Ne bulutuna bakan bir

susamışın susuz olarak dönüşü, ne de bir ateş arayanın çakmağını çaktığı halde mahrum oluşu görülmemiştir; kapıma her gelen ihsanını alarak gitmiştir. Zaman bana yâr olduğu müddetçe ben de başkalarına yâr oldum.

Fakat Allah, alıştırdığı bir hali değiştirmek istemiş ki gözlerim kan bürüyen Rumları yurdumuza saldırttı; onlar da rastladıkları müslüman evlerine girmekten çekinmediler, gizli ve aşikâr nemiz varsa hepsini aldılar, ben de kendimi tek başıma, garip olarak başka diyarlara attım. Evvelce insanlar benden ihsan isterlerken, şimdi ben onlardan medet bekliyorum. Görüyorsun! Ölümü arattıran bir yoksulluğun, aklımı fikrimi darmadağın eden bir felâketim var.

Bugün, düşman elinde, kurtulmayı bekleyen esir bir kızım var ki, ciğerimi yakan, bana kanlı yaşlar döktüren odur. Mihneti gör de, bana yardım için el uzat ve beni zamanın pençesinden kurtar. Çünkü zaman, bana zulmetti ve zulmü de haddini aştı. Kızımın düşman elinden kurtulması hususunda bana yardım et. Bu, bir hayırdır ki, onunla en âsi adamın günahları affolunduğu gibi dünyadan el etek çeken kimsenin de tövbesi makbul olur. O, hidayete erdikten sonra delâlete düşen kişinin kefaretidir. Vallahi, şiir okumak için kalktım, bir mürşid olarak konuştum. Artık sen de nasihati gösterilen yolu kabul et ve sana yol gösterene teşekkür etmekle beraber, methüsenaya nail olman için sana kolaylık gösterene de ihsanda bulun.)

Ebu Zeyd diyor ki:

Uzun şiirimi bitirip de dileğim sözümün doğruluğuna delâlet edince adamın cömertlik damanı kabardı, bana yardım etmek için onu ihsan vermeğe teşvik etti. Anlattığım ıstıraplı hayat, çektiğim acılar onun derdime ortak olmasını icabettirmişti. Hemen ilk anda birçok ihsanda bulundu ve daha da vereceğini vaat etti. Ben de, hilemi tamamladığımdan ötürü sevinerek evime döndüm. Hile tertibiyle tiriti elde etmiş, kaside yazmakla asideye kavuşmuştum.

Hâris b. Hemmâm diyor ki:

Ona:

- Seni yaratana takdis ederim, dedim, hilelerin ne yaman, düzenlerin ne berbatmış!

Bu sözüme kahkahalarla güldü ve sonra düşünmeden şu şiiri okudu:

(Hile kurarak dolap, çevirerek yaşa. Çünkü sen, insanları orman aslanlarına benzeyen bir devirdesin; hile kılıcını kullan ki, maişet değirmenini döndüresin. Kaplanları avla, eğer avlayamazsan tüyleriyle kanaat et; meyveleri topla eğer buna gücün yetmezse yapraklarına razı ol. Şayet zaman sana yüksekten bakar, refah ve saadetine müsait davranmazsa tasalanma, kalbini ferah tut; zira, hâdiselerin değişmesi, hayat tarzlarının da değişmesini icabettirir.)

C. el-Harîrî - el-Hemezânî Mukayesesi

el-Harîrî, eserinin mukaddimesinde *el-Hemezânî*'nin yöntemini izleyerek makâmelerini yazdığını belirttiğine göre, onun *el-Hemezânî*'yi büyük oranda taklit etmiş olması gerekir. *el-Harîrî*, *Makâmât*'ının mukaddimesinde *el-Hemezânî*'den övgüyle söz etmesine karşın XLVII. el-Makâmetu'l-Hicriyye'de kahramanı Ebu Zeyd'e "Her ne kadar (Ebu'l-Feth) el-İskenderî benden önceyse de, bil ki, çiselenme de sağanaktan öncedir. Ama önemli olan sağanak halindeki yağmurdur." şeklinde ifadeler söyleyerek, bu alanda *el-Hemezânî*'yi geride bıraktığını ima etmiştir. Sonraki makâme yazarlarının *el-Hemezânî*'den çok *el-Harîrî*'yi taklide çalışmaları, onun bu düşüncesini doğrulamıştır. *el-Harîrî*'nin pek çok kez basılan, şerhleri yazılan eseri, Batı dillerine ve bu arada Türkçe'ye de çevrilmiştir.

Her iki yazarın makâmeleri karşılaştırıldığında *el-Harîrî*'nin, sadece fikir bakımından olmayıp sık sık konu ve bazen de konuları ifade ederken kullandığı dil bakımından *el-Hemezânî*'nin makâmelerinden oldukça yararlandığı açık bir biçimde görülür.

el-Harîrî, XIII: Bağdat Makâmesinde *el-Hemezânî*'nin el-Makâmetu'l-Basriyye'sini taklit ederek renklerin adlarını sunî bir biçimde ifade etmektedir. *el-Harîrî*'nin V. el-Makâmetu'l-Kûfiyye'si, *el-Hemezânî*'nin el-Makâmetu'l-

Kûfiyye'sinin gerek başlık gerekse konu yönünden bir kopyasıdır. *el-Harîrî*, XVIII. el-Makâmetu's-Sincâriyye'de, *el-Hemezânî*'nin el-Makâmetu'l-Madîriyye'sini çok yakından taklit etmektedir. *el-Harîrî*'nin bu makâmesi, *el-Hemezânî*'nin ilgili makâmesinin edebi bir kopyası niteliğindedir. Olaylar ve rastlantılar aynı şekilde cereyan eder. *el-Harîrî*'nin XII. el-Makâmetu'd-Dımeşkiyye ve XXXIX. el-Makâmetu'l-'Ummâniyye'siyle *el-Hemezânî*'nin el-Makâmetu'l-Hırziyye'si hemen hemen aynıdır .

el-Harîrî'nin XXX. el-Makâmetu's-Sûriyye'si, *el-Hemezânî*'nin el-Makâmetu'r-Rusâfiyye'sinin değişik bir görünümü gibidir. *el-Harîrî*'nin bu makâmesinde, dilencilerin, sahtekarların ve benzerlerinin riyakarlıkları işlenirken *el-Hemezânî*'nin ilgili makâmesinde hırsızların yankesicilerin, dolandırıcıların ve benzerlerinin uyguladığı yöntemlerin bir dizini görülür.

Yine *el-Harîrî*'nin VIII. el-Makâmetu'l-Ma'arriyye'si ile *el-Hemezânî*'nin el-Makâmetu'l-Miğzeliyye'si birbirine benzemektedir. *el-Harîrî*'nin III. el-Makâmetu'd-Dînâriyye ve XLVII. el-Makâmetu'l-Hicriyye'si, *el-Hemezânî*'nin el-Makâmetu'l-Mekfûfiyye ve el-Makâmetu'd-Dînâriyye'siyle pek çok ortak yönleri vardır. Ayrıca *el-Harîrî*'nin XLIX el-Makâmetu'-Sâsâniyye'si ile *el-Hemezânî*'nin el-Makâmetu'l-Va'ızıyye'sinde yapılan konuşmalar, kahramanların oğullarına gelecekteki meslekleri konusunda verdikleri öğütlerden oluşmaktadır.

Alışlagelen kullanımlar, tarih ve menkıbeler, din ve fıkıh, belagat örnekleri ve hitabeler, Kur'ân'dan yapılan alıntılar, atasözleri, müphem kullanımlar, her iki çalışmadaki ortak noktalardır. Dolayısıyla *el-Hemezânî*'nin makâmeleri, *el-Harîrî*'ye bu türde daha geniş ve yaygın bir eser ortaya çıkarmasında bir öncü, bir rehber niteliği taşır.

el-Hemezânî, makâmelerinde *el-Harîrî*'den daha doğaldır. *el-Hemezânî*'nin makâmeleri, *el-Harîrî*'ninkilerden daha çok sanatlı ve daha az sunîdir. *el-Hemezânî*, gramer ve dil bilmecelerine fazla dalmazken eserinde ender kullanılan sözcüklere yer vermek için fazla çaba sarf etmez ve buna da pek eğilim göstermezken, *el-Harîrî*'nin

makâmelerinde bu gibi konulara daha çok önem verdiği göze çarpar. *el-Hemezânî*'nin makâmelerinde konunun ikinci plana atılıp şeklin birinci, planda tutulduğuna pek rastlanamazken *el-Harîrî*'nin makâmelerinde şeklin daha çok birinci planda tutulduğu, konuya şekilden daha az önem verildiği görülür.

el-Harîrî'nin makâmeleri, yüzyıllardır Arap edebiyatında üzerinde en çok çalışılan kitaplardan biri, pek çok şarihin Kur'ân'a paralel olarak üzerinde durduğu bir eser olma niteliğini taşıırken, *el-Hemezânî*'nin ününü Herat'tan Endülüs'e kadar yayan ve kendisini "zamanın en üstün şahsiyeti" lakabını kazandıran makâmeleri ise *el-Harîrî*'ninkilere oranla hala daha az tanınmaktadır.¹³⁸

---

¹³⁸ Er, a.g.e., s.40-41.

III. NÂSİF EL-YAZICI VE MECMA'U'L-BAHREYN'İ

A. Hayatı ve Eserleri

Adı, *Habib b. Nâsîf b. Abdillâh* (v. 1287/1870)'dır. Kendi ailesine bağlı olan kimselerin, Türk memurların yanında çalışan katipler olarak tanınmaları sebebiyle o da el-Yazıcı lakabıyla tanınmıştır.¹³⁹ 15 Şubat (1248/1833) senesinde Lübnan'da doğan Nâsîf el-Yazıcı (1287/1871) yılında Beyrut'ta vefat etmiştir.¹⁴⁰

Edebiyatçı ve şair olan *el-Yazıcı*, dilbilgisi, belagat, nazım ve mantık ile ilgili pek çok ders kitabı yazmış, bunlardan bazıları muhafazakar okullarda son zamanlara kadar okutulmuştur. Şair olan *el-Yazıcı*'nın, bütün hayatı boyunca *el-Mütenebbî*'yi şerh için topladığı malzeme, ölümünden sonra oğlu İbrahim tarafından neşredilmiştir.¹⁴¹

Sarf, nahiv, beyan, dil, mantık, tıp, şiir ve tarih alanlarında yaklaşık 23 eser yazmış olan *el-Yazıcı*'nın en meşhur eseri, onun doğuda ve batıda tanınmasını sağlayan, makâme tarzında yazdığı *Mecma'u'l-Bahreyn* adlı eseridir.¹⁴²

B. Mecma'u'l-Bahreyn'i

Nâsîf el-Yazıcı, *el-Hemezânî* ve *el-Harîrî*'nin, makâmelerinin başarılı bir taklidi olan eserinin adını *Mecme'u'l Bahreyn* koymuştur. *el-Yazıcı*, eserinin başında *el-Hemezânî* ve *el-Harîrî*'nin bu sahadaki üstünlüklerini övmüştür. Onun tarafından makâmelerin sayısı alışlagelenin aksine 50 değil 60'tır.

1. Makâmelerdeki Şahsiyetler

O da *el-Hemezânî* ve *el-Harîrî* gibi her makâme için bir anlatıcı bir de kahraman edinmiştir. Anlatıcısının adı "Süheyl b. Abbâd", kahramanınki ise "Meymûn

¹³⁹ Kraçkovski, İgn., "Yazıcı" maddesi, İ.A., C.XXXIII, s.361.

¹⁴⁰ Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Dimeşk 1957, C.III, s.186.

¹⁴¹ Kraçkovski, a.g.mad., C.XXXIII, s.362.

¹⁴² Dagir, Yusuf Esad, *Mesâdirü'd-Diraseti'l-Arabiyye*, Camiatü'l-Lübniyye, Beyrut 1983, s.724.

b. Hızâm” dır. Meymûn, Ebû Zeyd es-Serûcî ve Ebu’l-Feth el İskenderî gibi dilenci bir edebiyatçıdır. Bütün makâmelerde daima önceki iki kahraman rolünü oynar. Ancak makâmelerin çoğunda kızı Leylâ ve Recep yanında bulunmaktadır.

Kahraman Meymûn, tıpkı Ebu’l-Feth gibi makâmelerde durmadan rol değiştirmektedir. Meselâ, el-Makâmetu’l-Akîkiyye’de bir cenaze başında vaaz eden bir hatip el-Makâmetu’l-Halebiyye’de mal soymak için hileler yapan İranlı bir adam, son makâme olan el-Makâmetu’l Kudsiyye’de ise Mescid-i Aksâ’da hutbe irad eden bir kişi rolündedir.¹⁴³

2. Konusu

el-Yazıcı’nın bu eserindeki konuların hepsi dilencilik hakkında değildir. Meselâ el-Makâmetu’ş Şâmiyye’de tıp konusunda bilgi verilir ve Meymûn orada mesleğinde ehil bir doktorla karşılıklı konuşur. el-Makâmetu’l-Kûfiyye’de nahiv meseleleri ile ilgili bir muhavere vardır. el-Makâmetu’l-İrakiyye, şiir bahirleri ve kafiyelerin çeşitleri ile ilgilidir.. el-Makâmetu’t Tâiyye, dili anlama konusundaki bir takım meseleleri kapsar. el-Makâmetu’l-İskenderiyye ise fıkıh, beyan ve mantıkla ilgili bilgiler verir.¹⁴⁴

3. Amacı ve Üslubu

Adı geçen makâmelerin konularının mahiyetinden anlaşıldığı gibi *Nâsîf el-Yazıcı* da eserini vücuda getirirken *el-Hemezânî* ve *el-Harîrî* gibi dil, üslup ve lügatlerini öğretmeyi gaye edinmiştir.¹⁴⁵

el-Yazıcı, eserinin mukaddimesinde, kendisinin elinden geldiği kadar faydalı şeyleri, kaideleri, kural dışı ifadeleri, atasözlerini, vecizeleri, hikayeleri, az kullanılan kelimeleri, üslup güzelliklerini, ancak büyük gayretler sarf edilerek elde edilebilen isimleri toplamayı istediğini ifade etmiştir. el-Yazıcı, bunların yanı sıra eserine bilmece, hicivler ve tarihi olayları, Arapların adetlerini, savaşlarını, yaşam

¹⁴³ Makdisî, Enîs, *el-Fünûnu’l-Edebiyyeti ve A’lâmuha fi’n-Nahzati’l-Arabiyyeti’l-Hadîseti*, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut 1980, s.69.

¹⁴⁴ Aşık, a.g.e., s.184-185.

¹⁴⁵ Aşık, a.g.e., s.185.

yöntemlerini, yiyecek ve içecek çeşitlerini ilave etmiştir. Böylece makâme sanatını üslup ve biçim bakımından, döneminde mümkün olan en zirve noktaya ulaştırmıştır.¹⁴⁶

el-Yazıcı'nın bu edebi eseri, şekil, üslup, gaye ve diğer yönlerden *el-Hemezûnî* ve *el-Harîrî*'nin eserlerinin, kendi zamanına kadar yapılamayan en güzel taklidi olması bakımından öncelilere nazaran büyük bir öneme sahiptir.

---

¹⁴⁶ Âsi, a.g.e., C.II, s.1185.

SONUÇ

İlim ve medeniyetin altın çağı kabul edilen Hicri IV. yüzyıl, Arap dili ve edebiyatı alanında, pek çok müellifin zengin edebi kültür mirasını ortaya koyduğu, pek çok ilkin gerçekleştirildiği birasırdır.

Bu asırda el-Hemezânî tarafından ortaya konan “Makâme” türü, bu kültürel mirasın tabii bir sonucudur. Bir anlatıcı ve kahraman etrafında şekillenen, hikaye tarzında yazılmış, sözel sanatlarla bezenmiş, şiirle süslenmiş, başta dilencilik olmak üzere pek çok konuyu ele alan, bütün bunlarla didaktik amacın yanı sıra yazarın sanat becerisini ortaya koyma, toplumsal sorunları dile getirme gibi amaçlar güden bu edebi tür hem ortaya çıktığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde büyük ilgi görmüştür.

el-Hemezânî’den sonra pek çok Arap müellif bu tarzda eserler kaleme almışlarsa da onun ortaya koyduğu bu edebi türü zirveye ulaştıran el-Harîrî olmuştur. Nitekim daha sonra bu türde eserler yazanlar daha çok onu taklit etmişlerdir. Aynı dilde bütün özellikleriyle taklit edilen makâme türünün son asırlarda yazılmış olan en iyi örneği, Nâsif el-Yazıcı tarafından yazılmış olan ve el-Harîrî’nin eserinin mükemmel bir taklidi niteliğini taşıyan “Mecma’u’l-Bahreyn” adlı eserdir.

Bu edebi tür, Arap edebiyatının yanı sıra hem doğu hem batı edebiyatı olmak üzere dünya edebiyatını da etkilemiş, bu alanda yazılan eserler –özellikle el-Harîrî’ninki- başka dillere tercüme edilmiş ve bu tarzda eserler kaleme alınmıştır.

Hülâsa makâme, ortaya çıkışından günümüze kadar değerinden ve cazibesinden hiçbir şey kaybetmemiş, içerdiği sanatsal güzelliklerle edebi zevki tattırmaya devam etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdunnûr, Cebbûr,

el-Mu'cemu'l-Edebî, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut. 1979

Ali Ebu Mulhim,

Fî'l-Edeb ve Fünûnihi, el-Matba'atü'l-Asriyyetü li't-Tıbbâ'ati ve'n-Nesr, Beyrut 1970

Alûş, Cevad Ahmed- Acîl, Muhsin Gıyas,

el-Edebü'l-Arabî, el-Matba'atü Daru's-Selâm, Bağdat 1974

Âsi, Mîşâl-Emîl Bedî' Ya'kûb,

el-Mu'cemu'l-Mufassal, Beyrut 1987

Aşık, Nevzat,

Bedüzzamân el-Hemezânî, Hayatı, Makâmât'ı ve Tesiri, İzmir 1996

"el-Hemezânî ve Makâmât'ı", D.E.Ü.İ.F. Dergisi, İzmir 1983

"Bedüzzamân el-Hemedânî" maddesi, D.İ.A. (V,328-329), İstanbul 1992

Ayyıldız, Erol,

"Makâme" maddesi, D.İ.A. (XXVII, 417-419), Ankara 2003

Bedevî, Ahmed,

Usûsu'n-Nakdi'l-Edebî inde'l-Arab, Dâru'n-Nahdatu Mısır, Kahire tsz.

Beydilli, Kemal,

"İspanya" maddesi, D.İ.A. (XXIII, 161-176), İstanbul 2001

el-Beyhakî, İbrahim b. Muhammed,

el-Mehâsin ve'l-Masâvî (I-II), Matba'atu's-Sa'ade, Mısır 1906

Brockelmann, Carl,

Târîhu'l-Arabî, Arapça'ya Çev. Abdu'l-Halîm en-Neccâr, Mısır, 1968

"Arabistan (Edebiyat)" maddesi, İ.A. (I, 523-548), İstanbul 1978

"Makâme" maddesi, İ.A. (VII, 197-201), İstanbul 1988.

el-Bustânî, Butrus,

Dairtü'l-Me'ârif, Beyrut 1882

Çetin, Nihad Mustafa,

"Müberred" maddesi, İ.A. (VIII, 779-781), İstanbul 1971

- “Arap (Edebiyat)”** maddesi, D.İ.A. (III, 286-309), İstanbul 1991
- Dagir, Yusuf Esad,
Mesâdirü’l-Diraseti’l-Arabiyye, Camiatü’l-Lübniyye, Beyrut 1983
- Dayf, Şevki,
el-Makâme, Darü’l-Ma’ârif, Kahire 1987
- Demirayak, Kenan,
“Hârizmî, Ebu Bekir” maddesi, D.İ.A. (XVI, 220-222), İstanbul 1997
- Er, Rahmi,
Bedü’z-Zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1994
- el-Fâhûrî, Hanna,
el-Cami’ fi Tarihi’l-Edebi’l-Arabî, Beyrut 1986
el-Mu’cez fi’l-Edebi’l-Arabî ve Tarihîh, Beyrut 1991
- Ferrûh, Ömer,
Târîhu’l-Edebi’l-Arabî, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut 1983
- Fîrûzâbâdî,
el-Bülga fi Terâcimi Eimmeti’n-Nahv ve’l-Luga, nşr. Muhammed el-Mısırî, Kuveyt 1987
- Gülle, Sıtkı,
el-Harîrî, Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1995
“Arap Edebiyatında Makâme ve el-Harîrî’nin Osmanlı Medreselerinde Yüksek Arapça Öğretimi Çerçevesinde Okutulan ‘el-Makâmât’ı”, İ.Ü.İ.F. Dergisi, Sayı 2, İstanbul 2000
- Hâfız, Sabri,
“Modern Arap Kısa Öyküsü”, Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl 3, Sayı 9, 2003
- Hicâb, Mahmud Nebîh,
Zâhiretu’l-Makâme, Havliyyetu Külliyyeti Dâri’l-Ulûm, Kahire 1968-1969 Academic Year
- Huart, Clement,
Arap ve Arap dilinde İslam Edebiyatı, Çev. Cemal Sezgin, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1944

- el-Husri, Ebû İshak,
Zehru'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb, (nşr.Ali Muhammed el-Becâvî),
Kahire 1953
- İbn Abdi Rabbih, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelusî,
Kitabu'l-'İkdi'l-Ferîd, Kahire 1952
- İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr,
Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâi'z-Zaman, thk. İhsanAbbas, Beyrut 1968
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmauddin İsmail b. Ömer,
el-Bidâye ve'n-Nihâye, Beyrut 1981
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî,
'Uyûnu'l-Ahbâr, Beyrut 1963
- İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem el-Ensarî,
Lisanu'l-Arab, Bulak tsz.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman,
Makâmatu İbni'l-Cevzî, Dâru Fevzî li't-Tıbâ'ati, Kahire 1980
- İbnü'l-Kıfî, Cemalüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf,
İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâi'n-Nuhât, thk.M.Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-
Kütübi'l-Mısriyye, Mısır 1950-1955
- Kalkaşendî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali,
Subhu'l-A'sâ fi sînâ'ati'l-İnşâ, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1987
- Kehhâle, Ömer Rıza,
Mu'cemu'l-Müellifîn, Dımeşk 1957
- Kılıç, Hulusi,
"el-Harîrî" maddesi, D.İ.A. (XVI, 191-192), İstanbul 1997
"el-Makâmât" maddesi, D.İ.A. (XXVII, 414), Ankara 2003
- Koçak, İnci,
el-Harîrî'nin Makâmât'ındaki Bazı Atasözleri, A.Ü.D.T.C.F. Dergisi.,
Sayı XXX (1-2), Ankara 1982
- Kraçkovski, İgn.,
"Yazıcı" maddesi, İ.A. (XXXIII, 361-363), İstanbul 1979
- Kramers, J.H.,
"Sûsân" maddesi, İ.A. (X, 106), İstanbul 1971

Makdisî, Enîs,

el-Fünûnu'l-Edebiyyeti ve A'lâmuha fî'n-Nahzati'l-Arabiyyeti'l-Hadîseti, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 1980

Margoliouth, D.S.,

“*el-Harîrî*” maddesi, İ.A. (V, 237-238), İstanbul 1977

el-Mes'udî, Ali b. Hüseyin,

Kitabu Murûci'z-Zeheb ve Me'âdini'l-Cevher, Paris 1861/1877

Nedâ, Taha,

el-Edebu'l-Mukâren, Dâru'l-Me'ârif, Beyrut 1980

en-Nessâc, Seyyid Hamid,

Rihletü'l-Makâmeti'l-'Arabiyye, Mecelletu'l-Faysal, Yıl 6, Sayı 64, Riyad 1982

es-Se'âlibî, Ebu Mansur, Abdülmelik b. Muhammet b. İsmail,

Yefîmetü'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-'Asr, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, y.y. 1973

Serkîs, Yusuf,

Mu'cemu Matbu'âti'l-Arabiyye, Mısır 1931

Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman,

Bugyetü'l-Vu'ât, Beyrut 1964

Şârûnî, Yusuf,

el-Makâmetu fî Turâsinâ'l-'Arabî, Mecelletu'l-Faysal, Yıl 1, Sayı 7, Riyad 1977

eş-Şerîşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdülmün'im el-Kaysi en-Nahvi

Şerhu Makâmâti'l-Harîrî, Sayda : el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992

Şeşen, Ramazan,

“*Câhiz*” maddesi, D.İ.A. (VII, 20-23), İstanbul 1993

Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa,

Miftâhu's-Sa'ûde ve Mısbâhu's-Siyâde, Nşr. Kâmil Bekrî Abdülvehhâb Ebu'n-Nûr, Kahire 1968

Tüccar, Zülfikar,

“*Esterkûnî*” maddesi, D.İ.A. (XI, 487-488), İstanbul 1995

“*İbn Nâkiyâ*” maddesi, D.İ.A. (XX, 224-225), İstanbul 1999

Yâkût, Şihabuddin Ebi Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî,

İrşâdu'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edib (Mu'cemu'l-Udebâ), Nşr.

D.S.Margoliouth, Mısır, 1923-1930

Yazıcı, Hüseyin,

"Hikaye (ArapEdebiyatı)" maddesi, D.İ.A.(XVII,s.480-481), İstanbul 1998

ez-Zemahşerfî, Carullah Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer,

Esâsu'l-Belağa, Kahire 1341/1922

ez-Zeyyat, Ahmet Hasan,

Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, 26.Baskı, Dâru's-Sekâfe, Beyrut t.y.

Özgeçmişim

1978 yılında Bursa'da doğdum. İlköğrenimimi burada tamamladım. 1995'te Bursa İmam-Hatip Lisesi'nden, 2001'de Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldum. 2001-2002 öğretim döneminde Yüksek Lisans öğrenimime başladım.

Doç.Dr Mehmet YALAR danışmanlığında "Arap Edebiyatında Makâme ve Bazı akâmât Örnekleri" konulu teze başladım.

Ahmet Cevdet KARACA

